

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

«ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΤΟ
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΙΜΟΔΟΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ
ΦΟΙΤΗΤΕΣ/ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ ΤΗΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ**

ΕΛΕΝΗ ΠΑΓΩΝΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΖΑΓΚΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

«ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Κοινωνία των Πολιτών και Εκπαίδευση: Το παράδειγμα της εθελοντικής
αιμοδοσίας στους φοιτητές/φοιτήτριες της Νοσηλευτικής»**

Ελένη Παγώνη

Επιβλέπων καθηγητής: Χρήστος Ζάγκος

Εξεταστική επιτροπή

Χρήστος Ζάγκος, Επίκουρος καθηγητής

Νίκος Μποζατζής, Επίκουρος καθηγητής

Κώστας Γκαραβέλας, Επίκουρος καθηγητής

Ιωάννινα 2021

Στον Άλκη

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής ολοκληρώνεται το στάδιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στην «Ιστορία και Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης» στο τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Χρήστο Ζάγκο για την επιστημονική καθοδήγηση, τις πολύτιμες συμβουλές και την ηθική συμπαράσταση καθώς και τα μέλη της τριμελούς επιτροπής και, ειδικότερα, τον Νίκο Μποζατζή για την γενναιοδωρία του, την υπομονή του και –κυρίως- την επιμονή του.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα δεκατέσσερα υπέροχα παιδιά που μου «χάρισαν» τις ιστορίες τους, τις συνοδοιπόρους Άννα Μαυρομάτη και Άννα Πρέντζα για το όμορφο ταξίδι και την Αθηνά Νέγρη που ήταν η αφορμή...

Τέλος, την οικογένεια μου για την φροντίδα και την ατέλειωτη αγάπη τους.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει σκοπό να ερευνήσει τη σχέση της Κοινωνίας των Πολιτών με την Εκπαίδευση χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της εθελοντικής αιμοδοσίας στους φοιτητές της Νοσηλευτικής σχολής. Πιο συγκεκριμένα, ενδιαφέρεται να εντοπίσει τους τρόπους με τους οποίους το εκπαιδευτικό σύστημα διδάσκει τον εθελοντισμό και δημιουργεί συμμετοχικούς πολίτες με στόχο την ισχυροποίηση της Κοινωνίας των Πολιτών.

Αντλεί κοινωνιολογικά από τη θεωρία του Κοινωνικού Κεφαλαίου και τις θεωρίες των J. Coleman και R. Putnam. Ο όρος Κοινωνικό Κεφάλαιο είτε αναφέρεται σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα από παράγοντες όπως είναι η συμμετοχή, η κοινωνική συνοχή, η εμπιστοσύνη και η αμοιβαιότητα αλλά παράλληλα περιλαμβάνει και τις κοινωνικές νόρμες και τα δίκτυα που καλύπτουν την συλλογική δράση για την επίτευξη ενός συλλογικά επωφελούς στόχου.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση εντόπισε έρευνες που καταδεικνύουν ότι μαθητές που συμμετείχαν σε προγράμματα υποχρεωτικής εθελοντικής εργασίας δεν διατήρησαν την εθελοντική τους δράση και μετά το πέρας του σχολείου. Αντίθετα, μικρά παιδιά που έμαθαν να δείχνουν εμπιστοσύνη στους άλλους ανθρώπους και να τους θεωρούν ειλικρινείς είχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να διατηρήσουν τον εθελοντισμό ως ισόβια πρακτική. Για το λόγο αυτό, η παρούσα εργασία στηρίχθηκε, από παιδαγωγικής σκοπιάς, στη θεωρία της Κριτικής Παιδαγωγικής που προωθεί τον κοινωνικό ακτιβισμό καθώς δεν ενδιαφέρεται μόνο για την προαγωγή της γνώσης αλλά και για τον τρόπο που συγκροτούνται οι κοινωνικές ταυτότητες. Σκοπός της Κριτικής Παιδαγωγικής είναι να βοηθήσει τους μαθητές να ανιχνεύσουν τα προβλήματα και τις ανάγκες της εποχής τους και να δραστηριοποιηθούν στην κατεύθυνση της κοινωνικής αλλαγής.

Το μεθοδολογικό εργαλείο που επιλέχθηκε είναι η ανάλυση λόγου. Εστιάζει στον τρόπο που οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν στο λόγο εκδοχές της Κοινωνίας των Πολιτών, του Εθελοντισμού και του Ενεργού πολίτη, τα διλήμματα που εμπλέκονται όταν λογοδοτούν για την κοινωνική τους δράση, το πώς συγκροτούν τις ταυτότητες του ακτιβιστή, του εθελοντή αιμοδότη, του φοιτητή ή και του μελλοντικού νοσηλευτή καθώς και τα κίνητρα- ή τα αντικίνητρα- που οι ίδιοι εντοπίζουν ως σημαντικά για τη συμμετοχή τους σε κοινωνικές δράσεις όπως η εθελοντική προσφορά αίματος. Η

διερεύνηση της πολύπλοκης σχέσης των νέων με τον εθελοντισμό μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην προώθηση των ακτιβιστικών δράσεων στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία.

Περιεχόμενα

Α΄ ΜΕΡΟΣ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	σελ.11
<u>Εισαγωγή</u>	σελ.12
<i>Κεφάλαιο 1</i>	σελ.14
<u>Κοινωνία των Πολιτών</u>	σελ.14
1.1 Ιστορική αναδρομή και ερμηνευτικές προσεγγίσεις	σελ.14
1.2 Ορίζοντας την Κοινωνία των Πολιτών	σελ.17
1.3 Δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών.....	σελ.18
1.4 Κοινωνία των Πολιτών και Ευρωπαϊκή Ένωση.....	σελ.19
1.5 Η Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα.....	σελ. 20
1.6 Η Κοινωνία των Πολιτών την εποχή της παγκοσμιοποίησης	σελ.21
<i>Κεφάλαιο 2</i>	σελ.23
<u>Εθελοντισμός</u>	σελ.23
2.1 Εθελοντισμός και Κοινωνία των Πολιτών	σελ.23
2.2 Ο Εθελοντισμός στην Ελλάδα.....	σελ.26
2.3 Εθελοντισμός και νέοι.....	σελ. 28
2.4 Τομείς δράσης εθελοντισμού	σελ.29
2.5 Εθελοντική Αιμοδοσία	σελ.31
<i>Κεφάλαιο 3</i>	σελ.34
<u>Κοινωνικό κεφάλαιο</u>	σελ.34
3.1 Ορισμός	σελ.34
3.2 Βασικά χαρακτηριστικά Κοινωνικού Κεφαλαίου	σελ.35
3.3 Ιστορικές και θεωρητικές προκείμενες	σελ.36
3.4 Κοινωνικό Κεφάλαιο και Κοινωνικά Δίκτυα.....	σελ.39
3.5 Κοινωνικό Κεφάλαιο και Εκπαίδευση	σελ.46

<i>Κεφάλαιο 4</i>	σελ.47
<u>Η Κοινωνία των Πολιτών στην Εκπαίδευση</u>	σελ.47
4.1 Ενεργός πολίτης- Εκπαίδευση και Κοινωνία των Πολιτών	σελ.47
4.2 Εκπαιδευόμενος συμμετοχικός πολίτης.....	σελ.48
4.3 Η Κριτική Παιδαγωγική και ο ρόλος του εκπαιδευτικού.....	σελ.50
4.4 Η σημασία της Κριτικής Παιδαγωγικής.....	σελ.53
ΜΕΡΟΣ Β΄- ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	σελ.55
<i>Κεφάλαιο 1</i>	σελ.56
<u>Μεθοδολογία της έρευνας</u>	σελ.56
1.1 Στόχοι και σκοποί της έρευνας.....	σελ.56
1.2 Ερευνητικά ερωτήματα	σελ.57
1.3 Ποιοτική έρευνα	σελ.58
1.4 Ημιδομημένη συνέντευξη.....	σελ.59
1.5 Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων/συμμετεχουσών	σελ.60
<i>Κεφάλαιο 2</i>	σελ.65
<u>Αναλυτική μέθοδος</u>	σελ.65
2.1 Ανάλυση λόγου	σελ.65
2.2 Βασικές έννοιες στην ανάλυση λόγου.....	σελ.66
2.3 Ερμηνευτικά ρεπερτόρια.....	σελ.68
2.4 Θέσεις υποκειμένου.....	σελ.68
2.5 Ιδεολογικά διλήμματα και Προκατάληψη.....	σελ.70
2.6 Μοντέλο λόγου – δράσης των Edwards & Potter	σελ.71
<i>Κεφάλαιο 3</i>	σελ.76
<u>Κατασκευάζοντας τον εθελοντισμό</u>	σελ.76
3.1 <u>Ο εθελοντισμός στην ηθική του διάσταση</u>	σελ.76
Απ. 1: <i>Ο εθελοντισμός ως δώρο προς τον συνάνθρωπο</i>	σελ.76
Απ. 2: <i>Ο εθελοντισμός ως αλληλοβοήθεια</i>	σελ.79

Απ. 3: Ο εθελοντισμός ως πράξη ηρωική	σελ.81
Απ. 4: Ο εθελοντισμός ως καλή πράξη	σελ.83
Απ. 5: Ο εθελοντισμός ως προσφορά προς τον «λιγότερο τυχερό» ..	σελ.85
3.2 Ο εθελοντισμός στην ιδιοτελή του διάσταση.....	σελ.87
Απ. 6: Ο εθελοντισμός ως εγωιστική πράξη.....	σελ.87
Απ. 7: Ο εθελοντισμός ως προσωπική ικανοποίηση	σελ.89
Απ. 8 & 9: Ο εθελοντισμός ως πρακτικό όφελος	σελ.91
Απ. 10: Ο εθελοντισμός ως αισχροκέρδεια.....	σελ.94
Απ. 11 & 12: Ο εθελοντισμός ως αμειβόμενη προσφορά.....	σελ.97

Κεφάλαιο 4..... σελ.101

Κατασκευάζοντας τις δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών σελ.101

4.1 <u>«Κοινωνία των Πολιτών» και «Ενεργός Πολίτης»</u>	σελ.101
Απ. 13 & 14: Η άγνωστη «Κοινωνία των Πολιτών»	σελ.101
4.2 <u>Διαστάσεις της Κοινωνίας των Πολιτών</u>	σελ.104
Απ. 15: Η Κοινωνία των Πολιτών και η πολιτική της διάσταση	σελ.104
Απ. 16: Η Κοινωνία των Πολιτών και η ελληνική πραγματικότητα	σελ.106
Απ. 17: Η Κοινωνία των Πολιτών και η ταξική της διάσταση	σελ.108
Απ. 18: Η Κοινωνία των Πολιτών και η ιδεολογική της διάσταση .	σελ.110
4.3 <u>Η Κοινωνία των Πολιτών και ο ρόλος της οικογένειας</u>	σελ.113
Απ. 19: Η κοινωνική δράση και το οικογενειακό πρότυπο	σελ.114
Απ. 20: Η οικογένεια ως εμπόδιο στην κοινωνική δράση.....	σελ.116
4.4 <u>Η Κοινωνία των Πολιτών και ο ρόλος της εκπαίδευσης</u>	σελ.118
Απ. 21: Η έλλειψη διδασκαλίας του εθελοντισμού στο σχολείο.....	σελ.119
Απ. 22: Η βιωματική μάθηση - το παράδειγμα του εκπαιδευτικού..	σελ.121

Κεφάλαιο 5..... σελ.124

Κατασκευάζοντας κίνητρα και αντικίνητρα σελ.124

Απ. 23: Ο εθελοντισμός ως εγγενές χαρακτηριστικό	σελ.124
Απ. 24: Ο εθελοντισμός ως αποτέλεσμα προσωπικού βιώματος.....	σελ.126

Απ. 25: Ο εθελοντισμός ως πράξη ενηλικίωσης..... σελ.131

Συμπεράσματα..... σελ.135

Προτάσεις..... σελ.141

Επίλογος σελ.142

Βιβλιογραφία σελ.144

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία..... σελ.144

Ελληνική βιβλιογραφία σελ.148

Πηγές..... σελ.151

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Θεωρητική προσέγγιση

«Βουτηγμένοι στη μιζέρια οι μαθητές του δεν μάθαιναν, αν και αυτός προσπαθούσε κάθε λεπτό γι' αυτό. Αυτοί χρειάζονταν φαγητό· ήταν το δεύτερο μάθημά του. Ο δάσκαλος δεν εκπαιδεύει μόνον, θα πρέπει επίσης και να οργίζεται. Ακριβώς αυτό που απαγορεύει η παράδοση. Ανωφέλευτος, με το φωτοστέφανο του μάρτυρα ή του αγίου, του απόμακρου από τα γήινα πράγματα, ο δάσκαλος όφειλε να επαναλαμβάνει: δύο και δύο ίσον τέσσερα. Οι αριθμοί ήταν υποχρεωμένοι να είναι άσχετοι με τα ψωμιά. Αλλά για το χέρι που σηκώνει το πελέκι, δύο ώρες ξεφλούδισμα ζαχαροκάλαμου, συν άλλες δύο, δεν κάνουν τέσσερις. Και οχτώ ώρες είναι μια αιωνιότητα.

Τα δύο πρώτα ψωμιά που τρώγονται με πείνα είναι λιγότερα από ένα. Έβαλε σκοπό να διαδώσει ανάμεσα στους συντρόφους του της δουλειάς την ιδέα ότι για να είσαι δάσκαλος θα έπρεπε να είσαι άγιος. Να σμίξεις με την πραγματικότητα και να διδάξεις τους αριθμούς μέσα από τα ζαχαροκάλαμα και τα ψωμιά. Αλλά να τους διδάξεις.

Η μνήμη έπρεπε να είναι ένα εργαλείο κι όχι ένας Θεός. Τα παιδιά να εκπαιδεύονται για να σκέφτονται και να αλλάζουν τη ζωή και όχι για να την απαγγέλουν».

« Η κάμπια πάνω στον μαυροπίνακα

Ισάουρο Αρανσίμπια, Δάσκαλος»

Eduardo Rosenzvaig

Εισαγωγή

Η έννοια της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών εμφανίζεται στον αντίποδα της παγκοσμιοποίησης τον 20^ο αιώνα. Ο Eric Hobsbawm στο έργο του «Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991» γράφει: «Οι παράξενες εκκλήσεις για μια κατά τα άλλα απροσδιόριστη «κοινωνία των πολιτών», για «κοινότητα», δεν ήταν παρά η φωνή χαμένων και παρασυρόμενων γενεών». Η κοινωνία των πολιτών είναι από μόνη της πλουραλιστική γι' αυτό και η προσπάθεια να δοθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός δεν είναι εύκολη υπόθεση. Για τον Παρασκευόπουλο, ο Gramsci δίνει έμφαση στην πολιτισμική της διάσταση με ενσωματωμένες πολιτικές αναφορές, ο Touraine τον διεκδικητικό της χαρακτήρα, ενώ ο Habermas αναγνωρίζει τη σημασία που έχει η εσωτερίκευση νορμών και αξιών για την ισχυροποίησή της (Παρασκευόπουλος, 2001). Ο Μουζέλης την εντοπίζει σε ένα αυτοκυβερνώμενο κοινωνικό χώρο, μεταξύ κράτους και αγοράς (Μουζέλης, 2008) όπου, σύμφωνα με τον Φερόνα, δημιουργούνται άτυπα δίκτυα και αναπτύσσονται διαφόρου τύπου κοινωνικές πρωτοβουλίες που στηρίζονται στην κοινή δράση ατόμων (Φερόνας, 2009). Με όποιο τρόπο κι αν την ορίσει κάποιος, μια συνεκτική κοινωνία των πολιτών προϋποθέτει ενεργούς πολίτες με ανεπτυγμένο το αίσθημα της υπευθυνότητας, που να αντιλαμβάνονται τα δικαιώματα και τα καθήκοντά τους και να μην διστάζουν να αναλάβουν εθελοντικά δράση για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων.

Ουσιαστικότερη έκφραση της κοινωνίας των πολιτών αποτελεί ο εθελοντισμός. Βασίζεται στις αρχές του αλτρουισμού, της ευεργεσίας, της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της αμοιβαιότητας, της κατανόησης και της αλληλεγγύης, όπως αυτές πηγάζουν από την αίσθηση της ταύτισης με μια ομάδα ή και με το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών. Η ενσωμάτωση αξιών όπως της ειλικρίνειας και της εμπιστοσύνης στους νέους αποδεικνύεται καταλυτική στην υιοθέτηση του εθελοντισμού ως στάσης ζωής, ειδικότερα σε εκείνους που έχουν επιλέξει τη νοσηλευτική ως αντικείμενο σπουδών και μελλοντικό επάγγελμα. Αυξάνει το κοινωνικό κεφάλαιο και ενισχύει τους δεσμούς που αναπτύσσονται στα κοινωνικά δίκτυα επιτρέποντας στα άτομα να χτίσουν μια ισχυρή κοινωνική ταυτότητα προς όφελος του συνόλου. Ανάμεσα στις κυριότερες εθελοντικές μορφές δράσης είναι και εκείνη της αιμοδοσίας. Η εθελοντική προσφορά αίματος παραμένει, ακόμη και στις μέρες μας, μια πράξη αναντικατάστατη και συμβάλλει αποφασιστικά στη διατήρηση

της καλής υγείας του παγκόσμιου πληθυσμού. Η εμπλοκή των νέων σε εθελοντικές δραστηριότητες προϋποθέτει την επιθυμία ενασχόλησής τους με τα κοινά.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη δημιουργία ενεργών, συμμετοχικών πολιτών παραμένει κομβικός στο τέλος της πρώτης εικοσαετίας του αιώνα. Μέσω της εκπαίδευσης το άτομο κοινωνικοποιείται και του μεταβιβάζονται γνώσεις αλλά και αξίες. Αντιμέτωπη με τις προκλήσεις της νέας εποχής, η εκπαίδευση οφείλει να δημιουργήσει μια κοινωνία όπου οι νέοι δε θα φοβούνται την αλλοίωση από τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών (Δραγώνα, 2007) και θα λειτουργούν με κριτήριο τη διατήρηση της δημοκρατίας και της κοινωνικής ισότητας. Προς την κατεύθυνση αυτή, μπορεί να συμβάλει η Κριτική Παιδαγωγική, ένα ρεύμα θεωρητικής και παιδαγωγικής αντίληψης αλλά και πρακτικής. Οι ρίζες της βρίσκονται στο έργο του μεγάλου παιδαγωγού Paulo Freire και στον τρόπο που ο Giroux επεξεργάστηκε τη θεωρία του περί αντίστασης. Στηρίζεται στο συνδυασμό της θεωρίας με την πράξη και δίνει μεγάλη σημασία η κατανόηση του δεδομένου κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου.

Τόσο οι εκπαιδευόμενοι όσο και οι εκπαιδευτικοί είναι φορείς δράσης έχοντας συγκεκριμένες συνθήκες ζωής και συγκεκριμένη άποψη για τον κόσμο. Ο εκπαιδευτικός δεν γίνεται απλώς ο διάυλος επικοινωνίας του μαθητή με την κοινωνία αλλά αποτελεί και ο ίδιος κομμάτι της. Δραστηριοποιείται σε πολλαπλές σφαίρες της κοινωνικής ζωής, αποδέχεται πολλαπλές ταυτότητες, πέρα από την επαγγελματική του ιδιότητα και παίρνει θέση στα κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα. (Γούναρη, 2018). Η σημασία της στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της εκπαίδευσης και της προώθησης των εθελοντικών δράσεων της κοινωνίας των πολιτών είναι καθοριστική, ιδιαίτερα σε μια εποχή που η νέα γενιά έρχεται, όλο και πιο συχνά, αντιμέτωπη με προβλήματα αποκλεισμού τόσο από το σχολικό όσο και από το ευρύτερο κοινωνικό και εργασιακό περιβάλλον.

Κεφάλαιο 1.

Κοινωνία των πολιτών

1.1. Ιστορική αναδρομή και ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών εμφανίζεται από διαφορετικές οπτικές στη διάρκεια των αιώνων. Για τον Αριστοτέλη, και εν συνεχεία για τον Κικέρωνα, η έννοια της πολιτικής κοινωνίας σχετίζεται με τον νόμο και εμπεριέχει, αλλά και υπερισχύει κάθε άλλης μορφής κοινωνίας. Η ρωμαϊκή οπτική της πολιτικής συνείδησης (civisme), που αντιλαμβάνεται την ανάληψη των καθηκόντων του πολίτη ως μια ηθική υποχρέωση, καθιστά τις έννοιες «πολιτική κοινωνία» και «κράτος», σχεδόν εναλλάξιμους. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, η έννοια της κοινωνίας πολιτών λαμβάνει και μία επιπλέον διάσταση. Εκείνη της αντίθεσης στο θρησκευτικό κατεστημένο.

Στην εποχή της νεωτερικότητας, με τη συμβολή του Διαφωτισμού, αλλά και την επικράτηση της αστικής τάξης και σκέψης, η έννοια της πολιτικής κοινωνίας αντιστρέφεται πλήρως. Είναι περισσότερο δηλωτική ενός πόλου αντίθετου προς το κράτος, ο οποίος ορίζεται σε έναν ανεξάρτητο χώρο από τον πολιτικό και εντοπίζεται, πλέον, στη σφαίρα της αγοράς και της ιδιωτικής ζωής. Στο χώρο αυτό, η ηθική διάσταση δεν αφορά πια την πολιτική συνείδηση (civisme) αλλά το ήθος στην ιδιωτική σφαίρα. Καλοί τρόποι, σωστή συμπεριφορά, ευγένεια ηθών και αβροφροσύνη (civilite) στις προσωπικές κοινωνικές σχέσεις. (ΕΟΚΕ, 1999). Στην εποχή του άκρατου φιλελευθερισμού, η έννοια της κοινωνίας των πολιτών εξισώνεται, σύμφωνα με τον Adam Smith, με την ελεύθερη αγορά. Ο σκωτσέζος διαφωτιστής Adam Fergiouson, ορίζει την κοινωνία των πολιτών ως μια ηθική και πολιτισμένη κοινότητα, που οι άνθρωποι μπορούν να ανταλλάσσουν ελεύθερα πολιτικά επιχειρήματα αλλά και πολιτιστικά και εμπορικά αγαθά, όπου η παράδοση και οι προεπιλεγμένες απόψεις δεν έχουν θέση (Δημητράκος, 2002).

Στο πολυπρισματικό πεδίο καθορισμού της έννοιας «κοινωνία των πολιτών», κυρίαρχη θέση, ως είναι αναμενόμενο, κατέχει η σύγκρουση φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού. Ο John Locke, στο έργο του «Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως», τονίζει ότι: «Η κοινωνία των πολιτών για να εδραιωθεί χρειάζεται ένα πεδίο από εξατομικευμένα ίσα, ελεύθερα και ανεκτικά υποκείμενα».

Ο Hegel στην «Φιλοσοφία του δικαίου» γράφει χαρακτηριστικά: «Η κοινωνία των πολιτών συνιστά το ενδιάμεσο στάδιο ηθικής πραγμάτωσης μέσα στους θεσμούς, τοποθετημένη ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος. Η κοινωνία των πολιτών δεν είναι μία κατάσταση που προηγείται του κράτους, αλλά το πρώτο στάδιο στη διαδικασία της δημιουργίας του...». Σύμφωνα με τον Kain (2014), ο Hegel, συντάσσεται με την άποψη του Smith ότι σε μια κοινωνία των πολιτών πίσω από τα ανούσια και αντικρουόμενα εγωιστικά συμφέροντα, μπορούμε να διακρίνουμε έναν υψηλότερο στόχο διαφωνεί, όμως, με την υπόρρητη αντίληψη ότι κάθε άτομο λαμβάνει ακριβώς την ίδια φροντίδα στην κοινωνία.

Ο Marx αντιλαμβάνεται την κοινωνία των πολιτών ως υποδομή, ένα πεδίο ταξικών συγκρούσεων και διαμόρφωσης κοινωνικών σχέσεων, ενώ αντίθετα το κράτος που αποτελεί υπερδομή, ως όργανο της κυρίαρχης αστικής τάξης συγκαλύπτει ό, τι γίνεται στην κοινωνία των πολιτών. Θεωρεί την κοινωνία των πολιτών, απατηλή, γιατί ενώ προκηρύσσει την ισότητα των μελών της, σκοπός της είναι να συγκαλύψει την πραγματική ανισότητα (Δημητράκος, 2002).

Θέλοντας να υπερβεί τον μαρξιστικό ντετερμινισμό που στηρίζεται στο δίπολο υποδομή-υπερδομή ο Gramsci εντοπίζει την ανεξαρτησία της κοινωνίας των πολιτών από τον κρατικό μηχανισμό λόγω έλλειψης καταναγκασμού εκ μέρους του κράτους. Παρόλα αυτά, για τον Gramsci, η κοινωνία των πολιτών παραμένει αντιφατική καθώς από τη μία πλευρά συμβάλει στην ηθικό-πολιτική ηγεμονία των διευθυντικών τάξεων με την συναίνεση των κυριαρχούμενων και από την άλλη αποτελεί χώρο οργάνωσης μιας εναλλακτικής ηγεμονίας των κυριαρχούμενων τάξεων (Βούλγαρης, 2006). Ταυτόχρονα, εντοπίζει το χαρακτήρα μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας των πολιτών που οριοθετείται σε δεδομένα κοινωνικο-οικονομικά και ιστορικά πλαίσια.

Η Λουκίδου (2018) αναφέρει ότι: «Σε αντίθεση με τις θεωρήσεις που ακολουθούν την παράδοση του Alexis de Toouqueville και αποδίδουν στην κοινωνία των πολιτών a priori χαρακτηριστικά, η προσέγγιση του Gramsci δίνει έμφαση στο στοιχείο του ιστορικού χαρακτήρα της κοινωνίας πολιτών και την αντιμετωπίζει ως συνάρτηση κοινωνικών σχηματισμών μιας ορισμένης περιόδου».

Ο Gramsci, επιπλέον, δίνει μια πολιτισμική διάσταση στην κοινωνία των πολιτών διακρίνοντας το ρόλο των θεσμών ως πεδίου για την διαμόρφωση αξιών,

νορμών και συλλογικών ταυτοτήτων. Ο Touraine τονίζει τον διεκδικητικό της χαρακτήρα, ενώ ο Habermas την σημασία που έχουν οι εσωτερικευμένες νόρμες και αξίες στην ισχυροποίηση της κοινωνίας των πολιτών (Παρασκευόπουλος, 2001).

Ο Γάλλος διανοητής, Alexis de Tocqueville θεωρείται ο εμπνευστής της σύγχρονης έννοιας της κοινωνίας των πολιτών. Στην ενωσιακή του θεωρία επισημαίνει την ανάγκη για συνένωση και κοινή δράση των ατόμων και, μάλιστα, θεωρεί ότι το δικαίωμα στη συνένωση είναι εξίσου αναφαίρετο με το δικαίωμα στην ατομική ελευθερία (Βλαζάκης, 2019).

Οι θεωρίες για τη σύγχρονη κοινωνία των πολιτών προσπαθούν να δώσουν νέα διάσταση στον όρο ώστε να ξεπερνά τους δυϊσμούς της αρχαίας/μεσαιωνικής και σύγχρονης/αστικής, αλλά και σοσιαλιστικής vs φιλελεύθερης θεώρησης. Η νέα κοινωνία των πολιτών είναι, κατά κύριο λόγο, εμπνευσμένη από τους Tocqueville, Durkheim και Weber και εδράζεται σε τέσσερις άξονες.

1. Αποτελείται από θεσμούς που τα δίκτυά τους λειτουργούν αυτόνομα, τόσο από τον κρατικό μηχανισμό, όσο και από την οικογενειακή ζωή με τη στενή έννοια. Οι θεσμοί αυτοί έχουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ενσωμάτωση και λειτουργούν σε διάφορους τομείς, όχι μόνο οικονομικούς, αλλά και κοινωνικούς και πολιτικούς κ.α.
2. Η ένταξη των ατόμων σε αυτούς τους θεσμούς γίνεται σε καθαρά εθελοντική βάση χωρίς να προκύπτει εξαναγκασμός ή και, κάποιας μορφής, υποχρέωση για συμμετοχή.
3. Η κοινωνία των πολιτών σέβεται το δίκαιο και τις δημοκρατικές αρχές του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, της ελευθερίας της έκφρασης, της συνδικαλιστικής ελευθερίας. Το ότι πρόκειται για χώρο αυτόνομο του κρατικού μηχανισμού, δεν καταργεί την υποχρέωση να παραμένει ένας χώρος δικαίου.
4. Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί χώρο μεταξύ του ατόμου και του κράτους. Χωρίς αυτή δεν θα μπορούσε να υπάρξει δημοκρατικός λόγος κι αυτό γιατί, διαμορφώνεται από την ελεύθερη βούληση των μελών που την απαρτίζουν. (ΕΟΚΕ, 1999).

1.2 Ορίζοντας την Κοινωνία των Πολιτών

Η πρόκληση του να διατυπωθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι πραγματικά σημαίνει «κοινωνία πολιτών» είναι μεγάλη και δύσκολα διαχειρίσιμη. Ο λόγος είναι ότι η έννοια της «κοινωνίας των πολιτών» δεν περιορίζεται στο να ορίσει ένα δεδομένο κοινωνικό πεδίο αλλά καλύπτει ένα μεγάλο εύρος συμμετοχικών δράσεων σε πολυάριθμους τομείς της κοινωνικής ζωής. Παράλληλα, οι προσπάθειες ορισμού της εκκινούν από διαφορετικές φιλοσοφικές, ιδεολογικές και κοινωνιολογικές αφετηρίες, με αποτέλεσμα ο όρος να αποκτά κάθε φορά και διαφορετικό νόημα και τα όρια του να παραμένουν δυσδιάκριτα και διαρκώς μεταβαλλόμενα. Σύμφωνα με τον Jensen (2006), «οι χρήσεις της κοινωνίας των πολιτών γίνονται κατανοητές μόνο μέσω των θεωρητικών, πρακτικών και ιστορικών συμφραζόμενων στα οποία εντάσσονται». Η κονστρουξιονιστική, αυτή, οπτική εγείρει ερωτήματα για το κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε για μια ενιαία κοινωνία των πολιτών.

Ο Α. Μακρυδημήτρης (2006), αντί ορισμού εστιάζει σε μια σειρά από κοινά σημεία τα οποία χαρακτηρίζουν κάθε μορφή δράσης που εντάσσεται στην κοινωνία των πολιτών. Πρόκειται για δράσεις με:

«(α) μη κρατικό, κυβερνητικό ή πολιτικό χαρακτήρα (...), διαθέτουν δηλαδή θεσμική ανεξαρτησία από το κράτος

(β) μη οικονομικό, κερδοσκοπικό χαρακτήρα (...), έχουν κοινωφελή σκοπό και χαρακτήρα

(γ) εθελοντικό χαρακτήρα ως προς τη συμβολή σε χρόνο, χρήμα και προσπάθεια των μελών τους ή όσων συνεργάζονται με αυτές

(δ) δημοκρατικό κοινωνικό, πολιτισμικό ή ηθικό χαρακτήρα και αποστολή με ανάλογες ιδιότητες, αρχές, πνεύμα και κουλτούρα που διέπει τη δράση και εκφράζει και συνεπάγεται την αντίστοιχη λογική αυτοδέσμευσης των μελών τους.»

Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά μας επιτρέπουν, επομένως, να οριοθετήσουμε την «κοινωνία των πολιτών», αν όχι εννοιολογικά, χωροταξικά. Σύμφωνα με τις διάφορες προσεγγίσεις προκύπτει ότι η «κοινωνία των πολιτών» αποτελείται από συμμετοχικές δράσεις που εντοπίζονται στον, «ενδιάμεσο», μεταξύ κράτους και

αγοράς χώρο και αντιμάχονται τόσο τον «άκρατο ατομικισμό της αγοράς», όσο και τον «κρατικό αυταρχισμό» (Μουζέλης, 2008).

Συμπερασματικά, πρόκειται για έναν «δημόσιο χώρο που δεν οργανώνεται από το κράτος και δεν κυριαρχείται από οικονομικά συμφέροντα, αλλά αντίθετα συμβάλει στην ενεργό πολιτική συμμετοχή» (Φερόνας, 2009).

Σε μια πιο ριζοσπαστική διατύπωση, η κοινωνία των πολιτών προσδιορίζεται ως ένας «ιδεατός τύπος που περιγράφει ένα σύνθετο και δυναμικό σύνολο από νομικά κατοχυρωμένους μη κυβερνητικούς θεσμούς, οι οποίοι τείνουν να είναι μη βίαιοι, αυτό-οργανωμένοι, αναστοχαστικοί και μονίμως σε ένταση μεταξύ τους αλλά και με το κράτος» (Keane, 1998).

1.3 Δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών

Το μεγάλο εύρος των δράσεων που εντοπίζονται στην κοινωνία των πολιτών καθιστά δύσκολη την καταγραφή τους. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα οι δράσεις και τα ενδιαφέροντα της κοινωνίας των πολιτών «εστιάζονται σε θέματα με ηθικό, πολιτικό, επιστημονικό, θρησκευτικό και φιλανθρωπικό περιεχόμενο».

Μια οργανωμένη κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει:

- Τους κοινωνικούς εταίρους δηλαδή συνδικαλιστικές οργανώσεις και ομοσπονδίες εργοδοτών.
- Τις ενώσεις που εκπροσωπούν κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα, που διαφοροποιούνται από εκείνα των κοινωνικών εταίρων π.χ. ενώσεις καταναλωτών
- Τις ΜΚΟ π.χ. οι περιβαλλοντικές, για τα ανθρώπινα δικαιώματα
- Τις οργανώσεις βάσης π.χ. οι οργανώσεις νέων, ενώσεις τοπικής κοινωνίας
- Τις θρησκευτικές ενώσεις (ΟΚΕ, 1999).

Βασικό, όμως, κριτήριο για να μπορέσουμε να κατηγοριοποιήσουμε τις δράσεις αυτές είναι ο μη κερδοσκοπικός τους χαρακτήρας.

Σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύτηκε στο «Το Πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας» (Αφουξενίδης, 2015), τα κριτήρια για την ένταξη φορέων στον ευρύτερο χώρο της κοινωνίας των πολιτών είναι το να είναι θεσμικά διακριτοί από το κράτος και τις εκάστοτε κυβερνήσεις, παρόλο που μπορεί, συχνά, να συνεργάζονται με κρατικούς φορείς. Επιπλέον, να είναι αυτοδιοίκητοι και, ως ένα βαθμό, τουλάχιστον, να στηρίζονται σε εθελοντική προσφορά.

1.4 Κοινωνία των Πολιτών και Ευρωπαϊκή Ένωση

Ο σημαντικός ρόλος της κοινωνίας των πολιτών αναγνωρίζεται στο άρθρο 15 της Συνθήκης για την λειτουργία και τη χρηστή διακυβέρνηση της Ε.Ε. Επιπλέον, στο άρθρο 11 για τις συνθήκες στην Ε.Ε. υπογραμμίζεται η ανάγκη, όταν προετοιμάζονται νομοθετικές προτάσεις, να προηγείται ανοιχτός, διάφανος και τακτικός διάλογος με τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (EU Lex).

Συγκεκριμένα στην Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση (2001) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τονίζει ότι: «η ποιότητα (...) των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξαρτάται από την εξασφάλιση ευρείας συμμετοχής σε όλη την πορεία της πολιτικής, από τη χάραξή της ως την εφαρμογή της».

Στο άρθρο 12 του Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αναφέρεται:

Η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή των ανησυχιών του πολίτη και την παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. Η κοινωνία των πολιτών βλέπει όλο και περισσότερο την Ευρώπη σαν το ιδανικό βήμα για την αλλαγή των πολιτικών προσανατολισμών και της κοινωνίας. Πρόκειται για μια ευκαιρία να εμπλακούν πιο ενεργά οι πολίτες στην επίτευξη των στόχων της Ένωσης και να τους προσφερθεί ένα διαρθρωμένο πλαίσιο για ανάδραση, κριτική και διαμαρτυρία.

Τέλος, στις «Γενικές αρχές και ελάχιστες προδιαγραφές για τη διαβούλευση των ενδιαφερομένων μερών» (2002), η Επιτροπή δεσμεύεται για την εφαρμογή ορισμένων γενικών αρχών και ελάχιστων προδιαγραφών κατά τη διαδικασία της διαβούλευσης.

Οι γενικές αρχές είναι:

- Συμμετοχή
- Διαφάνεια και λογοδότηση
- Αποτελεσματικότητα
- Συνοχή

Είναι, λοιπόν, εμφανές ότι η κοινωνία των πολιτών δεν είναι απλώς ένας «...ιδεατός τύπος...», ούτε μια απροσδιόριστη έννοια, αλλά ένας χώρος για την ανάπτυξη δράσεων και πρωτοβουλιών που επηρεάζουν σε καθημερινή βάση τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Πρόκειται για δημοκρατία στην πράξη.

1.5 Η Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα

Η κοινωνία των πολιτών κάνει την εμφάνισή της στη χώρα μας με την μεταπολίτευση αλλά η ανάπτυξή της είναι αναιμική μέχρι τη δεκαετία του 1990. Την περίοδο αυτή εμφανίζεται μια αύξηση του ενδιαφέροντος για συμμετοχή σε οργανώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, κυρίως σε ό, τι αφορά περιβαλλοντικές δράσεις. Η μεγαλύτερη αύξηση εθελοντικής προσφοράς παρατηρήθηκε το 2004, χρονιά τέλεσης των Ολυμπιακών αγώνων στη χώρα μας. Υπήρξε, όμως, παροδική. (Παναγιωτοπούλου, 2003).

Οι λόγοι για την έλλειψη ενδιαφέροντος των Ελλήνων για συμμετοχή τους σε οργανώσεις και δράσεις που αφορούν στην κοινωνία των πολιτών μπορούν να αναζητηθούν στο μικρό ποσοστό εμπιστοσύνης που δείχνουν προς τους θεσμούς της χώρας – κατά πολύ μικρότερο από εκείνο άλλων ευρωπαϊκών χωρών- που οδηγεί σε γενικότερο έλλειμμα πολιτικής συμμετοχής. (Παρασκευόπουλος, 2006). Επιπλέον, η απαξίωση φορέων που σχετίζονται με κοινωνικές δράσεις βασίζεται και στο γεγονός ότι, παρόλο που πολλοί από αυτούς εξαρτώνται από κρατικές επιχορηγήσεις, η επιρροή τους στις κρατικές αποφάσεις είναι αμελητέα. Ο Βούλγαρης (2006) εμφανίζει μια πιο βελτιωμένη εικόνα για την κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα. Ισχυρίζεται

ότι δεν είναι ατροφική σε όλες της τις διαστάσεις και μπορεί να λειτουργήσει με τρόπο διαφορετικό αν όχι και αντίστροφο από τις πελατειακές σχέσεις.

Την περίοδο εμβάθυνσης της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, 2010-2013, παρατηρήθηκε μια ευρεία συμμετοχή του κόσμου σε κοινωνικά κινήματα, κυρίως με ανθρωπιστικό πρόσημο. Η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού προσφύγων και μεταναστών στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια οδήγησε και σε αντίστοιχη αύξηση κοινωνικών ομάδων προσφοράς, καθώς και σε αυξημένη δραστηριοποίηση μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ) σε δομές και χώρους φιλοξενίας. Παράλληλα, όμως, έκαναν την εμφάνισή τους και κοινωνικές ομάδες με έντονο αντικοινοβουλευτικό προσανατολισμό και ρατσιστικό χαρακτήρα. «...η κρίση δεν υπήρξε μόνο μία ευκαιρία ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών, αλλά και ανάδυση της σκοτεινής όψης της» (Σωτηρόπουλος, 2014). Ο Αφουξενίδης (2015), εντοπίζει στις ακραία αρνητικές μορφές συλλογικότητας το φαινόμενο της «απονοηματοδότησης της πολιτικής» σε ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που οι συνθήκες ανισότητας, περιθωριοποίησης και εξαθλίωσης το απομονώνουν και το καθιστούν ανίκανο για συλλογική οργάνωση και δραστηριότητα.

1.6 Η Κοινωνία των Πολιτών την εποχή της παγκοσμιοποίησης

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» έχει μονοπωλήσει το δημόσιο διάλογο τις τελευταίες δεκαετίες. Αφορά ένα πλήθος από τομείς, πέρα από τον κοινωνικό, όπως οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό, τεχνολογικό κ.α. και περιλαμβάνει σύνθετες και πολύπλοκες διαδικασίες και σχέσεις μεταξύ κρατών και κοινωνιών. Ο Giddens (2016) περιέγραφε -το 1990- την παγκοσμιοποίηση ως «την αυξανόμενη εξάρτηση ατόμων, οργανισμών και κρατών σε όλο τον κόσμο». Στις μέρες μας, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει ολοκληρωθεί και έχει μετασηματίσει δραστικά τον κοινωνικό ιστό. Για τους υποστηρικτές της η παγκοσμιοποίηση έχει φέρει περισσότερη δημοκρατία, καλύτερες συνθήκες ζωής και περιορισμό της φτώχειας. Για τους πολέμιους, αντίθετα, έχει οδηγήσει σε υποχρεωτική μετανάστευση, ραγδαία φτωχοποίηση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και καταστροφή τους περιβάλλοντος.

Μία από τις σημαντικότερες αρνητικές παραμέτρους της παγκοσμιοποίησης αποτελεί και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Η νομική μορφή του αφορά στους αλλοδαπούς πρόσφυγες και μετανάστες οικονομικής ή άλλης φύσεως. Στη δημόσια σφαίρα παρατηρούνται και άλλου είδους αποκλεισμοί άτυπης μορφής που έχουν να κάνουν με τη φτώχεια, τα εμπόδια στη μόρφωση, τις έμφυλες ταυτότητες κ.α. Όλα αυτά οδηγούν σε αύξηση των ανισοτήτων, σε εξασθένηση της δημοκρατίας και καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι προφανές, ότι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στην άμβλυνση των ανισοτήτων αλλά και στην ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών είναι κομβικός. Πρόκειται για «μία καθολικότητα με αυτόνομη θεσμική διάρκεια, που ριζώνει στην κοινωνία και την ενεργοποιεί προς νέες μορφές συλλογικής δημιουργίας». (Τακτικός, 2014).

Ο Hobsbawm (1997) αναφέρεται στην ηθική κρίση του σύγχρονου πολιτισμού που αφορά σε όλες τις μορφές οργάνωσης της κοινωνίας. Γράφει χαρακτηριστικά: «Οι παράξενες εκκλήσεις για μια κατά τα άλλα απροσδιόριστη «κοινωνία των πολιτών», για «κοινότητα», δεν ήταν παρά η φωνή χαμένων και παρασυρόμενων γενιών. Ακούστηκαν σε μια εποχή που τέτοιες λέξεις, έχοντας χάσει το παραδοσιακό τους νόημα, έγιναν ανούσιες φράσεις». Η πεσιμιστική προσέγγιση του Hobsbawm για το μέλλον, ή και το παρόν, της κοινωνίας των πολιτών οδηγεί στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας του ενεργού πολίτη και του ρόλου του στο περιβάλλον της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Κεφάλαιο 2

Εθελοντισμός

Try to be a rainbow in someone else's cloud

Maya Angelou

2.1 Εθελοντισμός και Κοινωνία των Πολιτών

Ο εθελοντισμός αποτελεί την ουσιαστικότερη έκφραση της κοινωνίας των πολιτών και κάθε πράξη των μελών της βασίζεται στην αξία του εθελοντισμού (Βλαζάκης, 2019). Η προσπάθεια ορισμού του εμφανίζει τις ίδιες δυσκολίες με εκείνη της κοινωνίας των πολιτών. Για την έννοια του εθελοντισμού έχουν προταθεί πολλαπλοί ορισμοί που εστιάζουν σε διαφορετική, κάθε φορά, διάστασή του.

Έτσι, για τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (2011) «ο εθελοντισμός είναι η επιθυμία του ατόμου να εργαστεί πρόθυμα και χωρίς αμοιβή για κάποιο διάστημα για το γενικότερο καλό των συνανθρώπων του και της κοινωνίας». Για τον Βουτσάκη (2004), ο εθελοντισμός προκύπτει αυθόρμητα από πολίτες με αλτρουιστικούς σκοπούς που, ατομικά ή μέσω οργανωμένων ή άτυπων σωματείων, δρουν προς όφελος της κοινότητας χωρίς να επιδιώκουν άμεσο ατομικό κέρδος. Ενώ, η σύγχρονη μορφή εθελοντισμού ξεπερνά την παραδοσιακή αντίληψη περί φιλανθρωπίας και αλληλοβοήθειας και εντοπίζεται στην σφαίρα της δυναμικής και ενεργούς συμμετοχής των πολιτών σε φορείς και οργανώσεις (Σκίτσα, 2017). Τα κίνητρα για εθελοντική προσφορά μπορεί, παράλληλα με τον αλτρουισμό, να είναι και εγωιστικά προσφέροντας έτσι στο άτομο μια στάση ζωής που λειτουργεί ως αντίβαρο στον ατομισμό και την εσωστρέφεια (Ζούμπρης κ.ά. 2014).

Συμπυκνώνοντας τα παραπάνω, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς τονίζει ότι: «ο εθελοντισμός δεν είναι απλά ένας όρος, είναι στάση ζωής και δρα εποικοδομητικά στο κοινωνικό στερέωμα καθώς αφορά όλους ανεξάρτητα από κοινωνικές και οικονομικές διακρίσεις, προάγει την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην προάσπιση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων και ενδυναμώνει την κοινωνική αλληλεγγύη και συνοχή».

Το μοντέλο του εθελοντισμού μπορεί να εντοπιστεί ως συνδυασμός τριών διακριτών στοιχείων: του ακτιβισμού, της αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου και της άμισθης εργασίας.

Ο εθελοντισμός βασίζεται στις αρχές του αλτρουισμού, της ευεργεσίας, της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της αμοιβαιότητας, της κατανοήσης και της αλληλεγγύης, αρχές που προκύπτουν από την αίσθηση της ταύτισης με μια ομάδα ή και το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών. (Πηγή: Γραφείο Διασύνδεσης Δομής και Απασχόλησης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων). Ο Βλαζάκης (2019) εντοπίζει δύο διαφορετικά επίπεδα στην έννοια του εθελοντισμού. Εκείνο του συναισθήματος και το πρακτικό. Πρόκειται για μια ηθική αρετή που μετουσιώνεται σε καθημερινή πράξη. Στο σημείο αυτό, ο εθελοντισμός και οι δράσεις της κοινωνίας των πολιτών συναντούν το κοινωνικό κεφάλαιο. Οι Παναγιωτοπούλου & Παπλιάκου (2007) στο «Πολιτική- Κοινωνία- Πολίτες» ερμηνεύοντας την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου στον Putnam ισχυρίζονται ότι εννοεί «την ύπαρξη ορισμένων χαρακτηριστικών κοινωνικής οργάνωσης [...] που μπορούν να βελτιώσουν την κοινωνική συνοχή μιας κοινωνίας επειδή διευκολύνουν τη συντονισμένη δράση. [...] η συνεργασία των μελών μιας κοινότητας ενισχύεται όταν υπάρχει απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου». Με τον τρόπο αυτό το κοινωνικό κεφάλαιο συνδέεται με τις κοινωνικές πρακτικές που οδηγούν στην οργάνωση κοινών συλλογικών δράσεων και διεκδικήσεων.

Ο εθελοντισμός οργανώνεται μέσα από ιδιωτικές-εθελοντικές ενώσεις πολιτών που συμμετέχουν σε αυτές αυθόρμητα και σύμφωνα με τα ενδιαφέροντά τους (Βλαζάκης, 2019).

Οι εθελοντές αποτελούν έναν βασικό σύνδεσμο μεταξύ αυτών των ενώσεων και της κοινότητας καθώς εκπροσωπούν και τα δύο. Οι εθελοντές μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους άμεσα εφόσον δεν εμπλέκονται με διοικητικές υπηρεσίες και γραφειοκρατία. (Haski-Leventhal κ.ά., 2010).

Σύμφωνα με τον Putnam (2000), οι εθελοντικές ενώσεις διαχωρίζονται στις επίσημες και τις ανεπίσημες. Οι επίσημες αφορούν εκείνες που εδράζονται στην κοινότητα, τις θρησκευτικές και εκείνες που εδράζονται στο εργασιακό περιβάλλον. Οι ανεπίσημες εθελοντικές ενώσεις δεν έχουν συγκεκριμένη δομή ή πλαίσιο και προκύπτουν από ομάδες ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα. Για τον Βλαζάκη (2019), «Αυτού του είδους οι ενώσεις, παρά το γεγονός ότι χαρακτηρίζονται από τη χαλαρή δομή τους, συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου, έστω και με λιγότερο στοχευμένο τρόπο».

Σύμφωνα με τον Ανθόπουλο (2000), ο σύγχρονος εθελοντισμός επικεντρώνεται:

- Στην επιδίωξη μεγαλύτερου κοινωνικού επαγγελματισμού, καθώς η κατάρτιση των εθελοντών είναι πρωταρχικός στόχος των εθελοντικών οργανώσεων.
- Στο συνδυασμό παραδοσιακών και νέων μεθόδων όπως: οικονομική και υλική βοήθεια αλλά και δικτυωμένη κοινωνική εργασία.
- Στη διαρκή διεύρυνση των τομέων παρέμβασης των εθελοντικών οργανώσεων. Από τη δεκαετία του '90 υπάρχει διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για οικολογικές δραστηριότητες.
- Στη μετατόπιση των κοινωνικών κινήτρων από τη φιλανθρωπία στα κοινωνικά δικαιώματα των ατόμων που βρίσκονται σε ανάγκη.
- Σε μία νέα πολιτική διάσταση του εθελοντισμού που τον ωθεί να αναλάβει πρωτοβουλίες που αφορούν στην μεταρρύθμιση των κοινωνικών πολιτικών του κράτους.

- Στη δημοκρατική του λειτουργία που εκφράζεται μέσω του κοινωνικού πλουραλισμού και της αλληλεγγύης στα λιγότερο ευνοημένα άτομα ή ομάδες, που συμμετέχουν ενεργά στην προώθηση των κοινωνικών τους συμφερόντων.
- Τέλος, στην ικανότητά του να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας αλληλέγγυας οικονομίας, αλλά και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της Ευρωπαϊκής Εθελοντικής Υπηρεσίας στηρίζει το θεσμό του εθελοντισμού στους νέους σε ένα ευρύ φάσμα τομέων όπως ο πολιτισμός, η νεολαία, ο αθλητισμός, τα παιδιά, η πολιτιστική κληρονομιά, οι τέχνες, η καλή μεταχείριση των ζώων, το περιβάλλον και η συνεργασία για την ανάπτυξη. (Πηγή: Ευρωπαϊκή Δικτυακή Πύλη της Νεολαίας).

2.2 Ο Εθελοντισμός στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα στο Άρθρο 1 του Σχεδίου Νόμου του 2014 σχετικά με τις «Κοινοφελείς Οργανώσεις Πολιτών» αναφέρεται ότι: «Κοινοφελής Οργάνωση Πολιτών ή Κ.Ο.Π είναι η εθελοντική, μη κερδοσκοπική οργάνωση που έχει συσταθεί και λειτουργεί στην Ελλάδα ως σωματείο ή αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, με κοινοφελή, μη εμπορικό σκοπό, είναι ανεξάρτητη από κράτη ή κυβερνήσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση, τους δημόσιους οργανισμούς δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, τους κάθε τύπου εμπορικούς, συνδικαλιστικούς και επαγγελματικούς οργανισμούς και ενώσεις, τις πολιτικές οργανώσεις και τα πολιτικά κόμματα» (Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης).

Το 2010, με το βλέμμα στραμμένο στο Έτος Εθελοντισμού 2011, η Ε.Ε πραγματοποίησε μελέτη, με τη συμμετοχή των κρατών-μελών, για την συμμετοχή των πολιτών σε εθελοντικές δράσεις. Η μελέτη, με τίτλο, «Volunteering in the European Union» κατατάσσει την Ελλάδα στην ομάδα των Ευρωπαϊκών χωρών με αναλογική συμμετοχή του πληθυσμού σε εθελοντικές δραστηριότητες λιγότερο του 10%, ενώ αναφέρεται ότι ο αριθμός των Ελλήνων εθελοντών ανέρχεται σε 30.000 – 32.000 με αυξητικές τάσεις (Educational, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA) “Study on volunteering in the European Union” National Report Greece, 2010. Πηγή: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς: «Διδάσκοντας τον Εθελοντισμό», 2011).

Ο Πολυζωίδης (2008), στο «Social Welfare Voluntarism in Greece: a Fall before the Rise?» ισχυρίζεται ότι ο εθελοντισμός στην Ελλάδα δραστηριοποιείται κυρίως στον τομέα της κοινωνικής προστασίας και εμφανίζει επτά βασικά χαρακτηριστικά:

1. Ενώ ο τομέας του εθελοντισμού είναι γενικευμένος οι οργανώσεις που τον στηρίζουν είναι μικρές.
2. Οι περισσότερες οργανώσεις είναι προσωποπαγείς ή στηρίζονται σε μικρές ομάδες ατόμων με κοινές κοινωνικές πολιτικές ή ηθικές απόψεις.
3. Οι εθελοντικές οργανώσεις στην Ελλάδα δεν κατορθώνουν να επιτύχουν ένα μοντέλο ανταλλαγής ιδεών και ευρύτερων συνεργασιών.
4. Οι σχέσεις τους με τις κυβερνήσεις είναι είτε αμφιλεγόμενες είτε αποσπασματικές.
5. Στα θετικά προσμετράται ότι οι εθελοντικές οργανώσεις τηρούν τις αποστάσεις τους από τα πολιτικά κόμματα και κατανέμουν αποτελεσματικά τους πόρους τους.
6. Οι ενώσεις εθελοντών δεν εμφανίζονται πρόθυμες για συνεργασία με μεγάλα δημόσια ή ιδιωτικά ινστιτούτα.
7. Παραμένουν δεσμευμένοι στα δικά τους μικροσυμφέροντα και δεν ενδιαφέρονται για την προώθηση δομικών αλλαγών που θα δώσουν ώθηση σε ολόκληρο τον τομέα του εθελοντισμού.

Ως αποτέλεσμα η έλευση νέων εθελοντών δεν είναι επαρκής για να αντισταθμίσει την απώλεια εκείνων που αποσύρονται.

Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρακολούθηση της πορείας και της εξέλιξης του εθελοντισμού στην χώρα μας, δεδομένων των ιστορικών και κοινωνικών αλλαγών που ακολούθησαν την τελευταία δεκαετία όπως η οικονομική κρίση, το προσφυγικό πρόβλημα αλλά και η πανδημία του Covid-19.

2.3 Εθελοντισμός και νέοι

Ο εθελοντισμός στους νέους είναι ένα πεδίο ευρύ και, εν πολλοίς, ανεξερεύνητο. Οι Marta κ.ά. (2008) ισχυρίζονται ότι δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί ποια είναι τα ιδιαίτερα ψυχολογικά και κοινωνικά κίνητρα που οδηγούν τους νέους στην εθελοντική προσφορά υπηρεσιών. Στην έρευνά τους εντοπίζουν σαφή διασύνδεση της προθυμίας για εθελοντισμό με την επαγγελματική εξέλιξη. Όπως τονίζει η Gronlund (2012) «Ο εθελοντισμός είναι ενσωματωμένος σε μια κουλτούρα αυτό-κατασκευασμένων βιογραφικών πορτρέτων, ασυνεχειών και επιλεκτικών κατηγορικών υπαγωγών. [...] Ο εθελοντισμός μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο αντιμετώπισης της αβεβαιότητας και μέσον αυτο-συνειδητοποίησης». Σύμφωνα με μια δανέζικη έρευνα του 2018, τα κίνητρα που ωθούν τους νέους στον εθελοντισμό δεν είναι μόνο διαφορετικά από ό,τι εκείνα των μεγαλύτερων ενηλίκων, αλλά διαφοροποιούνται σημαντικά και μεταξύ των ίδιων των νέων. (Bonnesen, 2018).

Οι έρευνες εντοπίζουν, όμως, δύο σημαντικά στοιχεία που αφορούν τον εθελοντισμό στους νέους:

1. Μαθητές που συμμετείχαν σε προγράμματα υποχρεωτικής εθελοντικής εργασίας σε Γυμνάσια και Λύκεια των ΗΠΑ (high school) δεν κατάφεραν να αναπτύξουν θετικές κοινωνικές συμπεριφορές, τέτοιες ώστε, να επιτύχουν να θεωρήσουν ουσιαστικής σημασίας την διατήρηση των εθελοντικών δράσεων και μετά το πέρας του σχολείου. (Dunick, 2010).
2. Τα μικρά παιδιά που δείχνουν εμπιστοσύνη στους άλλους ανθρώπους και τους θεωρούν ειλικρινείς έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να διατηρήσουν τον εθελοντισμό ως ισόβια πρακτική. (Kelly, 2009).

Συνεπώς, ακολουθώντας τον συλλογισμό του Fukuyama (2001), το σημείο της εμπιστοσύνης αποδεικνύεται κομβικό για την διατήρηση και την ανάπτυξη των εθελοντικών δράσεων της κοινωνίας των πολιτών. Η εμπλοκή των μαθητών με πρακτικές που δεν συνδέονται με σταθερές ηθικές αξίες, όπως αυτή της εμπιστοσύνης προς τους άλλους, δεν φαίνεται να λειτουργεί αποτελεσματικά ως προς την υιοθέτησή τους ως στάση ζωής.

2.4 Τομείς δράσης εθελοντισμού

Η κοινωνία των πολιτών στην εποχή μας χρειάζεται ενδυνάμωση. Τα στοιχεία όπως παρουσιάζονται στον ευρωπαϊκό χώρο είναι ανησυχητικά.

- Το 22,4% του πληθυσμού της Ευρώπης ζει με τον κίνδυνο της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού – συμπεριλαμβανομένων 24,9% των παιδιών στην Ευρώπη, 23,3% γυναικών, 18,2% ατόμων άνω των 65.
- 6,7% του πληθυσμού της Ε.Ε. στερείται τα αναγκαία, παρόλο που το ποσοστό έχει μειωθεί σημαντικά.
- 9,3% των Ευρωπαίων ζουν σε οικογένειες όπου κανείς δεν εργάζεται.
- Και οι οικονομικές – και κοινωνικές ανισότητες- διευρύνονται:
- Κατά μέσο όρο, το 20% των νοικοκυριών στην Ε.Ε. κερδίζει 5 φορές περισσότερα από ότι το 20% των φτωχότερων νοικοκυριών.
- Το 30,1% των ατόμων με αναπηρίες στην Ε.Ε. κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό, σε σύγκριση με το 20,9% των ατόμων χωρίς αναπηρίες.
- Τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας στις διάφορες χώρες της Ε.Ε. δεν είναι εξίσου αποτελεσματικά. Το καλύτερο σύστημα μείωσε τον κίνδυνο της φτώχειας κατά 57%, το λιγότερο αποτελεσματικό κατά 16% (ο μέσος όρος για την Ε.Ε. είναι 34%). (Ε.Ε. 2017).

Τα στοιχεία αυτά είναι ενδεικτικά της παγκόσμιας κατάστασης χωρίς καν να λάβουμε υπόψη άλλους παράγοντες όπως π.χ. τις μετακινήσεις πληθυσμών και την κλιματική καταστροφή. Είναι, επομένως, αναμενόμενο, η σύγχρονη κοινωνία των πολιτών να βρίσκει έκφραση μέσα από ομάδες που δραστηριοποιούνται σε τομείς όπως:

- Την παροχή υπηρεσιών σε ομάδες όπως πρόσφυγες, πολιτικοί και οικονομικοί μετανάστες, άστεγοι, θύματα σωματικής εκμετάλλευσης (trafficking, σύγχρονη δουλεία) κ.α.

- Παροχή βοήθειας και αλληλεγγύης σε άτομα που επηρεάζονται από τον πόλεμο, τις φυσικές καταστροφές και την κλιματική αλλαγή.
- Την παροχή κοινωνικής πρόνοιας – κυρίως όταν η κρατική μορφή της απουσιάζει- σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, όπως άτομα με ειδικές ανάγκες, κακοποιημένες γυναίκες και παιδιά, άτομα τρίτης ηλικίας που στερούνται φροντίδας κ.α.
- Την προσπάθεια κοινωνικής επανένταξης περιθωριοποιημένων ομάδων του πληθυσμού π.χ. πρώην φυλακισμένοι, εξαρτημένοι από ουσίες κ. α.
- Την κοινωνικοοικονομική υποστήριξη ατόμων που στερούνται πρόσβασης σε νευραλγικούς τομείς της κοινωνικής πρόνοιας όπως η δομές υγείας και η δωρεάν παιδεία.
- Την καταπολέμηση της κοινωνικής περιθωριοποίησης ατόμων που φέρουν το στίγμα της νόσησης από βαριά ή και ψυχογενή νοσήματα.
- Την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας κυρίως για άτομα που στερούνται τα ατομικά τους δικαιώματα και τις πολιτικές τους ελευθερίες.
- Τις περιβαλλοντικές δραστηριότητες, την προσπάθεια διατήρησης της βιοποικιλότητας του πλανήτη αλλά και την άμβλυνση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής.
- Την φροντίδα των πληθυσμών του πλανήτη που δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος και τα δικαιώματά τους στη ζωή και την ελευθερία.

Οι κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται τις τελευταίες δεκαετίες δημιουργούν νέες απαιτήσεις. Η σύγχρονη κοινωνία των πολιτών οφείλει να προσαρμοστεί, αναπτύσσοντας νέας μορφής εθελοντικές δράσεις ή εξελίσσοντας τις ήδη υπάρχουσες, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Χρειάζεται να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητα του «ενεργού πολίτη» με όχημα την εκπαίδευση.

2.5 Εθελοντική Αιμοδοσία

Το αίμα, μαζί με το φλέγμα, την ξανθή και την μαύρη χολή αποτελεί για τον Ιπποκράτη, έναν από τους τέσσερις χυμούς του ανθρώπινου σώματος. Η ισορροπία των τεσσάρων αυτών χυμών στο σώμα διατηρεί τον ανθρώπινο οργανισμό σε κατάσταση υγείας (Πέτσιος, 2015).

Για τη σύγχρονη βιολογία και ιατρική, το αίμα αποτελεί έναν από τους πέντε ιστούς του ανθρώπινου οργανισμού και τον μόνο ρευστό. Αποτελείται από τρία είδη κυττάρων: Τα ερυθρά αιμοσφαίρια, τα λευκά αιμοσφαίρια και τα αιμοπετάλια, καθώς και από το πλάσμα. Κάθε συστατικό του αίματος επιτελεί και διαφορετική λειτουργία, όλα, όμως, είναι συστατικά απαραίτητα για τη διατήρηση της ζωής και της υγείας ενός ανθρώπου.

Δεν υπάρχει γνωστό υποκατάστατο του αίματος και δεν μπορεί να παραχθεί λόγω της πολυπλοκότητάς του. Μπορεί μόνο να προσφερθεί από έναν άνθρωπο προς τον συνάνθρωπό του καθιστώντας την προσφορά αίματος έναν από τους σημαντικότερους τομείς εθελοντικής δραστηριοποίησης.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει την εθελοντική αιμοδοσία ως την «προσφορά αίματος και των συστατικών αυτού από τον αιμοδότη, με ελεύθερη βούληση και προσωπική θέληση, χωρίς να λαμβάνει για την προσφορά του αυτή καμία πληρωμή, όχι μόνο υπό τη μορφή χρήματος, αλλά και υπό οποιαδήποτε άλλη μορφή».

Τα στατιστικά στοιχεία, όπως αναφέρονται στον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO) για το 2015 είναι, άλλωστε, καταλυτικά:

- 60% του παγκόσμιου πληθυσμού θα χρειαστεί μετάγγιση ολικού αίματος ή ενός από τα παράγωγά του κάποια στιγμή της ζωής του.
- Οι ανάγκες σε αίμα αυξάνονται ετησίως, λόγω της αύξησης του πληθυσμού που χρειάζεται συχνότερα μετάγγιση. Όπως αύξηση των θαλασσαιμικών και δρεπανοκυτταρικών ασθενών, των καρδιοπαθών, των ατόμων που τραυματίζονται σε τροχαία ατυχήματα, των ηλικιωμένων κ.λπ. Περίπου 234 εκατομμύρια μεγάλες επεμβάσεις λαμβάνουν χώρα κάθε χρόνο, με 63 εκατομμύρια άνθρωποι

υποβάλλονται σε χειρουργείο λόγω τραυματισμού, 31 εκατομμύρια ακόμα για την αντιμετώπιση καρκίνου και υπάρχουν 10 εκατομμύρια περιπτώσεις επιπλοκών εγκυμοσύνης. Επιπλέον, τα οδικά δυστυχήματα σκοτώνουν 1,2 εκατομμύρια ανθρώπους και τραυματίζουν ή αφήνουν παράλυτους περίπου 20-50 εκατομμύρια ανθρώπους ετησίως, ένα μεγάλο ποσοστό των οποίων απαιτούν την μετάγγιση αίματος μέσα στις πρώτες 24 ώρες που θα λάβουν ιατρική φροντίδα. Οι τραυματισμοί οδικών ατυχημάτων προβλέπεται να αποτελέσουν την τρίτη παγκοσμίως μεγαλύτερη συμμετοχή στην επιβάρυνση των νόσων (burden of disease) μέχρι το 2020, με μια αναμενόμενη αύξηση 65% των θανάτων από οδικά ατυχήματα παγκοσμίως. Η έγκαιρη διαθεσιμότητα μονάδων αίματος στις υποδομές υγείας για επείγοντα περιστατικά είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες για την επιβίωση των ασθενών. Τέλος, περίπου 300.000 νεογνά γεννιούνται κάθε χρόνο με θαλασσαιμία και δρεπανοκυτταρική νόσο και χρειάζονται συχνές μεταγγίσεις αίματος. Ενώ ο λόγος επικράτησης αυτών των διαταραχών της αιμοσφαιρίνης είναι άγνωστος, υπάρχει μεγάλη ανάγκη από τακτικές μεταγγίσεις στις πληγείσες περιοχές και συγκεκριμένα στην Μεσόγειο την Ασία και την Βόρεια Αφρική.

- Οι πιο συχνά μεταγγιζόμενες ομάδες ασθενών είναι άνω των 65 ετών αποτελώντας το 76% των συνολικών μεταγγίσεων. Όμως, σε χώρες χαμηλού εισοδήματος, το 65% των μεταγγίσεων αφορά παιδιά μέχρι 5 ετών.
- Οι παγκόσμιες ανάγκες σε αίμα θα καλύπτονταν αν το 1-3% του παγκόσμιου πληθυσμού ήταν συστηματικοί αιμοδότες.
- 5% όσων θα μπορούσαν να γίνουν αιμοδότες, δίνουν αίμα.
- Ο μέσος όρος αιμοδοσιών στις αναπτυγμένες χώρες είναι 33,1 ανά 1000 κατοίκους.
- 72 χώρες, ανάμεσά τους και 8 υψηλού εισοδήματος και 48 μεσαίου εισοδήματος, συλλέγουν το 50% των διαθέσιμων τους από δότες αντικατάστασης, συγγενείς, ή δότες επί πληρωμή.

- Σε περισσότερες από 70 χώρες το ποσοστό των εθελοντών αιμοδοτών είναι μικρότερο του 1%. (10 αιμοδότες/1000 άτομα). Ανάμεσα τους και η Ελλάδα που συλλέγει κάθε χρόνο 650.000 μονάδες αίματος.
- 25 χώρες αναφέρουν ότι δέχονται αιμοδοσίες έναντι πληρωμής και συλλέγουν με τον τρόπο αυτό 1, 5 εκατομμύρια μονάδες συνολικά.
- Μόλις 62 από τις 175 που εκδίδουν στοιχεία για την Αιμοδοσία έχουν κατορθώσει να συλλέγουν το 100% των αναγκών τους από εθελοντές αιμοδότες.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, μια σταθερή βάση τακτικών εθελοντών αιμοδοτών από πληθυσμιακές ομάδες χαμηλού ρίσκου μπορεί να αποτελέσει μια αξιόπιστη και επαρκή πηγή ασφαλούς αίματος. Οι εθελοντές αιμοδότες είναι και η πιο ασφαλής ομάδα αιμοδοτών καθώς τα ποσοστά μεταδιδόμενων μέσω αίματος νοσημάτων, μειώνονται από 7% σε 0.01% σε αυτή την ομάδα. (Πηγή Bloode.org.)

Το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Οδηγία 2002/98, EC, Εισαγωγή 23, Άρθρο 20, Παράγραφος 1) ορίζει: «Τα κράτη μέλη θα λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να ενθαρρύνουν την εθελοντική και μη αμειβόμενη προσφορά αίματος με σκοπό ότι το αίμα και τα προϊόντα αίματος θα προέρχονται στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό από τέτοιες αιμοδοσίες» (Αποστολίδου, 2013). Η ενίσχυση της εθελοντικής αιμοδοσίας είναι προφανές ότι απαιτεί άτομα που να είναι πρόθυμα να εμπλακούν σε διαδικασίες κοινωνικής προσφοράς και να αποδέχονται τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ισότιμη συμμετοχή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Κεφάλαιο 3

Κοινωνικό κεφάλαιο

3.1 Ορισμός

Ο όρος κοινωνικό κεφάλαιο, είτε αναφέρεται σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο, είναι ευρύς και καλύπτει ένα μεγάλο φάσμα από παράγοντες όπως είναι η συμμετοχή, η κοινωνική συνοχή, η εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα αλλά, ταυτόχρονα, περιλαμβάνει και τις κοινωνικές νόρμες και τα δίκτυα που καλύπτουν τη συλλογική δράση για την επίτευξη ενός αμοιβαία επωφελούς στόχου.

Σύμφωνα με τον Κονιόρδο (2006), ένας γενικότερος ορισμός του κοινωνικού κεφαλαίου αφορά «...το γεγονός ότι οι σχέσεις που οι άνθρωποι συνάπτουν μπορούν εν δυνάμει να αποτελέσουν πηγή ωφέλειας και συνεπώς να έχουν χρηστική σημασία».

Στους κύκλους της πολιτικής επιστήμης ο Fukuyama (2001) δίνει έμφαση στο στοιχείο της εμπιστοσύνης. Το εμφανίζει ως καταλυτικό παράγοντα για τη λειτουργία των κοινωνικών δικτύων ανεξαρτήτως μεγέθους και ισχύος. Η συσσωρευμένη γνώση οργανωτικής κουλτούρας, η αλληλεγγύη και, πρωτίστως, η εμπιστοσύνη είναι στοιχεία στα οποία στηρίζονται τα κοινωνικά δίκτυα σχέσεων και νοηματοδοτούν τις εθελοντικές δράσεις της κοινωνίας των πολιτών. Στη βάση τέτοιου είδους δικτύων αλλά και κανόνων αμοιβαιότητας στηρίζεται η κοινωνική εμπιστοσύνη στις σύγχρονες κοινωνίες (Σωτηρόπουλος, 2016).

Σε αυτή την περίπτωση το κοινωνικό κεφάλαιο αποκτά θετικό πρόσημο και γίνεται το περιουσιακό στοιχείο όλων των πολιτών ανεξαρτήτως ταξικής προέλευσης.

3.2 Βασικά χαρακτηριστικά του Κοινωνικού Κεφαλαίου

Εμπιστοσύνη

Αν ορίσουμε το Κοινωνικό Κεφάλαιο ως την ικανότητα των ατόμων να συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινών στόχων η εμπιστοσύνη αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την δημιουργία του. Αναφέρεται στην πεποίθηση του ατόμου ότι στη χειρότερη περίπτωση, οι άλλοι δεν θα του κάνουν κακό, ηθελημένα ή αθέλητα, και στην καλύτερη ότι θα δράσουν σύμφωνα με το συμφέρον του (Καζάκος, 2006).

Με ανάλογο τρόπο, ο Fukuyama (1995) ορίζει την εμπιστοσύνη «ως την προσδοκία που γεννάται από τα άλλα μέλη στο πλαίσιο μιας οργάνωσης για κανονική, έντιμη και συντροφική συμπεριφορά στη βάση κοινών κανόνων». Διακρίνει τις κοινωνίες σε «χαμηλής» και «υψηλής» εμπιστοσύνης δηλαδή σε εκείνες που έχουν έλλειμμα Κοινωνικού Κεφαλαίου και σε εκείνες που έχουν σημαντικό απόθεμα. Σύμφωνα με τον Fukuyama (1995) στις χώρες «υψηλής» εμπιστοσύνης υπάρχει αυθόρμητη κοινωνικότητα (spontaneous sociability) που διευκολύνει τις συναλλαγές μειώνοντας, ταυτόχρονα, το κόστος τους. Αντίθετα στις χώρες «χαμηλής» εμπιστοσύνης το έλλειμμα του Κοινωνικού Κεφαλαίου αντικαθίσταται με μια πληθώρα κανόνων και ρυθμίσεων καθώς οι προσδοκίες για αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των μελών δεν είναι μεγάλες.

Ο Σωτηρόπουλος (2016), τονίζει ότι όταν το κοινωνικό κεφάλαιο γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους ως εμπιστοσύνη πολλαπλασιάζεται και οδηγεί στην επιθυμία να ενταχθεί κάποιος σε εθελοντικές ενώσεις και να εμπιστευτεί πολιτικούς και διοικητικούς θεσμούς. Αντίθετα το αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο που περιορίζεται σε μικρές ομάδες ατόμων, δημιουργεί θύλακες στενής κοινωνικής αλληλεπίδρασης, παρεμποδίζει τις κοινωνικές σχέσεις οδηγώντας σε δυσπιστία.

Αμοιβαιότητα

Στην ψυχολογική της διάσταση, η αμοιβαιότητα είναι μια συμπεριφορική αντίδραση ενός ατόμου στην εκλαμβανόμενη ευγένεια και αγένεια από τις πράξεις

ενός άλλου ατόμου, όπου η ευγένεια συμπεριλαμβάνει τόσο την επιθυμητή ανταμοιβή μιας (θετικής) πράξης όσο και την πρόθεση ανταπόδοσης μιας εκλαμβανόμενης (αρνητικής) πράξης (Falk & Fischbacher, 2006).

Πέραν τούτου η αμοιβαιότητα είναι και μια κοινωνική αξία που διευκολύνει τη συνεργασία των ατόμων έτσι ώστε να προκύπτουν οφέλη και για τα δύο μέρη.

Σύμφωνα με τους Perugini et al. (2002) εφόσον η αμοιβαιότητα προκύπτει από τη υποκειμενική αντίδραση ενός ατόμου απέναντι στη συμπεριφορά ενός άλλου, είναι σημαντικό να οριστούν και οι λόγοι που καθορίζουν τη συγκεκριμένη συμπεριφορά, όπως οι προσωπικές ηθικές αξίες.

Ο αξιακός κώδικας ενός ατόμου διαμορφώνεται και στο πλαίσιο των κοινωνικών δικτύων στα οποία συμμετέχει και βασίζεται στην εμπιστοσύνη που υπάρχει μεταξύ των μελών. Η σημασία της αμοιβαιότητας και της αλληλουϊποστήριξης είναι καθοριστικής σημασίας για την συνοχή του δικτύου και για τη συσσώρευση και ενίσχυση του Κοινωνικού κεφαλαίου.

3.3 Ιστορικές και θεωρητικές προκείμενες

Ο όρος «κοινωνικό κεφάλαιο» αναφέρεται για πρώτη φορά το 1902 από τον παιδαγωγό Lyda Hannifan που γράφει:

«κατά τη χρήση τη φράσης κοινωνικό κεφάλαιο δεν αναφέρομαι στη συνήθη σημασία του όρου κεφάλαιο, παρά μόνον με μεταφορικό τρόπο. Δεν αναφέρομαι στην έγγεια ιδιοκτησία ή στην προσωπική ιδιοκτησία ή στο χρήμα (στα μετρητά), αλλά μάλλον σε αυτό που στη ζωή έχει την τάση να κάνει [ορισμένες] απτές κοινωνικές καταστάσεις και σχέσεις να μετρούν περισσότερο στην καθημερινότητα των ανθρώπων, δηλαδή, την καλή θέληση, τη συναδελφότητα, την αμοιβαία συμπάθεια και τις κοινωνικές επαφές ανάμεσα σε μία ομάδα ατόμων και οικογενειών που απαρτίζουν μία κοινωνική μονάδα, [συγκεκριμένα] την αγροτική κοινότητα, λογικό κέντρο της οποίας αποτελεί το σχολείο» (μετ. Κονιόρδος, 2006).

Ήδη από το 1832 ο Alexis De Tocqueville εντοπίζει την ανάγκη για συγκρότηση συλλογικοτήτων που θα επανασυστήσουν τους κοινωνικούς δεσμούς

που έχουν διαρραγεί από τον ατομικισμό των δημοκρατικών κοινωνιών (Βλαζάκης, 2019).

Ο Marx στο «Κεφάλαιο» (1978) αναφέρεται ρητά στο κοινωνικό κεφάλαιο και επικεντρώνεται στην οικονομική του διάσταση και λειτουργία. Πρόκειται για το άθροισμα των ξεχωριστών ατομικών κεφαλαίων που απαρτίζουν το συνολικό κεφάλαιο. Έχει όμως σαφή κοινωνική διάσταση καθώς στη δημιουργία του εμπλέκεται το σύνολο των κοινωνιών (Κονιόρδος, 2006).

Σε αντίθεση με τον Marx, ο Durkheim δεν ασχολείται συγκεκριμένα με το κοινωνικό κεφάλαιο εστιάζει όμως στη σημασία των συνδέσμων και των ενώσεων στην κοινωνική ζωή και τον τρόπο που αυτοί διαμεσολαβούν μεταξύ κράτους και μεμονωμένων ατόμων επηρεάζοντας τον τρόπο που τα άτομα συμπεριφέρονται στις διάφορες καταστάσεις. Ο Durkheim ανέδειξε τον τρόπο που τα κοινωνικά δίκτυα μπορούν να ωφελήσουν σημαντικά τα μέλη τους μέσω της ανάπτυξης της κοινωνικότητας. Η μελέτη του σχετικά με την αυτοκτονία και την επίδραση που ορισμένες ομάδες καθολικών μπορεί να έχουν ως προς την αποτροπή τους καταδεικνύει το όφελος της ύπαρξης των δευτερογενών αυτών ομάδων (Τσουνής & Σαράφης, 2016).

Ο Weber δεν αναφέρεται ρητά στην έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου στο έργο του αλλά καταδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες όπως η εθνικότητα, η θρησκεία, η πολιτική ιδεολογία κ.ά. επηρεάζουν την παραγωγική διαδικασία (Τσουνής & Σαράφης, 2016). Για τον Weber, η εμπιστοσύνη είναι σημαντικός παράγοντας για την ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών δικτύων και μεμονωμένων ατόμων. Σχετικά με την εμπιστοσύνη ο Weber είχε δείξει ότι, πέρα από την εκούσια βάση, μπορεί να επιβληθεί από οργανώσεις στα μέλη τους. Η επιβολή της έχει να κάνει με ποικιλόμορφους καταναγκασμούς που ασκούνται στην κατεύθυνση της πειθαρχίας (Κονιόρδος, 2006).

Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, όμως, έγινε ιδιαίτερα γνωστή τη δεκαετία του 1980 μέσα από το έργο του Γάλλου διανοητή Pierre Bourdieu. Για τον Bourdieu (1986) το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί ένα περιουσιακό στοιχείο των κυρίαρχων τάξεων μαζί με άλλες μορφές κεφαλαίου το οικονομικό, το πολιτισμικό και το συμβολικό. Πρόκειται για μια μαρξιστική προσέγγιση που ορίζει το κοινωνικό

κεφάλαιο ως μέσο για την αναπαραγωγή ταξικών ανισοτήτων και το κοινωνικό κεφάλαιο εντοπίζεται ως ατομικό αγαθό.

Ισχυρίζεται αφενός ότι βασική πηγή του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η οικογένεια αφετέρου ότι το κοινωνικό κεφάλαιο βρίσκεται αποκλειστικά και μόνο στην κοινωνικά ανώτερη τάξη. Περιλαμβάνει πληροφορίες, κοινωνικές νόρμες και δεξιότητες που τα μέλη των ελίτ συγκεντρώνουν και μοιράζονται μεταξύ τους, ενισχύοντας, έτσι, τα προνόμια της τάξης τους.

Η εσωτερικευση κανόνων, συνηθειών, τρόπων σκέψης και επικοινωνίας προκύπτουν στο οικογενειακό περιβάλλον, φυσικά και ασυνείδητα και παράγουν το «habitus» που περιλαμβάνει δομημένες καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων που λειτουργούν σαν ηθικές αρχές, οργανώνουν τις συνήθειες και τις αναπαραστάσεις τους και καθορίζουν τις συνέπειες των επιλογών του κάθε ατόμου στο κοινωνικό πεδίο που αυτό δραστηριοποιείται.

Το κοινωνικό κεφάλαιο στη θεωρία του Bourdieu δεν έχει συγκεκριμένη και υλική μορφή. Αφορά κυρίως «το σύνολο των εν ενεργεία ή των εν δυνάμει πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός δικτύου μόνιμων σχέσεων αλληλογνωριμίας και αλληλοαναγνώρισης, οι οποίες είναι περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένες, ή, με άλλα λόγια, με την ένταξη σε μία ομάδα, ως σύνολο [ατόμων] φορέων [δράσης] που δεν είναι μόνο προικισμένοι με κοινές ιδιότητες (επιδεκτικές να γίνονται αντιληπτές από τον παρατηρητή, από τους άλλους ή από τους ίδιους) αλλά είναι επίσης ενωμένοι με δεσμούς μόνιμους και χρήσιμους» (Bourdieu, 1994).

3.4 Κοινωνικό κεφάλαιο και κοινωνικά δίκτυα

Το Κοινωνικό Κεφάλαιο είναι έννοια αλληλένδετη με την κοινότητα αφού περιλαμβάνει όχι μόνο τα τυπικά και τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα αλλά και τις κοινές αξίες της αμοιβαιότητας και της εμπιστοσύνης που είναι απαραίτητες για την επίτευξη της κοινής δράσης και της συνεργασίας

«Ως κοινωνικό δίκτυο ορίζεται το άθροισμα των προσωπικών επαφών μέσω των οποίων το άτομο διατηρεί την κοινωνική του ταυτότητα, λαμβάνει συναισθηματική υποστήριξη, υλική ενίσχυση και συμμετοχή στις υπηρεσίες, έχει πρόσβαση στις πληροφορίες και δημιουργεί νέες κοινωνικές επαφές» (Walker, MacBride & Vachon, 1977)

Δύο σημαντικές θεωρίες που εστιάζουν στη σύνδεση του Κοινωνικού Κεφαλαίου με τα κοινωνικά δίκτυα και στον τρόπο που αλληλεπιδρούν είναι εκείνες του James Coleman (1926-1995) και του Robert Putnam (1941-).

Η Θεωρία του James Coleman

Ο όρος «κοινωνικό κεφάλαιο» καθιερώνεται στην αγγλοσαξωνική κοινωνιολογία από τον James Coleman και ορίζεται ως το σύνολο των κανόνων και των προσδοκιών που διευκολύνουν και υποστηρίζουν την οικονομική δραστηριότητα στο σύστημα της αγοράς (Coleman, 1990). Ο Coleman όρισε το κοινωνικό κεφάλαιο με βάση το ανθρώπινο κεφάλαιο και πίστευε ότι δεν αφορά τους κανόνες και τις αξίες των μεμονωμένων ατόμων αλλά τους κανόνες και τις αξίες που υπάρχουν στις κοινωνικές συνθήκες. Παρά την παραγωγική του λειτουργία το κοινωνικό κεφάλαιο για τον Coleman δεν είναι μονοδιάστατο. Δεν πρόκειται για ανταλλαγή αγαθών, αλλά αναπτύσσεται και αποκτά αξία μέσα από διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, «ορίζεται από τη λειτουργία που επιτελεί. Δεν συνιστά μια ενιαία οντότητα, αλλά μια ποικιλία οντοτήτων με δυο κοινά χαρακτηριστικά: αποτελούνται από κάποια κοινωνική δομή και διευκολύνουν τις ενέργειες των ατόμων που υπάγονται σε αυτά, είτε είναι ξεχωριστά άτομα είτε συλλογικοί φορείς» (Coleman, 1988). Αντίθετα με τις περισσότερες μορφές κεφαλαίου στηρίζεται στις διασυνδέσεις και στην ενίσχυση των σχέσεων των μελών μιας κοινότητας (Μασούρα, 2012).

Για τον Coleman (1998) το «κοινωνικό κεφάλαιο» χαρακτηρίζεται από τρεις διακριτές παραμέτρους:

- Την εμπιστοσύνη με την οποία διασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία των κοινωνικών δικτύων και η διεκπεραίωση των υποχρεώσεων των μελών τους.
- Την μετάδοση πληροφοριών μεταξύ των μελών που διευκολύνει την επικοινωνία και τη συνεργασία και
- Τις συγκεκριμένες συμπεριφορές που τα μέλη των δικτύων υιοθετούν κανονιστικά καθώς και τις κυρώσεις που τους επιβάλλονται σε περίπτωση παράβασής τους.

Οι παράγοντες αυτοί είναι ικανοί να δημιουργήσουν, σύμφωνα με τον Coleman, έξι μορφές Κοινωνικού κεφαλαίου.

Η πρώτη μορφή αφορά το επίπεδο εμπιστοσύνης και το μέγεθος των υποχρεώσεων, των δεσμεύσεων και των προσδοκιών ανταπόδοσης (Obligations and Expectations) που υπάρχουν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον. Η έννοια της εμπιστοσύνης είναι κομβικής σημασίας για την δημιουργία του Κοινωνικού Κεφαλαίου καθώς οι υποχρεώσεις και οι δεσμεύσεις που προκύπτουν οφείλουν να είναι αμοιβαίας αποδοχής. Όταν ένα μέλος του δικτύου κάνει χάρες προς άλλα μέλη του δικτύου τότε δημιουργεί προς αυτά υποχρεώσεις και προσδοκίες και συσσωρεύει προς όφελός του Κοινωνικό Κεφάλαιο, το οποίο προσδοκά μελλοντικά να εξαργυρώσει. Η προσδοκία στηρίζεται στην εμπιστοσύνη που υπάρχει μεταξύ των μελών του δικτύου γιατί χωρίς αυτή δεν μπορεί να δημιουργηθεί Κοινωνικό Κεφάλαιο. Όσο μεγαλύτερη προσδοκία ανταπόδοσης των υποχρεώσεων υπάρχει μεταξύ των μελών μιας ομάδας, τόσο περισσότερο Κοινωνικό Κεφάλαιο συσσωρεύεται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι Αιγύπτιοι έμποροι στην αγορά του Αλ-Χαλίλι που βοηθά ο ένας τον άλλο, είτε οικονομικά είτε υλικά χωρίς τη σύναψη επίσημων νομικών ή οικονομικών εγγράφων (Coleman, 1988).

Η δεύτερη μορφή αναφέρεται στην πληροφορία (Information Potential). Η ύπαρξη Κοινωνικού Κεφαλαίου δίνει τη δυνατότητα στα μέλη ενός δικτύου να αποκτούν πρόσβαση σε πληροφορίες χωρίς να χρειάζεται να ανατρέξουν στην πηγή. Οι

πληροφορίες διακινούνται μέσω των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων των μελών της ομάδας. Το πανεπιστήμιο είναι, σύμφωνα με τον Coleman (1988), ένα παράδειγμα δικτύου όπου το Κοινωνικό Κεφάλαιο που αναπτύσσεται ευνοεί την ανταλλαγή πληροφοριών και ιδεών μεταξύ των φοιτητών.

Οι κανόνες και οι κυρώσεις (Norms and Effective Sanctions) που επιβάλλονται στα μέλη ενός δικτύου αναφέρονται στην τρίτη μορφή του Κοινωνικού Κεφαλαίου. Τα δίκτυα οφείλουν να προωθούν την κοινή δράση και το κοινό όφελος έναντι του ατομικού. Αυτό επιτυγχάνεται με την επιβολή κοινών κανόνων για τα μέλη τους αλλά και κυρώσεων για τους παραβάτες. Με τον τρόπο αυτό καταφέρνουν να ενθαρρύνουν συγκεκριμένες επιθυμητές συμπεριφορές και να αποτρέψουν την εκδήλωση μη επιθυμητών.

Η τέταρτη μορφή Κοινωνικού Κεφαλαίου αναφέρεται στον ρόλο του ηγέτη και τις σχέσεις εξουσίας (Authority Relations) που προκύπτουν μέσα σε μία ομάδα. Η επιλογή του ηγέτη, ειδικότερα σε πολιτικά, επιχειρηματικά δίκτυα και λαϊκές οργανώσεις είναι πολύ σημαντική. Ο ηγέτης καθορίζει τους στόχους πάνω στους οποίους θα εργάζεται η ομάδα και χρησιμοποιεί την πρόσβασή του στο Κοινωνικό Κεφάλαιο προς την κατεύθυνση της επίτευξής τους.

Η σύσταση κατάλληλων κοινωνικών οργανώσεων (Appropriable Social Organizations) είναι η πέμπτη μορφή του Κοινωνικού Κεφαλαίου. Στην μορφή αυτή το Κοινωνικό Κεφάλαιο διατίθεται προς χρήση από τα άτομα που συστήνουν τις κοινωνικές οργανώσεις για την επίτευξη του στόχου που έχουν θέσει με την ίδρυσή τους. Οι οργανώσεις αυτές παραμένουν ακόμη και μετά την εκπλήρωση του στόχου κάνοντας χρήση του Κοινωνικού Κεφαλαίου για την εκπόνηση νέων σχεδίων και την εκπλήρωση μελλοντικών στόχων.

Η έκτη μορφή Κοινωνικού Κεφαλαίου αφορά την σύσταση στοχευμένων οργανώσεων (Intentional Organizations), όπως οι εθελοντικές οργανώσεις. Πρόκειται για δίκτυα που δημιουργούνται με σκοπό την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων που αφορούν σε συγκεκριμένα άτομα. Τα δίκτυα αυτά προάγουν τα συμφέροντα των ατόμων τα οποία έχουν επενδύσει στη δημιουργία τους αλλά μπορούν να

αποτελέσουν και δημόσιο αγαθό καθώς μπορεί να ωφελήσουν και μέλη του κοινωνικού συνόλου που δεν επένδυσαν στη δημιουργία των δικτύων αυτών.

Το Κοινωνικό Κεφάλαιο του Coleman δεν είναι εύκολα ανταλλάξιμο αλλά δεν είναι και ιδιοκτησία συγκεκριμένων ατόμων. Το όφελος από την ανάπτυξή του είναι ευεργετικό για τα μέλη του συγκεκριμένου δικτύου μπορεί να καταστεί όμως ωφέλιμο και για το κοινωνικό σύνολο. Ο Coleman τονίζει ότι είναι σημαντικό να υπάρχει το κατάλληλο περιβάλλον σε μια κοινωνική οργάνωση που να ωθήσει την ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ των μελών και την ανάπτυξη του Κοινωνικού Κεφαλαίου (Coleman, 1988).

Οι μηχανισμοί που επηρεάζουν την δημιουργία Κοινωνικού Κεφαλαίου και το αυξάνουν ή το μειώνουν περιγράφονται από τον Coleman (1988) ως εξής:

- Οι δομές (closure). Οι συνθήκες των δομών μέσα στις οποίες τα μέλη μιας ομάδας αλληλοεπιδρούν πρέπει να είναι οι κατάλληλες ώστε να εγγυώνται την τήρηση των κανόνων αλλά και την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Στις δομές αυτές διευκολύνονται οι συναλλαγές μεταξύ των μελών χωρίς την ανάγκη εφαρμογής αυστηρών κανόνων κάτι που αποβαίνει προς όφελος της ομάδας αλλά και του κοινωνικού συνόλου εφόσον αυξάνει το Κοινωνικό Κεφάλαιο.
- Η σταθερότητα της κοινωνικής δομής (stability). Οι δομές που στηρίζονται σε θεσμούς τείνουν να είναι πιο σταθερές από εκείνες που στηρίζονται σε άτομα. Οι ποσότητες του Κοινωνικού Κεφαλαίου που αντλούν τα μέλη των πρώτων είναι πιο σταθερές σε σχέση με εκείνες που αντλούν τα μέλη των δεύτερων.
- Η ιδεολογία (ideology). Η ιδεολογία είναι ο κινητήριος δύναμη για την δημιουργία και την επιτυχία πολλών κοινωνικών δικτύων γιατί στηρίζεται στην επιθυμία των ατόμων να εργαστούν για το κοινό καλό. Είναι προφανές ότι αυτό ενισχύει και τη συσσώρευση Κοινωνικού Κεφαλαίου προς όφελος των μελών της ομάδας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων ιδεολογιών αποτελούν οι θρησκείες.

Διακρίνει επίσης μεταξύ οικογενειακού κεφαλαίου και κεφαλαίου σε επίπεδο κοινότητας και τονίζει ότι το δεύτερο εξελίσσεται με βάση το πρώτο. Το άτομο

διαμορφώνει την ταυτότητά του ως μέλος ενός κοινωνικού δικτύου με βάση συγκεκριμένες δεξιότητες που του επιτρέπουν να συνδεθεί με την κοινότητα αλλά και να διαμορφώσει την αυτό-αντίληψή του.

Παρόλα αυτά, το κοινωνικό κεφάλαιο στη θεωρία του Coleman έχει υπόσταση μόνο και εφόσον απορρέει από αυτό κάποιο παραγωγικό όφελος. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων δεν αποτελούν από μόνες τους κοινωνικό κεφάλαιο (Coleman, 1988).

Οι Portes & Sensenbrenner (1993) άσκησαν κριτική στην θεωρία του Coleman σχετικά με τον ασαφή τρόπο που περιγράφει την σύσταση και την προέλευση των κοινωνικών δομών καθώς και το γεγονός ότι παραβλέπει την πιθανότητα οι δομές αυτές να έχουν ανασταλτικό χαρακτήρα.

Όρισαν το κοινωνικό κεφάλαιο με βάση τις προσδοκίες για δράση που έχουν τα μέλη μιας ομάδας ακόμη κι αν οι προσδοκίες αυτές δεν αφορούν οικονομικές επιδιώξεις και διαχώρισαν τις μορφές του Κοινωνικού Κεφαλαίου σε τέσσερις κατηγορίες (Portes & Sensenbrenner, 1993).

- Αξιακή παρεμβολή. Τα μέλη μιας ομάδας ενθαρρύνονται να λειτουργούν με γνώμονα τις ηθικές αξίες και όχι το προσωπικό τους συμφέρον. Η συμπεριφορά αυτή γίνεται αποδεκτή από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας και λειτουργεί ως πηγή Κοινωνικού Κεφαλαίου.
- Αμοιβαίες συναλλαγές. Οι καλές πράξεις προς τα άλλα μέλη και η προσδοκία ανταπόδοσής τους διευκολύνουν τις αμοιβαίες συναλλαγές από τις οποίες προκύπτει το Κοινωνικό Κεφάλαιο.
- Υποχρεωτική αλληλεγγύη. Το Κοινωνικό Κεφάλαιο πηγάζει από την τήρηση των κανόνων αμοιβαίας υποστήριξης μεταξύ των μελών, ειδικότερα όταν πρέπει να αντιμετωπιστεί ένας εξωτερικός κίνδυνος. Οι κανόνες αμοιβαίας υποστήριξης αποτελούν πηγές άντλησης πόρων για την επίτευξη του κοινού σκοπού.

- Αναγκαστική εμπιστοσύνη. Τα μέλη της ομάδας αναγκάζονται να συμμορφωθούν και να εξοικειώσουν τις προσδοκίες τους με εκείνες της υπόλοιπης ομάδας.

Οι Portes & Sensenbrenner (1993) διέκριναν και τέσσερις αρνητικές επιπτώσεις του Κοινωνικού Κεφαλαίου

- Ο αποκλεισμός των περιθωριακών ατόμων.
- Το υπερβολικό δέσιμο μιας ομάδας, που μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για την επιτυχία κάποιων από τα μέλη της.
- Ο περιορισμός της ελευθερίας των ατόμων, όταν υπάρχουν αυξημένες απαιτήσεις για συμμόρφωση σε βάρος των ατομικών ελευθεριών των μελών.
- Η υποχώρηση του επιπέδου νόμων και κανόνων, όταν η ένταξη σε συγκεκριμένα κοινωνικά δίκτυα (π.χ. νεανικές συμμορίες) μπορεί να αποτελέσει πηγή δημόσιου κακού.

Η θεωρία του Robert Putnam

Ο πολιτικός επιστήμονας Robert Putnam υπήρξε ένας από τους βασικούς θεωρητικούς του Κοινωνικού Κεφαλαίου. Ο Putnam εντοπίζει μια διαφορετική εκδοχή της έννοιας «κοινωνικό κεφάλαιο». Ισχυρίζεται ότι αφορά και τη συλλογική συμπεριφορά πέρα από την οικονομική δραστηριότητα. (Putnam, 1993).

Στην πολιτική του ανάλυση «Bowling alone: the collapse and revival of American community» (2000) υποστηρίζει ότι πολλά από τα προβλήματα των δυτικών κοινωνιών οφείλονται στην διάβρωση του κοινωνικού ιστού. Συγκρίνοντας τα χαρακτηριστικά διαφορετικών γενεών στις ΗΠΑ, ο Putnam ισχυρίζεται ότι οι νεότερες γενιές έχουν κατά πολύ μικρότερη συμμετοχή στα κοινά από ότι οι παλιότερες και εντοπίζει το πρόβλημα στην αποσπασματικότητα των σχέσεων λόγω των αποστάσεων και της έλλειψης χρόνου αλλά και την εντός σπιτιού διασκέδαση όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την ευρεία χρήση της τηλεόρασης ως μέσου ψυχαγωγίας.

Ο Putnam όρισε το Κοινωνικό Κεφάλαιο με βάση τα εξής χαρακτηριστικά:

- Ύπαρξη κοινωνικών δικτύων που φέρνουν σε επαφή τα μέλη μιας κοινότητας.
- Συμμετοχή των πολιτών στα κοινά
- Ύπαρξη ισχυρής τοπικής κοινότητας όπου τα μέλη θα μοιράζονται κοινές αξίες αλλά και στόχους.
- Ανταποδοτικότητα. Η αμοιβαιότητα μεταξύ των μελών μιας κοινότητας.
- Εμπιστοσύνη σε αντιδιαστολή με τον φόβο (Cambell et al., 1999).

«Το Κοινωνικό Κεφάλαιο αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης, δηλαδή την εμπιστοσύνη, τους κανόνες και τα δίκτυα, τα οποία μπορούν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της κοινωνίας με την διευκόλυνση που μπορούν να προσφέρουν με συντονισμένες δράσεις» (Putnam, 2000).

Το Κοινωνικό Κεφάλαιο του Putnam δεν αποτελεί ατομικό αλλά συλλογικό χαρακτηριστικό και πρέπει να μετράται ως τέτοιο. Δεν αποτελεί το άθροισμα ατομικών συμπεριφορών αλλά «είναι δομικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας και όχι των ατόμων μέσα στην εκάστοτε κοινωνική δομή» (Lochner et al., 1999).

Για τον Putman, σημαντικοί δείκτες του κοινωνικού κεφαλαίου είναι τα επίπεδα εμπιστοσύνης, η εκλαμβανόμενη αμοιβαιότητα και η έκταση της συμμετοχής σε οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών.

«Τα κέρδη που αποφέρει η ένταξη σε μια ομάδα αποτελούν την βάση της αλληλεγγύης που τα καθιστά δυνατά» έστω κι αν δεν επιδιώκονται συνειδητά. Παρόλα αυτά, η δημιουργία δικτύων και διασυνδέσεων είναι αποτέλεσμα στρατηγικής και αποσκοπεί στην αποκόμιση του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους για τους συμμετέχοντες. Αυτό προϋποθέτει ότι τα μέλη της ομάδας αντιλαμβάνονται και αποδέχονται τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή τους. Η αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου στηρίζεται στην διατήρηση της συνοχής των δικτύων μέσω επαναλαμβανόμενων επαφών και διαρκούς προσπάθειας «κοινωνικότητας» των μελών τους (Κονιόρδος, 2006).

3.5 Κοινωνικό κεφάλαιο και εκπαίδευση

Η σχέση Κοινωνικού Κεφαλαίου και εκπαίδευσης είναι αμφίδρομη. Αφενός, η εκπαίδευση εξασφαλίζει την ανάπτυξη του Κοινωνικού Κεφαλαίου

- μέσω της προαγωγής βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων όπως της συμμετοχής και της συνεργασίας στο σχολείο
- μέσω της εμπλοκής του σχολείου στις δραστηριότητες της κοινότητας
- μέσω του μαθήματος της πολιτικής αγωγής που στοχεύει στη δημιουργία ενεργών πολιτών

Αφετέρου, το Κοινωνικό Κεφάλαιο μπορεί να βοηθήσει να ξεπεραστούν ταξικές διαφοροποιήσεις, φαινόμενα περιθωριοποίησης ενισχύοντας τόσο την γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη των νέων όσο και στην αύξηση των ευκαιριών για μόρφωση και κοινωνική ανέλιξη. Όσο πιο αυξημένο το Κοινωνικό Κεφάλαιο, τόσο πιο πολύ ισχυροποιούνται τα κοινωνικά δίκτυα που ανοίγουν διόδους επιλογών, ενισχύουν την ευελιξία και την ανεκτικότητα, εκπληρώνοντας έναν από τους βασικούς σκοπούς της εκπαίδευσης που είναι η δημιουργία συμμετοχικών και δημοκρατικών πολιτών (Μασούρου, 2012).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνώρισε τη σχέση μεταξύ Κοινωνικού Κεφαλαίου και Δια Βίου μάθησης όταν στο συμβούλιο της Στοκχόλμης, το Μάρτιο του 2001, έδωσε έμφαση στο «ανοιχτό εκπαιδευτικό περιβάλλον, στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών, στις ίσες ευκαιρίες και στην κοινωνική συνοχή» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Υπουργών, 2002).

Κεφάλαιο 4

Η κοινωνία των πολιτών στην εκπαίδευση

4.1 Ενεργός πολίτης – Εκπαίδευση και σύγχρονη Κοινωνία των Πολιτών

Η έννοια της «πολιτειότητας» (citizenship) γίνεται αντιληπτή με τρεις διακριτούς τρόπους:

- Ως κατάσταση (status)
- Ως ταυτότητα (identity) και
- Ως πρακτική (practice)

Η αντίληψη της πολιτειότητας ως κατάσταση τοποθετεί το άτομο, τον πολίτη, ενώπιον του νόμου ως ισότιμο μέλος ενός κράτους που αποτελείται από ανεξάρτητα άτομα που μοιράζονται βασικά καθήκοντα και υποχρεώσεις και έχουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες. Η ταυτότητα του πολίτη συνδέεται με την έννοια του «ανήκειν», σε μικρότερα ή μεγαλύτερα κοινωνικά δίκτυα, που προέχει το συλλογικό έναντι του ατομικού συμφέροντος. Ως πρακτική, η έννοια του πολίτη συνδέεται με την τοποθέτηση του ατόμου στο επίκεντρο μιας δεδομένης κουλτούρας όπου η συμπεριφορά και οι δράσεις του επηρεάζονται και αξιολογούνται σχεσιακά με το περιβάλλον. Και στην πρακτική μορφή της, η έννοια της πολιτειότητας συνδέεται περισσότερο με την έννοια της ταυτότητας καθώς προκρίνει την συλλογικότητα έναντι του ατομικού. (Μαρινάκη, 2015).

Η κοινωνική ψυχολόγος Susan Condor (2011) αναφέρει ότι «στην ιδέα της πολιτειότητας ενσωματώνονται έννοιες όπως –συλλογικής ταυτότητας, αλληλεγγύης, προ-κοινωνικής συμπεριφοράς, ομαδικών ορίων, ένδο και έξω ομαδικών συγκρούσεων, θέματα που απασχολούν, εδώ και χρόνια τους κοινωνικούς και κοινοτικούς ψυχολόγους». Από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας το «να αναγνωρίζεται και να αντιμετωπίζεται κανείς ως μέλος μιας κατηγορίας είναι αναπόφευκτο...Κοινός παρονομαστής (των κατηγοριών) είναι μία περισσότερο ή λιγότερο ρητή ευθυγράμμιση με κάποιες κοινωνικές ή πολιτικές ταυτότητες...»

(Diaz, 2009). Η ιδέα ότι η αίσθηση του «ανήκειν» και της ένταξης των ατόμων σε κατηγορίες και κοινωνικές ομάδες είναι δεδομένη επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα δρουν και συμπεριφέρονται.

Συνδέεται, επίσης, άμεσα με τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου στον Bourdieu. Η αποτελεσματική λειτουργία των κοινωνικών δικτύων μπορεί να έχει, κατά τον Bourdieu, θετικές επιπτώσεις σε ολόκληρη την κοινωνία. (Λινάρδης, Κουσουλή, Σταθογιαννάκου, 2012). Το διακύβευμα, λοιπόν, της εύρυθμης λειτουργίας της κοινωνίας των πολιτών μέσω των δικτύων που την απαρτίζουν αποτελεί μονόδρομο για τις σύγχρονες κοινωνίες. Είναι ο τρόπος εξασφάλισης της συνέχειας των δημοκρατικών ελευθεριών, της εξάλειψης της κοινωνικής αδικίας, της διατήρησης ενός υγιούς πλανήτη. Οι κοινωνίες μετασχηματίζονται οι ηθικές αξίες, όμως, του ανθρωπισμού, της ελευθερίας, της ανεκτικότητας, της αλληλεγγύης, της προσφοράς οφείλουν να παραμείνουν και να μεταφερθούν στις επόμενες γενιές.

4.2 Εκπαιδύοντας συμμετοχικούς πολίτες

« Η εκπαίδευση δεν αλλάζει τον κόσμο. Η εκπαίδευση αλλάζει τους ανθρώπους. Οι άνθρωποι αλλάζουν τον κόσμο»

Paulo Freire

Τα εκπαιδευτικά συστήματα των κρατών γεννιούνται την εποχή της νεωτερικότητας. Η εκπαίδευση οργανώνεται κάτω από την κρατική επίβλεψη με στόχο την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και της δημιουργίας πολιτών που φέρουν μια συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα που καθορίζεται με βάση τη διαφορετικότητά τους από τους «άλλους». Τις δεκαετίες '60 και '70, στις ΗΠΑ και τον Καναδά, κατεξοχήν χώρες υποδοχής μεταναστών, δημιουργούνται τα πρώτα πολυπολιτισμικά σχολεία. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα προσαρμόζονται για να βοηθήσουν στην ενσωμάτωση των νέων μαθητών και στηρίζονται στην αρχή των ίσων ευκαιριών. Σκοπός τους η προώθηση μιας κοινωνίας που παρέχει σε όλα τα μέλη της ίσα δικαιώματα.

Το 2001 στην Τρίτη Κοινοτική Οδηγία, η Ε.Ε. συγκεντρώνει για πρώτη φορά τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών της, με βάση τις αρχές

της αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης και της δικαιοσύνης. (E.E. 2001).

Είναι λογικό η νέα αυτή αντίληψη και κατανόηση για την ιδιότητα του πολίτη να περάσει και στην εκπαίδευση. Στην Πράσινη Βίβλο και πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 126 αναφέρεται ότι: «Τα εκπαιδευτικά συστήματα (...) πρέπει (...) να διαμορφώνουν τους νέους με βάση τις αρχές της δημοκρατίας, της καταπολέμησης των ανισοτήτων, της ανεκτικότητας και του σεβασμού της διαφορετικότητας. Πρέπει, επίσης, να τους εμφυσήσουν την ιδέα του ευρωπαϊού πολίτη. Στο πλαίσιο αυτό η αναφορά στην Ευρώπη αποτελεί μια διάσταση που δεν αντικαθιστά τις άλλες διαστάσεις της εκπαίδευσης αλλά τις εμπλουτίζει». Σύμφωνα με την Πράσινη βίβλο η ιδιότητα του πολίτη θα ενισχυθεί μέσω της υιοθέτησης κοινών αξιών και της αντίληψης ότι το άτομο ανήκει, πλέον, σε μία πολυπολιτισμική, δημοκρατική κοινωνία. (Νικολάου, 2006).

Ο μικρόκοσμος της εκπαίδευσης καλείται να δημιουργήσει μια αναθεωρημένη μορφή της ιδιότητας του πολίτη που συμμετέχει σε μια κοινωνία πολιτών και ενστερνίζεται ηθικές αξίες που θα βρουν εφαρμογή στον μακρόκοσμο των κοινωνιών. Πολλές φορές, η νέα ταυτότητα του πολίτη έρχεται σε σύγκρουση με παραδοσιακές, θρησκευτικές και οικογενειακές πεποιθήσεις. Η σύγκρουση αυτή μπορεί να αποτελέσει πραγματική πρόκληση για τα εκπαιδευτικά συστήματα, καθώς προσπαθούν να κρατήσουν ισορροπίες ανάμεσα στον ρόλο τους ως φορείς της παράδοσης και της κουλτούρας του πολιτισμού τους και της διδασκαλίας της ανοχής και κατανόησης της ετερότητας.

Η Δραγώνα (2007) αναρωτιέται για το είδος του εθνικού εαυτού που «χρειάζονται» οι νέοι για να επιβιώσουν κοινωνιοψυχολογικά σε ένα τοπίο διαπάλης ανάμεσα στον αποκλεισμό του διαφορετικού, την εθνική καθαρότητα, τις ρατσιστικές προκαταλήψεις (σε όλες τις μεταμφιεσμένες σύγχρονες εκδοχές) και το πρόταγμα όχι μόνο της αποδοχής του άλλου αλλά και το δικαίωμα στη διαφορά». Ταυτόχρονα, επισημαίνει την αποτυχία του ελληνικού σχολείου να καλλιεργήσει την εθνική αυτογνωσία και να δημιουργήσει μια κοινωνία όπου οι νέοι δε θα φοβούνται την αλλοίωση από τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών.

Η καλλιέργεια της ικανότητας συνύπαρξης με το διαφορετικό θα δημιουργήσει πολίτες με ενσυναίσθηση, ικανούς να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να συμβάλλουν στην ανάπτυξη και τη συνέχιση μιας συνεκτικής κοινωνίας των πολιτών.

4.3 Η Κριτική Παιδαγωγική και ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Η διαμόρφωση του σχολείου ως χώρου κοινωνικοποίησης δεν είναι δυνατή χωρίς την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού. Στη γκραμισιανή θεώρηση η σχέση δασκάλου-μαθητή δεν είναι τυπική και δεν πρέπει να περιοριστεί στις ειδικές εκπαιδευτικές σχέσεις. Πρόκειται για μια σχέση που αναπαράγεται σε όλη την κοινωνία στο σύνολό της, δηλαδή στις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και τα άλλα άτομα, ανάμεσα στις τάξεις των διανοουμένων και μη, ανάμεσα σε διοικούντες και διοικούμενους και ούτω καθεξής. (Lombardi, 1986). Στο «Η μελλοντική πόλη» (1917) γράφει χαρακτηριστικά: «... να μην είμαστε μόνο άτομα ενός μικρού κύκλου άμεσα ενδιαφερόντων (η κοινότητα και η οικογένεια), αλλά πολίτες ενός πλατιού κόσμου, με τους άλλους πολίτες του οποίου πρέπει να ανταλλάσσουν ιδέες, ελπίδες, λύπες. Η κουλτούρα, τα γράμματα, απέκτησαν έτσι έναν σκοπό και όταν αυτός ο σκοπός θα ζει στη συνείδηση, η αγάπη για τη γνώση θα καθιερωθεί θριαμβευτικά». (Lombardi, 1986).

Ο όρος «Κριτική Παιδαγωγική» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του '80, αρχικά από τον Henry Giroux και εν συνεχεία από τους Stanley Aronowitz και Peter Mc Laren, για να δηλώσει ένα ρεύμα θεωρητικής και παιδαγωγικής αντίληψης αλλά και πρακτικής. Οι ρίζες της, όμως, βρίσκονται στο έργο του μεγάλου παιδαγωγού Paulo Freire και στον τρόπο που ο Giroux επεξεργάστηκε τη θεωρία του περί αντίστασης.

Η Κριτική Παιδαγωγική στηρίζεται στο συνδυασμό της θεωρίας με την πράξη και έχει μεγάλη σημασία η κατανόηση του δεδομένου κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου. Τόσο οι εκπαιδευόμενοι όσο και οι εκπαιδευτικοί είναι φορείς δράσης έχοντας συγκεκριμένες συνθήκες ζωής και συγκεκριμένη άποψη για τον κόσμο. Οι μαθητές δεν αντιμετωπίζονται από τον εκπαιδευτικό ως «άδεια δοχεία» που περιμένουν από εκείνον να τα «γεμίσει». Αντίθετα, σκοπός του εκπαιδευτικού είναι να ανιχνεύσει μαζί με τους μαθητές τις ανάγκες και τα προβλήματα της εποχής του

και μέσα από κριτικό διάλογο μαζί τους, να προχωρήσει σε μετασχηματισμό των ζητημάτων αυτών σε παραγωγικά θέματα και παραγωγικές λέξεις, μέσω των οποίων οι εκπαιδευόμενοι θα αποκτήσουν μόρφωση συνειδητοποιώντας, παράλληλα τις οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις που διαμορφώνουν τη ζωή τους. Η Κριτική παιδαγωγική στοχεύει στη χειραφέτηση και την κοινωνική αλλαγή. (Γουβιάς & Θεριανός, 2014).

Στα πλαίσια της θεωρίας της κριτικής παιδαγωγικής ο Giroux (2018) αναφέρει ότι για τον Freire η παιδαγωγική δεν είναι μια απλή μέθοδος διδασκαλίας. Δεν στηρίζεται σε τεχνικές και μεθόδους, στην επιβολή και την πολιτική κατήχηση. Είναι, πάνω απ' όλα, μια πολιτική και ηθική πρακτική που δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να γίνουν ενεργοί πολίτες συμμετέχοντας, παράλληλα και στην υπόσχεση μιας ουσιαστικής δημοκρατίας. Επιπλέον, προϋποθέτει την ιδέα για ένα πιο ισότιμο και δίκαιο μέλλον. Ο Giroux (2010), τονίζει ότι τα σχολεία δεν είναι απλώς δημόσια κτίρια αλλά χώροι διαπάλης ιδεών και πρακτικών μέσα στους οποίους αναπτύσσεται αντίσταση και αντι-ηγεμονικός αγώνας. Η Κριτική Παιδαγωγική δεν είναι απλώς μια μέθοδος διδασκαλίας. Είναι μια εν εξελίξει διαδικασία, πρωτίστως πολιτική και ηθική και δευτερευόντως τεχνική, που στόχο έχει να φωτίσει τις σχέσεις μεταξύ γνώσης, εξουσίας και δύναμης (Giroux, 2013).

Η θέση του εκπαιδευτικού στην διαδικασία αυτή είναι καθοριστική. Ο εκπαιδευτικός δεν γίνεται απλώς ο δίαυλος επικοινωνίας του μαθητή με την κοινωνία αλλά αποτελεί και ο ίδιος κομμάτι της. Δραστηριοποιείται σε πολλαπλές σφαίρες της κοινωνικής ζωής, αποδέχεται πολλαπλές ταυτότητες, πέρα από την επαγγελματική του ιδιότητα και παίρνει θέση στα κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα (Γούναρη, 2018). Ασχολείται με το να διδάξει τους μαθητές του όχι μόνο πώς να σκέφτονται, αλλά το πώς να αποκτήσουν την αίσθηση της ατομικής και κοινωνικής ευθύνης. Τη σημασία του να είναι κάποιος υπεύθυνος για τις πράξεις του, «του να είσαι μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας, να είσαι συμμετοχικός πολίτης που μπορεί να επεκτείνει και να εμβαθύνει τις πιθανότητες μιας δημοκρατικής δημόσιας ζωής» (Giroux, 2013).

Στα πλαίσια του παραδοσιακού σχολείου ο εκπαιδευτικός χάνει τις ικανότητές του. Ενδιαφέρεται για τις τεχνικές πλευρές της διδασκαλίας και την εφαρμογή και επιτήρηση κανόνων πειθαρχίας. Ενεργεί ως τεχνοκράτης στην υπηρεσία του σχολικού μηχανισμού. Αντίθετα στα πλαίσια της κριτικής παιδαγωγικής, οι εκπαιδευτικοί

κρίνουν το ρόλο του κράτους στη σύγχρονη εκπαίδευση, αξιολογώντας και αναπροσαρμόζοντας τις σταθερές μορφές των διδακτικών μεθοδολογιών και αρνούμενοι να αποδεχτούν την αναπαραγωγή των αξιών που καταπιέζουν και αλλοτριώνουν. Δεν συμπράττουν στην διαιώνιση στερεοτύπων, διατηρούν και καλλιεργούν το «ανοιχτό» πνεύμα και οικοδομούν προγράμματα σπουδών και εφαρμόζουν εναλλακτικές διδακτικές μεθοδολογίες προς την κατεύθυνση αυτή. Ταυτόχρονα, συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων για την εκπαιδευτική πολιτική, σε κρατικό και τοπικό επίπεδο, και δραστηριοποιούνται σε ομάδες αλληλεγγύης στο χώρο της εκπαίδευσης. Δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές τους να περιγράψουν τις ιστορίες τους και να τις ξαναγράψουν με διαφορετικό τρόπο, κατοχυρώνοντας έτσι «την κοινωνική συγκρότηση της υποκειμενικότητας ως θεμελιακής παραδοχής» (Κασκάρης, 1997).

Για τους κριτικούς παιδαγωγούς η εκπαίδευση δεν αφορά μόνο την προαγωγή της γνώσης αλλά και τις κοινωνικές ταυτότητες (Giroux, 1995).

Το γεγονός ότι ο εκπαιδευτικός δρα από συγκεκριμένη θέση υποκειμένου δίνει την ευκαιρία στον μαθητή να συνδεθεί μαζί του και να ακολουθήσει το παράδειγμά του. Η κριτική παιδαγωγική μετατοπίζει το βάρος της διδασκαλίας από τον δάσκαλο στον μαθητή και βοηθάει το μαθητή να συμμετέχει σε μια κουλτούρα διαλόγου και αμφισβήτησης μέσα στην τάξη, δίνοντας έμφαση στην αυτενέργεια και στην αυτοέκφραση. Με τον τρόπο αυτό κατασκευάζονται πολλαπλές μορφές ταυτότητας και ο μαθητής μπορεί να αποκτήσει γνώση σε διαφορετικά, κάθε φορά, πλαίσια. Παράλληλα, του επιτρέπει να εμβαθύνει στις κοινωνικές σχέσεις και στις σχέσεις εξουσίας εξασφαλίζοντάς του μια πολυπρισματική θεώρηση της κοινωνία.

4.4 Η σημασία της κριτικής παιδαγωγικής

Η κριτική παιδαγωγική είναι σημαντική τόσο γιατί προωθεί τη σημασία του ενεργού πολίτη αλλά και επειδή μπορεί να αποτελέσει την απάντηση στον κοινωνικό αποκλεισμό, τόσο στο σχολείο όσο και στην κοινωνία.

«Επειδή τα παιδιά έχουν σημασία. Επειδή το μέλλον έχει σημασία. Τόσο απλά. Είναι, επίσης, κάτι που όλοι γνωρίζουμε. Πρόκειται για σοβαρές καταστάσεις. Οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί πονάνε. Εμείς, στην εκπαίδευση, είμαστε ο καθρέφτης της κοινωνίας. Η κριτική παιδαγωγική προκαλεί τις παγιωμένες αντιλήψεις μας και μας ωθεί να αναρωτηθούμε για νέα πράγματα και οι ερωτήσεις που θα κάνουμε θα καθορίσουν και τις απαντήσεις που θα πάρουμε. Η κριτική παιδαγωγική δίνει φωνή σε εκείνους που δεν έχουν· δίνει δύναμη στους αδύναμους. Η αλλαγή είναι συχνά δύσκολη και η κριτική παιδαγωγική έχει να κάνει με την αλλαγή από τον καταναγκασμό στη συνεργασία. Από τη μετάδοση στη μεταμόρφωση. Από το αδρανές στο καταλυτικό. Από το παθητικό στο ενεργητικό. Η κριτική παιδαγωγική μας οδηγεί στην υπεράσπιση και τον ακτιβισμό για όλους εκείνους που είναι ευάλωτοι τόσο στην τάξη όσο και στην κοινωνία» (Wink, 2015).

Τα τελευταία χρόνια στο χώρο της κοινωνιολογίας υπάρχει διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για μια νέα ευπαθή κοινωνικά ομάδα. Πρόκειται για τους NEETs (Young People Not in Education, Employment or Training) που αφορά νέους ανθρώπους ηλικίας 15 -24 ετών που είναι αποκλεισμένοι από κάθε διαδικασία εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης. Η «χαμένη» αυτή γενιά, τοποθετεί τη χώρα μας, σύμφωνα με έρευνα του 2013 που διενεργήθηκε από το ΚΑΝΕΠ (Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της ΓΣΕΕ) στις πρώτες θέσεις της Ε.Ε. με ποσοστό 16,9% , και μάλιστα, με ραγδαία αύξηση τα χρόνια της κρίσης που αγγίζει το 50%.

Οι Ζάγκος & Πανδής, στο «Βαρόμετρο των Απόντων: Οι NEETs στην Ελλάδα» (2013) εντοπίζουν διψήφια ποσοστά σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, με τις γυναίκες να είναι περισσότερες από τους άνδρες. Το εντυπωσιακότερο στοιχείο είναι, όμως, ότι η συντριπτική πλειοψηφία (87,5%) αφορούν άτομα ηλικίας 20-24 ετών, ενώ 12,5% αφορούν μικρότερες ηλικίες. Σύμφωνα με την έρευνα του ΚΑΝΕΠ υψηλότερο κίνδυνο να περιέλθουν σε κατάσταση NEET αντιμετωπίζουν οι νέοι με χαμηλό ή

μεσαίο μορφωτικό επίπεδο, οι νεαροί μετανάστες, τα άτομα με σωματική αναπηρία, με σοβαρά προβλήματα ψυχικής ή σωματικής υγείας καθώς και όσοι εμφανίζουν βεβαρημένο οικογενειακό ιστορικό. Στα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας είναι ότι τα άτομα αυτά αντιμετωπίζουν με δυσπιστία και δυσφορούν με το πολιτικό σύστημα. Ταυτόχρονα, απομακρύνονται από ευκαιρίες που μπορεί να προσφέρει το υποσύστημα «εκπαίδευση-κατάρτιση-απασχόληση» και εκφράζουν χαμηλές προσδοκίες για κάθε μορφή μαθησιακής διαδικασίας εστιάζοντας πρωτίστως στην (επαν)ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Είναι προφανές ότι τα εκπαιδευτικά συστήματα με τον τρόπο που είναι διαμορφωμένα αποτυγχάνουν να δώσουν λύσεις στα διαρκώς αυξανόμενα κοινωνικά προβλήματα και αντί να λειτουργούν ως φορείς συμπερίληψης, όλο και περισσότερο, λειτουργούν ως φορείς αποκλεισμού και απομόνωσης. Ο Freire γράφει: «Η εκπαίδευση (πρέπει να) γίνει το μέσο με το οποίο άντρες και γυναίκες [...] να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα και να μάθουν πώς μπορούν να συμμετάσχουν στην μεταμόρφωση του κόσμου τους». «Αυτός ο νέος κόσμος δεν είναι απλά μια πιθανότητα. Όταν η μέρα είναι ήσυχη, ακούω την ανάσα του» (Αρουντάτι Ρόι).

Μέρος Β΄

Εμπειρική έρευνα

“I have come to believe over and over again that what is most important to me must be spoken, made verbal and shared, even at the risk of having it bruised or misunderstood”

Audre Lorde

Στο α' μέρος της έρευνας (Κεφάλαια 1 ,2 & 3) παρουσιάστηκαν οι ιστορικές, πολιτικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της κοινωνίας των πολιτών, του εθελοντισμού και του ενεργού πολίτη. Στο κεφάλαιο 4 παρουσιάστηκε η θεωρία της κριτικής παιδαγωγικής και η σημασία της στην προώθηση του κοινωνικού ακτιβισμού. Στο β' μέρος παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα και ο μεθοδολογικός σχεδιασμός της παρούσης έρευνας καθώς επίσης, οι τεχνικές συλλογής δεδομένων, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/συμμετεχουσών και η μέθοδος της ανάλυσης λόγου.

Κεφάλαιο 1

Μεθοδολογία της έρευνας

1.1 Στόχοι και σκοποί της έρευνας

Η προώθηση της κοινωνικής συνοχής και η διατήρηση μιας συνεκτικής κοινωνίας των πολιτών σε όλους τους τομείς αναδεικνύει τη σημασία της εκπαίδευσης στη δημιουργία μιας ισχυρής ταυτότητας συμμετοχικού πολίτη. Όπως προκύπτει από την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας η έρευνα σχετικά με τις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών είναι εκτεταμένη και σημαντική και εστιάζει στον τρόπο που οι νέοι κατανοούν τον εθελοντισμό και τον αναδεικνύουν ως κοινό και κυρίαρχο χαρακτηριστικό των δράσεων της κοινωνίας των πολιτών. «Καθώς ο εθελοντισμός γίνεται όλο και πιο δημοφιλής [...] μία κριτική προοπτική είναι απαραίτητη για να διασφαλίσει ότι ούτε οι μαθητές μαθαίνουν να κανονικοποιούν τις κοινωνικές ανισότητες ούτε η κοινωνική αδικία δικαιώνεται» (Holdsworth et al, 2010). Για τον λόγο αυτό επιχειρούν να φωτίσουν τις διαφορετικές οπτικές των νέων εθελοντών όσον αφορά στα κίνητρα- είτε αλτρουιστικά είτε ιδιοτελή -που τους ωθούν σε συμμετοχική δράση.

Οι λόγοι ενασχόλησης με τον κοινωνικό ακτιβισμό παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς προϋποθέτουν την κατανόηση, εκ μέρους των νέων, κυρίως στην ανώτατη εκπαίδευση, ότι οι γνώσεις και οι δεξιότητες δεν αποκτώνται μόνο μέσω των επίσημων εκπαιδευτικών μεθόδων (Holdsworth et al, 2010). Εξίσου σημαντική είναι

η κατανόηση των κινήτρων που ωθούν τους νέους στην προσφορά, καθώς τα διαφορετικά κίνητρα δημιουργούν και διακριτές εθελοντικές ταυτότητες. Οι ταυτότητες αυτές επηρεάζουν καθοριστικά τις σχέσεις αλληλεπίδρασης και εξουσίας μεταξύ των μελών ενός οργανισμού (Fahey, 2006) και καθορίζουν, σε μεγάλο βαθμό, την μελλοντική κοινωνική αλλά και επαγγελματική δράση του ατόμου.

Οι έρευνες αυτές στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν ευρύτερες αναπαραστάσεις του εθελοντισμού και της κοινωνικής προσφοράς εστιάζουν και στον λόγο όπως αυτός κατασκευάζεται και ανακατασκευάζεται διαρκώς στην καθημερινή πρακτική και συνομιλία (Baldock, 1998· Fahey,2006·Ganesh & Mcallum,2009· Holdsworth, 2010).

Στην εγχώρια βιβλιογραφία οι έρευνες που αφορούν στην διερεύνηση των στάσεων, των πεποιθήσεων και των γνώσεων των νέων σχετικά με τον εθελοντισμό και είναι κατά κύριο λόγο ποσοτικές και εστιάζουν σε συγκεκριμένες δράσεις (π.χ. εθελοντική αιμοδοσία) και ηλικιακές κατηγορίες (π.χ. φοιτητές).

1.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Κύριος στόχος της παρούσης έρευνας είναι η διερεύνηση της σχέσης των φοιτητών και φοιτητριών της Νοσηλευτικής σχολής με την κοινωνία των πολιτών και τον εθελοντισμό γενικότερα, καθώς και με την εθελοντική αιμοδοσία ειδικότερα. Ερευνώνται τα κίνητρα για τη συμμετοχή τους σε δράσεις κοινωνικού ακτιβισμού γενικότερα καθώς και σε ξεχωριστούς τομείς όπως η εθελοντική αιμοδοσία. Παράλληλα, διερευνώνται οι αιτίες και οι παράγοντες που λειτουργούν ως αντικίνητρα στη συμμετοχή αυτή.

Στο πλαίσιο αυτό γίνεται προσπάθεια να εντοπιστούν τα μοτίβα με τα οποία οι νέοι κατασκευάζουν στο λόγο εκδοχές της κοινωνίας των πολιτών, του ενεργού πολίτη και του εθελοντισμού καθώς και το τι συνέπειες έχουν αυτές οι κατασκευές στα εκάστοτε πλαίσια λόγου.

Ερευνάται ποιες από τις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών γνωρίζουν και σε ποιες εμπλέκονται, ο τρόπος που οι κοινωνικοί θεσμοί όπως το η οικογένεια, η εκπαίδευση, τα ΜΜΕ επηρέασαν την πιθανή ενασχόλησή τους με τον εθελοντισμό.

Τέλος, γίνεται προσπάθεια να εντοπιστούν οι ταυτότητες που κάθε φορά χρησιμοποιούν οι ομιλητές και εκείνες που αποδίδουν στους άλλους, οι θέσεις υποκειμένου στις οποίες αυτό-τοποθετούνται, ο τρόπος που επιλύουν τα ιδεολογικά διλήμματα που προκύπτουν μέσα από αντιθετικές απόψεις.

1.3 Ποιοτική έρευνα

Τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η ποιοτική έρευνα σε σύγκριση με την ποιοτική για την ανάλυση πολύπλοκων κοινωνικών φαινομένων, όπως της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών και του εθελοντισμού, την καθιστούν το κατάλληλο εργαλείο για τη διερεύνηση και του συγκεκριμένου θέματος.

Ενώ οι ποσοτικές μέθοδοι αναλύουν την ποσότητα εμφάνισης του φαινομένου που εξετάζεται, οι ποιοτικές αναφέρονται στο είδος και στο συγκεκριμένο χαρακτήρα του υπό εξέταση φαινομένου. Παράλληλα, συγκεντρώνουν τα δεδομένα στο φυσικό τους περιβάλλον και σε μεγάλο βαθμό δεν είναι κατευθυνόμενες από τον ερευνητή. Εστιάζουν στις πραγματικές προθέσεις των συμμετεχόντων και καταγράφοντας τις εμπειρίες τους προσπαθούν να εμβαθύνουν στα λεγόμενά τους προσπαθώντας να δημιουργήσουν «λεπτομερείς εικόνες από τη ζωή των ανθρώπων» (Seitz, 2016).

Σύμφωνα με τους Ίσαρη & Πουρκό (2015) τα πλεονεκτήματα μιας ποιοτικής έρευνας μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Προσφέρει στον ερευνητή την μοναδική εμπειρία να κατανοήσει τους συμμετέχοντες μέσα από τα βιώματα και τη συμπεριφορά τους.
- Είναι κατάλληλη για την διερεύνηση πολύπλοκων κοινωνικών ζητημάτων και την ανάπτυξη θεωριών ιδίως όταν η γνώση μας για τα ζητήματα αυτά είναι πενιχρή και αμφισβητούμενη.

- Καταγράφοντας το λόγο και τη συμπεριφορά των ατόμων και εντοπίζοντας τις πρακτικές τους στο χώρο που ζουν και εργάζονται επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση και περιγραφή του υπό διερεύνηση φαινομένου.

Άλλο ένα σημαντικό πλεονέκτημα της ποιοτικής μεθόδου είναι ότι συλλέγει τα στοιχεία και ερμηνεύει τα γεγονότα σε συγκεκριμένο πλαίσιο δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη μικρο-ανάλυση. Σε όλη αυτή τη διαδικασία ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος και με την προσωπική του κρίση (το πολιτισμικό του κεφάλαιο) (Eisner, 2017) και μέσα από την ανάλυση δεδομένων διαφαίνεται και η δική του προσωπικότητα (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2019).

Αυτό δεν σημαίνει ότι η ποιοτική δεν είναι μια αντικειμενική και αξιόπιστη έρευνα. Όπως τονίζουν οι Finlay & Gough (2008) η αντικειμενική γνώση του κόσμου φιλτράρεται διαρκώς μέσα από πολύπλοκες υποκειμενικές διαδικασίες, όπως η αντίληψη, η αναλυτική συλλογιστική, η συνθετική συλλογιστική κ.α.

1.4 Ημιδομημένη συνέντευξη

Η μέθοδος συλλογής δεδομένων που προκρίθηκε για χρήση στη συγκεκριμένη έρευνα ήταν εκείνη της ημιδομημένης συνέντευξης λόγω των πλεονεκτημάτων της σε σχέση με άλλου είδους συνεντεύξεις (μη δομημένη ή πλήρως δομημένη).

Συγκεκριμένα στην ημιδομημένη συνέντευξη ορίζεται ένα πλαίσιο ερωτήσεων (οδηγός συνέντευξης) που όμως επιτρέπει:

- Τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον εκάστοτε συμμετέχοντα. Η τροποποίηση μπορεί να αφορά στην σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και στην πρόσθεση ή αφαίρεση θεμάτων που αφορούν το υπό συζήτηση θέμα.
- Εμβάθυνση σε διαφορετικά θέματα με διαφορετικούς συμμετέχοντες ανάλογα με την πορεία της συνέντευξης και τα νέα δεδομένα που κάθε φορά προκύπτουν κατά τη διάρκειά της (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Ο οδηγός συνέντευξης περιλάμβανε τέσσερις κατηγορίες ερωτήσεων:

- Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, έτος φοίτησης στη σχολή, είδος λυκείου από το οποίο αποφοίτησαν, επάγγελμα και μορφωτικό επίπεδο γονιών, λόγοι επιλογής της Νοσηλευτικής ως αντικείμενο σπουδών και πρόθεση επαγγελματικής ενασχόλησης με την Νοσηλευτική)
- Διευκρίνιση και κατανόηση των βασικών εννοιών της «Κοινωνίας των Πολιτών», του «Ενεργού Πολίτη» και του «Εθελοντισμού»
- Ερωτήσεις σχετικές με τις εθελοντικές δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών γενικότερα (Ποιες εθελοντικές δράσεις γνωρίζουν, σε ποιες συμμετέχουν και γιατί (ή γιατί όχι), τι επίδραση είχε το σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον στη συμμετοχή τους σε αυτές, τι είδους ενημέρωση θα ήθελαν να έχουν)
- Ερωτήσεις σχετικές με την εθελοντική αιμοδοσία ειδικότερα (τι γνωρίζουν για την μετάγγιση αίματος, αν κάποιο άτομο του στενού τους περιβάλλοντος χρειάστηκε να μεταγγιστεί, αν κάποιος από την οικογένεια τους είναι αμοδότης/τρια, αν είναι οι ίδιοι αιμοδότες και τι επηρέασε την απόφασή τους, τι είδους ενημέρωση είχαν για την εθελοντική αιμοδοσία από το οικογενειακό και το σχολικό τους περιβάλλον, αν γνωρίζουν για ποιο λόγο η αιμοδοσία πρέπει να είναι εθελοντική).

1.5 Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων/συμμετεχουσών

Για την παρούσα έρευνα διενεργήθηκαν δεκατέσσερις (14) ημιδομημένες συνεντεύξεις με αντίστοιχους συμμετέχοντες από τις σχολές Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Συμμετείχαν 13 γυναίκες και ένας άνδρας από το 2^ο έως και το 5^ο έτος σπουδών. Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν ασχοληθεί εθελοντικά με δράσεις της κοινωνίας των πολιτών και εννέα από αυτούς έχουν προσφέρει εθελοντικά αίμα.

1. Η Σ1 είναι στο 5ο έτος σπουδών. Κάνει την πρακτική της άσκηση. Κατάγεται από ένα ορεινό χωριό της Ηπείρου και οι γονείς της είναι αγρότες. Η μητέρα της έχει σπουδάσει στην Αλβανία και ο πατέρας της είναι απόφοιτος γυμνασίου. Τελείωσε δημόσιο, γενικό λύκειο και η πρώτη επιλογή σπουδών ήταν η φυσικοθεραπεία.

Σκοπεύει να εργαστεί ως νοσηλεύτρια. Δεν δραστηριοποιείται σε κάποια εθελοντική οργάνωση αλλά είναι συστηματική αιμοδότρια στον σύλλογο του χωριού της.

2. Ο Σ2 βρίσκεται στο 2ο έτος σπουδών. Κατάγεται από μεγάλη πόλη και είναι παιδί μονογονεϊκής οικογένειας. Ο πατέρας του δεν ζει αλλά οι γονείς του είχαν χωρίσει. Η μητέρα του εργάζεται στον τομέα της υγείας σε δημόσιο νοσοκομείο και έχει σπουδάσει στην Τσεχία. Έχει μία αδερφή. Έχει τελειώσει δημόσιο γενικό λύκειο και η νοσηλευτική ήταν η πρώτη του επιλογή σπουδών. Σκοπεύει να ακολουθήσει το επάγγελμα. Είναι πολιτικά δραστήριος και ασχολείται περιστασιακά με εθελοντικές δράσεις. Είναι συστηματικός εθελοντής αιμοδότης.

3. Η Σ3 κάνει την πρακτική της άσκηση (5ο έτος σπουδών). Κατάγεται από την Κύπρο και τελείωσε ιδιωτικό λύκειο. Είναι παιδί μονογονεϊκής οικογένειας και έχει έναν αδερφό. Η μητέρα της είναι απόφοιτος λυκείου, εργάζεται στον οικονομικό κλάδο της οικογενειακής επιχείρησης και είναι εθελόντρια σε ανθρωπιστικές δράσεις τοπικής εμβέλειας. Η ίδια δεν συμμετέχει σε κάποια δράση αλλά σκέφτεται να ακολουθήσει τους «Γιατρούς χωρίς Σύνορα» μετά το πέρας των σπουδών της. Η νοσηλευτική δεν ήταν η πρώτη επιλογή σπουδών αλλά σκοπεύει να ακολουθήσει το επάγγελμα κάνοντας κάποια εξειδίκευση. Είναι εθελόντρια αιμοδότρια.

4. Η Σ4 κατάγεται από μια μικρή πόλη της βόρειας Ελλάδας. Είναι στο 5ο έτος σπουδών (πρακτική άσκηση) και σκοπεύει να προχωρήσει σε κάποια ειδικότητα. Έχει τελειώσει γενικό λύκειο. Είναι παιδί μονογονεϊκής και πολύτεκνης οικογένειας. Έχει άλλα 5 αδέρφια. Ο πατέρας της είναι αυτοαπασχολούμενος και έχει τελειώσει το δημοτικό. Όλη της η οικογένεια συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας είναι εθελοντές αιμοδότες και συμμετέχουν σε τοπικές δράσεις προσφοράς.

5. Η Σ5 είναι η δεύτερη συμμετέχουσα από την Κύπρο και έχει τελειώσει γενικό λύκειο. Είναι στο 5ο έτος σπουδών. Δεν σκοπεύει να ακολουθήσει το επάγγελμα αλλά σκέφτεται να συνεχίσει τις σπουδές της παραμένοντας στον παραϊατρικό κλάδο. Είναι παιδί μονογονεϊκής οικογένειας και είναι η μικρότερη από επτά αδέρφια. Ο πατέρας της έχει σπουδάσει στην Αγγλία και είναι αυτοαπασχολούμενος στην δική του επιχείρηση. Όλα τα αδέρφια της ασχολούνται με παραϊατρικά επαγγέλματα. Είχε διακόψει για ένα χρόνο τις σπουδές της και ταξίδεψε συμμετέχοντας σε διαφόρου τύπου ανθρωπιστικές δράσεις μεταξύ των οποίων στην Ειδομένη το 2015 στη

διάρκεια της προσφυγικής κρίσης. Όλη η οικογένειά της είναι εξαιρετικά δραστήριοι σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών. Ο πατέρας της έγινε δότης νεφρού για τον αδερφό του. Είναι συστηματική εθελόντρια αιμοδότρια.

6. Η Σ6 βρίσκεται στο τελευταίο έτος σπουδών και κατάγεται από τα Γιάννενα. Έχει τελειώσει γενικό, δημόσιο λύκειο και η πρώτη της επιλογή σπουδών ήταν η ιατρική, σκοπεύει όμως να ακολουθήσει το επάγγελμα. Ο πατέρας της είναι ιδιωτικός υπάλληλος και η μητέρα της εργάζεται σε δημόσιο νοσοκομείο στον παραϊατρικό τομέα. Και οι δύο έχουν ανώτατη εκπαίδευση. Κανείς από τους δύο δεν ασχολείται με κάποιου είδους εθελοντική δράση. Η ίδια είναι δραστήρια εθελόντρια και είναι και εκπρόσωπος της φοιτητικής ομάδας εθελοντών στην πόλη που σπουδάζει. Είναι και αιμοδότρια. Η αδερφή της ασχολείται επίσης ενεργά με τον εθελοντισμό.

7. Η Σ7 είναι στο 2ο έτος σπουδών και η νοσηλευτική ήταν η πρώτη της επιλογή. Έχει τελειώσει δημόσιο, γενικό λύκειο στα Γιάννενα και είναι παιδί μονογονεϊκής οικογένειας. Έχει έναν μικρότερο αδερφό. Η μητέρα της είναι ιδιωτική υπάλληλος και έχει τελειώσει τεχνικό λύκειο. Και οι δύο γονείς της ήταν εθελοντές αιμοδότες. Η ίδια πέρα από την αιμοδοσία είναι ενεργό μέλος του Ερυθρού Σταυρού από 15 χρονών και έχει ολοκληρώσει την δεκαπεντάμηνη εκπαίδευσή της γεγονός που της επιτρέπει να συμμετέχει σε κάθε δράση της οργάνωσης.

8. Η Σ8 είναι στο 4ο έτος σπουδών και έχει σκοπό τελειώνοντας την σχολή να σπουδάσει ιατρική που ήταν και η πρώτη της επιλογή σπουδών. Κατάγεται από ένα νησί του Αιγαίου. Οι γονείς της είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι και έχουν ολοκληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έχει έναν μικρότερο αδερφό. Ασχολούνται εθελοντικά με δράσεις τοπικού ενδιαφέροντος. Η ίδια συμμετέχει σε προγράμματα που αφορούν την τρίτη ηλικία και σκέφτεται να ασχοληθεί με τους «Γιατρούς χωρίς Σύνορα». Δεν έχει δώσει αίμα παρόλο που προσπάθησε.

9. Η Σ9 ολοκληρώνει τις σπουδές και βρίσκεται στην πρακτική άσκηση. Έχει τελειώσει το δημόσιο, γενικό λύκειο στα Ιωάννενα και η πρώτη της επιλογή σπουδών ήταν η κτηνιατρική. Δεν είναι σίγουρη για το αν θέλει να ακολουθήσει το επάγγελμα. Ο πατέρας της είναι δημόσιος υπάλληλος και έχει τελειώσει ανώτερη σχολή και η μητέρα της, που έχει τελειώσει το λύκειο, ασχολείται με τα οικιακά. Είναι φιλόζωη και έχει ασχοληθεί περιστασιακά με φιλοζωικές οργανώσεις. Ο πατέρας και ο

αδερφός της είναι εθελοντές αιμοδότες. Η ίδια δεν μπόρεσε να δώσει αίμα παρόλο που το προσπάθησε.

10. Η Σ10 βρίσκεται στο 3ο έτος σπουδών και η νοσηλευτική δεν ήταν η πρώτη της επιλογή. Σκέφτεται να προχωρήσει σε σπουδές στην ιατρική ή σε κάποιου είδους εξειδίκευση μέσω ενός μεταπτυχιακού. Κατάγεται από την Αθήνα. Παρακολούθησε ιδιωτικό σχολείο μέχρι και το γυμνάσιο και τελείωσε γενικό, δημόσιο λύκειο. Ο πατέρας της είναι επιχειρηματίας και έχει ανώτατη εκπαίδευση και η μητέρα της δεν εργάζεται και έχει τελειώσει ιδιωτικό ΙΕΚ. Έχει έναν μικρότερο αδερφό. Ο πατέρας της δεν έχει καμία συμμετοχή σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών και μάλιστα είναι αρνητικός στην εθελοντική προσφορά. Η μητέρα της ασχολείται περιστασιακά με τοπικές δράσεις. Η ίδια είναι εθελόντρια αιμοδότρια και έχει έρθει σε επαφή μέσω της σχολής με ίδρυμα για άτομα με ειδικές ανάγκες.

11. Η Σ11 βρίσκεται στο 4ο έτος της νοσηλευτικής. Η αρχική της απόφαση ήταν να σπουδάσει ιατρική αλλά δεν κατάφερε να πετύχει το στόχο της στις πανελλαδικές εξετάσεις παρόλη την πολύ καλή βαθμολογία της. Θα ήθελε να συνεχίσει τις σπουδές της στην ιατρική αλλά δεν μπορεί λόγω οικονομικών δυσκολιών, συνεπώς η απόφαση να εργαστεί ως νοσηλεύτρια είναι απόφαση ανάγκης. Έχει τελειώσει δημόσιο λύκειο στην πόλη της και οι γονείς της είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι. Η μητέρα της έχει τελειώσει επαγγελματική σχολή και ο πατέρας της το λύκειο. Έχει άλλα δύο αδέρφια. Δεν ασχολείται κανείς τους με κάποια εθελοντική δράση. Η ίδια είναι ενεργή με τον Ερυθρό Σταυρό και ασχολείται με αρκετές οικολογικές δράσεις στην πόλη καταγωγής της.

12. Η Σ12 μεγάλωσε σε μια κωμόπολη της βορείου Ελλάδας και κατάγεται από την Αλβανία. Είναι στο 4ο έτος σπουδών και η νοσηλευτική ήταν από τις πρώτες της επιλογές. Βρίσκει ενδιαφέρον στην πρακτική άσκηση στο νοσοκομείο αλλά σκέφτεται να μεταπηδήσει σε σπουδές κοινωνικής λειτουργού. Οι γονείς της είναι και οι δύο ιδιωτικοί υπάλληλοι και έχουν τελειώσει επαγγελματική σχολή. Ο πατέρας της εργάζεται στο εξωτερικό. Έχει μία μικρότερη αδερφή. Έχει τελειώσει δημόσιο λύκειο. Ασχολήθηκε περιστασιακά με τοπικές εθελοντικές δράσεις προσφοράς και σκέφτεται να δραστηριοποιηθεί πιο ενεργά τελειώνοντας τις σπουδές της. Έχει επιχειρήσει να δώσει αίμα αλλά απορρίφθηκε για λόγους υγείας. Η ίδια έχει γίνει

αποδέκτης της εθελοντικής προσφοράς άλλων όταν ήρθε με την οικογένειά της από την Αλβανία.

13. Η Σ13 κατάγεται από επαρχιακή πόλη αλλά έζησε αρκετά χρόνια στην Αθήνα. Είναι στο 2ο έτος των σπουδών της. Προέρχεται από οικογένεια με έντονη πολιτική δράση. Ο πατέρας της εργάζεται στο χώρο της υγείας και η μητέρα της στον χώρο της εκπαίδευσης. Και οι δύο έχουν ανώτατη εκπαίδευση. Έχει μία αδερφή. Τελείωσε το γενικό λύκειο και η πρώτη της επιλογή ήταν η ιατρική. Θα ήθελε να συνεχίσει αλλά προβληματίζεται για το πώς θα βιοπορίζεται στη διάρκεια των μακροχρόνιων σπουδών. Ενδιαφέρεται για εξειδίκευση στην αλγολογία. Οι γονείς της δεν ασχολούνται συστηματικά με εθελοντικές δράσεις. Η ίδια είναι μέλος του Ερυθρού Σταυρού και παρόλο που δεν αιμοδοτεί είναι ενεργό μέλος της Φ.Ο.Ε.Α (Φοιτητική Ομάδα Εθελοντικής Αιμοδοσίας). Στο παρελθόν είχε χρειαστεί να μεταγγιστεί. Στα χρόνια που έζησε στην Αθήνα ασχολήθηκε με την θεραπευτική ιππασία.

14. Η Σ14 κατάγεται από μικρή πόλη της βόρειας Ελλάδας. Τελείωσε το γενικό, δημόσιο λύκειο και τώρα κάνει την πρακτική της άσκηση στην νοσηλευτική. Η πρώτη της επιλογή σπουδών ήταν η δημοσιογραφία και ενδιαφέρεται ακόμη να την ακολουθήσει. Ταυτόχρονα δεν απορρίπτει την νοσηλευτική αλλά σκέφτεται να ασχοληθεί με το κομμάτι της εκπαίδευσης. Οι γονείς της είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι και έχει μία αδερφή. Ο πατέρας της είναι απόφοιτος γυμνασίου και η μητέρα της απόφοιτος λυκείου. Οι γονείς της ασχολούνται με πράξεις προσφοράς στην τοπική κοινότητα. Η ίδια είναι ενεργό μέλος του Ερυθρού Σταυρού με έντονη συμμετοχή στις δράσεις. Παράλληλα ασχολείται με το «Let's Do it Greece» μια μεγάλη πανελλήνια οργάνωση νέων που δραστηριοποιείται για το περιβάλλον και οργανώνει εκδηλώσεις τα έσοδα των οποίων δίνονται σε ανθρωπιστικές οργανώσεις. Είναι ιδιαίτερα φιλόζωη και επόμενο βήμα της είναι η συμμετοχή στην οργάνωση «Therapy Dogs» που έχει στόχο την ψυχοθεραπευτική προσέγγιση σκυλιών με ενήλικες και παιδιά με αναπηρίες.

Κεφάλαιο 2

Αναλυτική μέθοδος

2.1 Ανάλυση λόγου

Η χρήση του λόγου ως αναλυτικού εργαλείου δεν είναι καινούργια. Άρχισε να συγκροτείται τη δεκαετία του '80 και αντλεί από μια σειρά καθιερωμένων, ήδη μέχρι τότε, οπτικών του χώρου της φιλοσοφίας, της κοινωνιολογίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας (Potter & Wetherell, 2007). Η στροφή στο λόγο έχει τις ρίζες της στην κριτική που αναπτύχθηκε στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας σχετικά με το κατά πόσο ο σύνθετος κόσμος μπορεί να αναλυθεί στο εργαστήριο αλλά και στις ευρύτερες εξελίξεις που σημειώθηκαν στο χώρο των κοινωνικών επιστημών κυρίως με την ανάπτυξη των θεωριών του μεταδομισμού και της σημειολογίας εν μέσω σημαντικών εξελίξεων και αλλαγών σε κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό επίπεδο. Σημαντική ήταν και η συμβολή της εθνομεθοδολογίας, της μικρο-κοινωνιολογίας που ερευνά τον τρόπο που οι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι ρυθμίζουν τη ζωή τους και το νόημα που αποδίδουν στα κοινωνικά συμβάντα τα ίδια τα άτομα. Τέλος, η ανάλυση λόγου αποτελεί τμήμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού που ορίζει ότι η πραγματικότητα δεν είναι απλή συσσώρευση επιστημονικής γνώσης αλλά κατασκευάζεται καθημερινά στις σχέσεις που προκύπτουν σε ένα κοινωνικό σύνολο. Η ανάλυση λόγου στηρίχθηκε στη «Θεωρία των Γλωσσικών Πράξεων» του John Austin που εστίασε πέρα από τον περιγραφικό ρόλο της γλώσσας και ανέδειξε τον διαπροσωπικό και κοινωνικό της ρόλο. Στο πλαίσιο της κοινωνικής μας αλληλεπίδρασης χρησιμοποιούμε τον λόγο για να κάνουμε κάποια πράγματα, δηλαδή επιτελούμε «γλωσσικές πράξεις», όπως είναι οι υποσχέσεις, οι παρακλήσεις, οι εντολές, οι ευχαριστίες, οι απολογίες κλπ. (Μποζατζής, 2016)

Ένας γενικότερος ορισμός της έννοιας του «λόγου» (“discourse”) «εμπερικλείει τη γενική ιδέα ότι η γλώσσα δομείται με βάση διαφορετικά σχήματα που οργανώνουν την ομιλία των ανθρώπων, καθώς αυτοί συμμετέχουν σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής» (Philips & Jorgensen, 2009). Σε κάθε περίπτωση, το σημαντικό στην ανάλυση λόγου είναι ότι χειρίζεται το λόγο ως αντικείμενο ανάλυσης αυτό καθαυτό και όχι ως αναλυτικό απόθεμα. Ο λόγος αποτελεί από μόνος του πεδίο

έρευνας. Η ανάλυση λόγου επικεντρώνεται στην κοινωνική δράση του λόγου. Στο πλαίσιο του καθημερινού λόγου παράγεται «έργο», συγκροτούνται υποστάσεις (υποκείμενα, αντικείμενα, πραγματικότητα κ.ά) και νοηματοδοτούνται μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν στο κοινωνικό πεδίο.

2.2 Βασικές έννοιες στην ανάλυση λόγου

Λειτουργία

Η φράση «η γλώσσα κάνει πράγματα» (Bozatzis, Condor & Levine, 2004) είναι χαρακτηριστική της κοινωνικής δράσης του λόγου. Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος επιτελεί λειτουργίες: ευχαριστεί, παρακαλεί, διατάζει, δικαιολογεί, πείθει κ.ά. ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο τα άτομα κάθε φορά κινούνται. Η επιτελεστική λειτουργία της γλώσσας αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της ανάλυσης λόγου (Potter & Wetherell, 2009).

Κατασκευή

Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το λόγο για να κατασκευάσουν εκδοχές του κοινωνικού τους κόσμου. Η έννοια της κατασκευής του κόσμου μέσα από τη γλώσσα αντλεί από τη θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και μας υπενθυμίζει ότι ο κόσμος εκεί έξω δεν είναι ίδιος για όλους τους ανθρώπους. Η πραγματικότητα που βιώνει ο καθένας από μας φιλτράρεται από μια υποκειμενική οπτική και κατασκευάζεται στον καθημερινό λόγο. Όπως τονίζουν οι Potter & Wetherell (2009) η έννοια της κατασκευής είναι εύστοχη για τρεις λόγους:

- Μας υπενθυμίζει ότι οι γλωσσικοί πόροι για την κατασκευή ενός γεγονότος ή μιας περιγραφής είναι πολλοί, ακριβώς όπως και στην κατασκευή ενός σπιτιού (ξύλα, τούβλα, τσιμέντο κ.ά)
- Η χρήση συγκεκριμένων γλωσσικών πόρων στην κατασκευή μιας γλωσσικής περιγραφής συνεπάγεται ενεργή επιλογή. Χρήση συγκεκριμένων γλωσσικών πόρων αντί άλλων συνεπάγεται συγκεκριμένη δόμηση του γεγονότος σε αντιδιαστολή με κάποια άλλη.

- Η κοινωνική αλληλεπίδραση με άλλους και η εμπλοκή μας σε καταστάσεις βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε συγκεκριμένες επιλογές γλωσσικών εκδοχών. Οι αναφορές που χρησιμοποιούμε έχουν επιπτώσεις και «κατασκευάζουν» την πραγματικότητα.

Μεταβλητότητα

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η διαδικασία της «κατασκευής» δεν προκύπτει από σκοπιμότητα ούτε είναι πάντα συνειδητή. Το άτομο κάνει χρήση του λόγου ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται γι' αυτό και οι γλωσσικοί πόροι που επιλέγει ενδέχεται να διαφέρουν από περίπτωση σε περίπτωση. Η έννοια της «μεταβλητότητας» στο λόγο προκύπτει από το γεγονός ότι η γλώσσα προσανατολίζεται σε πολλές και διαφορετικές λειτουργίες και ο λόγος προσαρμόζεται ανάλογα. Η μεταβολή του πλαισίου οδηγεί το άτομο να δημιουργήσει διαφορετικές «κατασκευές» στο λόγο του καθώς εμπλέκεται σε διαφορετικές κοινωνικές διαδράσεις ή απλώς καθώς προσπαθεί να κατανοήσει ένα φαινόμενο (Potter & Wetherell, 2009).

Αναστοχαστικότητα

Η έννοια της αναστοχαστικότητας στο λόγο αντλεί από την εθνομεθοδολογία και αφορά στον τρόπο που οι άνθρωποι μαθαίνουν μέσα από τη δράση τους οδηγώντας σε αντίδραση ενός άλλου ατόμου. Ο λόγος έχει επομένως αναστοχαστικό χαρακτήρα καθώς επιτρέπει στο άτομο να ενημερωθεί για τις πρακτικές συνέπειες της πράξης του σε δεδομένα πλαίσια.

Λογοδοσία

Όπως και η έννοια της αναστοχαστικότητας έτσι και η έννοια της λογοδοσίας προκύπτει από την εθνομεθοδολογία και αφορά τη γνώση του ατόμου ότι η κοινωνική του δράση είναι έκθετη, μπορεί, δηλαδή, να παρατηρηθεί και να αναφερθεί. Υπό το πρίσμα αυτό το άτομο οφείλει να είναι πάντα έτοιμο να λογοδοτήσει για τα πεπραγμένα του. Στην καθημερινή συνομιλία οι λογοδοτήσεις προκύπτουν για να αντιμετωπίσουν καθημερινά προβλήματα, για να αποσοβήσουν εντάσεις ή και να απορρίψουν μια μομφή. Με την έννοια αυτή οι λογοδοτήσεις είναι «συμβατικές διαδικασίες» που προκύπτουν σε καθημερινές καταστάσεις. Πέρα όμως, από την

χρήση τους στην καθημερινή πρακτική οι ατομικές λογοδοτήσεις μπορούν να έχουν αναφορά και σε επίσημες καταστάσεις που αφορούν θέματα ελέγχου και εξουσίας (Potter & Wetherell, 2009).

2.3 Ερμηνευτικά ρεπερτόρια

Η έννοια των «ερμηνευτικών ρεπερτορίων» όπως περιγράφηκε από τους Potter & Wetherell (2009) ορίζει ότι υπάρχει ένα εμπειρικά ανιχνεύσιμο αρχείο όρων και μεταφορών από το οποίο αντλούμε με σκοπό να αξιολογήσουμε δράσεις και γεγονότα. Αποτελούν τρόπο κατανόησης της οργάνωσης του λόγου και μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε πώς χρησιμοποιείται ο λόγος σε συγκεκριμένα πλαίσια και τι επιτυγχάνεται με τη συγκεκριμένη χρήση. Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια κατασκευάζουν στο λόγο εκδοχές της πραγματικότητας και χρησιμοποιούνται για να επιτελέσουν διαφορετικά ζητούμενα λογοδοσίας. Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια μεταβάλλονται καθώς μεταβάλλονται και οι καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται τα άτομα. Στην ανάλυση λόγου είναι σημαντικό να αναγνωρίζονται οι περιστάσεις κατά τις οποίες κάποιοι άνθρωποι αντλούν από ένα ερμηνευτικό ρεπερτόριο και κάποιοι άλλοι από άλλο.

2.4 Θέσεις υποκειμένου

Η αντίληψη περί υποκειμένου στην ανάλυση λόγου στηρίζεται στη θεωρία του Foucault (1972) ότι τα υποκείμενα δημιουργούνται σε επιμέρους λόγους. Η θέση αυτή εκφράζεται από τον Steinar Kvale (1992): «Ο εαυτός μας δεν χρησιμοποιεί πλέον τη γλώσσα για να εκφραστεί· στην πραγματικότητα η γλώσσα είναι μάλλον εκείνη που μιλάει μέσα από το άτομο. Ο ατομικός μας εαυτός γίνεται ένα όχημα του πολιτισμού και της γλώσσας του». Η θεωρία του Foucault είναι επηρεασμένη από τον μαρξιστικό δορισμό του Althusser που συνδέει στενά το άτομο με την ιδεολογία. Ο Althusser ορίζει την ιδεολογία ως ένα σύστημα αναπαραστάσεων που διαμορφώνει σχέσεις μεταξύ των ατόμων και μεταξύ των ατόμων και του κοινωνικού σχηματισμού, που είναι, όμως, φαντασιακές και συσκοτίζουν τις πραγματικές σχέσεις σε μία κοινωνία.

Αυτό γίνεται μέσω της έγκλησης, της διαδικασίας με την οποία η γλώσσα ορίζει την κοινωνική θέση του ατόμου, καθιστώντας το ιδεολογικό υποκείμενο (Philips & Jorgensen, 2009). «Τούτο επιτυγχάνεται χάρη σε εκείνη την πολύ συγκεκριμένη επιχείρηση που θα ονομάσουμε έγκληση και που θα μπορούσαμε να παραστήσουμε με την εικόνα της πιο κοινότοπης καθημερινής αστυνομικής κλήσης: «Ε, σεις εκεί κάτω!» Αν υποθεθεί ότι αυτό το φανταστικό επεισόδιο συμβαίνει στο δρόμο, το εγκαλούμενο άτομο θα γυρίσει το κεφάλι του-[...] γίνεται [έτσι] υποκείμενο» (Althusser, 1999).

Ο Kenneth Gergen (1985) ασκώντας κριτική στις παραδοσιακές θεωρίες περί εαυτού μετατόπισε την προσοχή από τον εαυτό ως οντότητα και το εστίασε στο πώς ο εαυτός κατασκευάζεται στο λόγο. Υπό αυτή την έννοια διαφορετικά είδη λόγων, που προκύπτουν σε διαφορετικά χρονικά, ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια, παράγουν διαφορετικούς εαυτούς. Όπως τονίζει και ο Harré (1985) «το να είσαι εαυτός δεν ισοδυναμεί με το να είσαι ένα συγκεκριμένο είδος όντος άλλα με το να κατέχεις ένα συγκεκριμένο είδος θεωρίας».

Όπως τονίζουν οι Potter & Wetherell (2009) η ανάλυση λόγου οφείλει να ασχολείται όχι με τη συμπεριφορά του ατόμου σε ένα κοινωνικό περιβάλλον αλλά με τις ποικίλες γλωσσικές πρακτικές και τους λόγους που επικρατούν στα διάφορα πλαίσια και τους τρόπους που πρακτικές αυτές κατασκευάζουν πολλαπλούς εαυτούς.

Στο πλαίσιο του λόγου οι άνθρωποι τοποθετούν τους εαυτούς τους -ή τοποθετούνται από τους άλλους- σε διάφορες θέσεις υποκειμένου και ο τρόπος που μιλούν διαφοροποιείται ανάλογα (Wetherell, 1998). Όπως επισημαίνει και η Μάκη (2014) «Η τοποθέτηση στις διάφορες θέσεις υποκειμένου είναι μια δυναμική διαδικασία, στην οποία κάποιες θέσεις υποστηρίζονται από τους ομιλητές ενώ άλλες προβληματικοποιούνται». Σε κάθε περίπτωση, ο λόγος ενός ατόμου κατασκευάζει και μια διαφορετική θέση υποκειμένου. Ο «εαυτός», λοιπόν, ταυτίζεται με τον ομιλητή ο οποίος κινείται μεταξύ διαφόρων θέσεων υποκειμένου καθώς προσπαθεί να κατανοήσει τα κοινωνικά δρώμενα και να οριοθετήσει την κοινωνική και ατομική του ταυτότητα (Harré, 1991).

2.5 Ιδεολογικά διλήμματα και Προκατάληψη

Διλήμματα

Η σημασία των διλημάτων απασχολεί την Κοινωνική Ψυχολογία από τη δεκαετία του '60 αλλά μέσα από διεργασίες που εστιάζουν στη λήψη αποφάσεων και γίνεται με έρευνες από τις οποίες προκύπτουν μονοδιάστατες απαντήσεις προσπαθώντας να ξεκαθαρίσει τα διλήμματα της κοινής λογικής.

Στο βιβλίο «Ιδεολογικά διλήμματα: Μια Κοινωνική ψυχολογία για την καθημερινή σκέψη» (1988) ο Billig και οι συνεργάτες του ασκούν κριτική στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί ψυχολόγοι της εποχής αντιμετωπίζουν τα διλήμματα αλλά και την προκατάληψη. Ο Billig et al. εκκινούν με το σκεπτικό ότι η κοινή λογική προέρχεται από διλήμματα, και όχι το αντίστροφο. Ισχυρίζονται, μάλιστα, ότι αν δεν υπήρχε διλημματικότητα στην κοινή λογική δεν θα ήταν δυνατή η σκέψη. Η αντιφατικότητα είναι σημαντική για να κατανοήσουμε το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και ρυθμίζουν τη ζωή τους.

Δεν ενδιαφέρονται μόνο για το πώς οι άνθρωποι λαμβάνουν τις αποφάσεις όταν προκύπτουν διλήμματα, αλλά ερευνούν τον τρόπο με τον οποίο αυτά προκύπτουν. Για τους συγγραφείς μπορεί η σκέψη να είναι καθολικό χαρακτηριστικό αλλά το περιεχόμενο των διλημάτων είναι κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένο. Τα διλήμματα προκύπτουν μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια όπως και τα στοιχεία που θα επηρεάσουν τη λύση τους.

Επιπλέον, το άτομο δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως παθητικός αποδέκτης ιδεολογιών τις οποίες αναπαράγει άκριτα όπως υποστηρίζει η γνωστική ψυχολογία αλλά και η μαρξιστική θεώρηση της ιδεολογίας. Αντίθετα, οι άνθρωποι είναι κοινωνικοί δράστες και η ιδεολογική αναπαραγωγή γίνεται ενεργητικά μετά από περίσκεψη.

Προκατάληψη

Οι περισσότεροι άνθρωποι στον δυτικό κόσμο αποδέχονται τον ορθολογισμό καθώς και την αρχή της ισότητας για όλους. Καθημερινά, όμως, προβαίνουν σε κατηγοριοποιήσεις και αξιολογικές κρίσεις ανθρώπων και καταστάσεων. Η έννοια της προκατάληψης για τον μέσο δυτικό άνθρωπο φέρει αρνητικό πρόσημο. Όπως τονίζουν οι Billig et al. (1988) «Δεν είναι δύσκολο να δει κανείς την προκατάληψη με ένα συγκριτικά μη διλημματικό τρόπο, ο οποίος θεωρεί ότι οι μη προκατειλημμένοι άνθρωποι είναι φιλελεύθεροι, υγιείς και υπέρ της ισότητας, ενώ οι προκατειλημμένοι είναι αυτοί με τις ακριβώς αντίθετες αξίες».

Η διαχείριση της προκατάληψης στο λόγο αποτελεί σημαντικό δίλημμα για τον ομιλητή, ο οποίος επιθυμεί να αποποιηθεί τη μομφή προκειμένου να μην αξιολογηθεί αρνητικά. Οι συγγραφείς κάνουν λόγο για «διαλεκτική της προκατάληψης» καθώς ο ομιλητής καταφεύγει στη χρήση ορθολογικών επιχειρημάτων για την υποστήριξη των επιχειρημάτων του που τους επιτρέπει να αποφύγουν τη μομφή του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας.

Η θεωρία των ιδεολογικών διλημάτων του Billig είναι απαραίτητη για την κατανόηση της προσέγγισης των Edwards & Potter στην ανάλυση λόγου.

2.6 Μοντέλο λόγου-δράσης των Edwards & Potter

Η λογοψυχολογική προσέγγιση της ανάλυσης λόγου (Discursive Psychology) δεν αφορά μόνο τους ψυχολόγους (Edwards & Potter, 1992). Αποτελεί ένα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο για όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Επικεντρώνεται στην ανάλυση του ίδιου του λόγου και δεν τον αντιμετωπίζει ως απόθεμα ή πηγή πληροφοριών. Τα πράγματα που βιώνουμε καθημερινά κατασκευάζονται μέσα στο λόγο, αλλά η κατασκευή αυτή έχει ιδεολογικές συνέπειες που συνήθως δεν είναι εμπρόθετες. Ταυτόχρονα οι άνθρωποι μέσα από το λόγο αναστοχάζονται πάνω στην κοινωνική τους δράση. Όπως αναφέρουν οι Potter & Wetherell (2009) «Η ομιλία δεν αναφέρεται απλώς σε πράξεις, γεγονότα και καταστάσεις, αλλά αποτελεί επίσης ενεργό και συστατικό στοιχείο αυτών των πράξεων, των γεγονότων και των καταστάσεων». Η γλώσσα δεν είναι απλό μέσο περιγραφής αλλά μέσο διαμόρφωσης

του χαρακτήρα μιας πράξης που έχει επιπτώσεις στην καθημερινή διάδραση με τους άλλους.

Βασικό υλικό των λογοαναλυτών αποτελεί ο κοινός λόγος, ο τρόπος που αυτός κατασκευάζει την πραγματικότητα, πώς αναπαράγει τα στερεότυπα μέσα στα μικρό-κοινωνικά πλαίσια και ποιες οι ιδεολογικές συνέπειες της κατασκευής αυτής.

Οι Edwards & Potter (1992) επισημαίνουν ότι: «Η λογοψυχολογία (Discursive Psychology) εστιάζει στον προσανατολισμό δράσης του γραπτού και προφορικού λόγου. Τόσο για τους συμμετέχοντες όσο και για τους αναλυτές το κυρίαρχο θέμα είναι οι κοινωνικές δράσεις, ή η διαδραστική εργασία, που γίνονται μέσα στο λόγο». Η μνήμη και η απόδοση θεωρούνται γλωσσικές πράξεις και κατασκευάζονται διαρκώς στις περιγραφές των καταστάσεων και των γεγονότων καθώς τα άτομα αλληλεπιδρούν. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το λόγο για να λογοδοτήσουν, να αρνηθούν, να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους και οργανώνουν τα επιχειρήματά τους με τρόπο ώστε να δείχνουν αληθοφανή και ορθολογικά.

Ο ομιλητής καθώς προσπαθεί να υποστηρίξει τη θέση του εμπλέκεται στο δίλημμα διακυβεύματος ή συμφέροντος (Edwards & Potter, 1992). Η εγκυρότητα του επιχειρήματός του κινδυνεύει να υπονομευτεί αν θεωρηθεί ότι ο λόγος του εξυπηρετεί προσωπικά συμφέροντα. Προκειμένου να στηρίξει την ορθολογικότητα του επιχειρήματός του χρησιμοποιεί ρητορικές τεχνικές («εμβόλιο κατά του διακυβεύματος») που απεμπλέκουν την αφήγηση από τυχόν προσωπικές επιδιώξεις του ομιλούντα και την κατασκευάζουν ως αντικειμενική αναπαράσταση του κοινωνικού κόσμου (Edwards & Potter, 2011).

Οι Edwards & Potter (1992) οργάνωσαν τις ρητορικές δόμησης της γεγονικότητας σε έναν οδηγό που ονομάστηκε Μοντέλο Λόγου-Δράσης και εστιάζει στη δράση, το γεγονός και το συμφέρον και τη λογοδοσία. Οι ρητορικές τεχνικές είναι οι εξής:

1. Επίκληση κατηγορίας

Οι ομιλητές τοποθετούν τους εαυτούς τους αλλά και τους άλλους σε κατηγορίες με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η κατηγοριοποίηση αυτή προσδίδει στο άτομο την ιδιότητα του μέλους μιας συγκεκριμένης ομάδας που συνοδεύεται επιπλέον και

από εξειδικευμένη γνώση. Η επίκληση κατηγορίας είναι επομένως επαρκής για να τεκμηριώσει την ορθολογικότητα ενός επιχειρήματος (Bozatzis, 1999).

2. Ζωντή περιγραφή

Πρόκειται για την εξιστόρηση μιας αφήγησης που είναι πλούσια σε εικόνες και περιστατικά. Ο ομιλητής επιτυγχάνει να αποδείξει την παρατηρητικότητά του και την αντιληπτική του ικανότητα. Αυτό ενισχύει την αξιοπιστία του λόγου του. Με την ζωντανή περιγραφή συνδέεται και η ενεργητική φωνητικοποίηση. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί την ενεργητική φωνή για την ρεαλιστικότερη απόδοση του λόγου του άλλου (Wooffitt, 1992).

3. Αφήγηση

Πρόκειται για την εξιστόρηση ενός γεγονότος με αρχή, μέση και τέλος. Χρησιμοποιείται συνήθως από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και συνδέεται με την ζωντανή περιγραφή. Η αξιοπιστία της αφήγησης αυξάνεται όταν το γεγονός είναι αναμενόμενο ή απαραίτητο (Edwards & Potter, 1992, Bozatzis, 1999).

4. Συστηματική αοριστία

Πρόκειται για τον ρητορικό αντίποδα της ζωντανής περιγραφής. Ο ομιλητής αποφεύγει να δώσει πολλές λεπτομέρειες για να περιορίσει την έκθεσή του σε περισσότερες ερωτήσεις που θα αποκαλύψουν την περιορισμένη γνώση του σχετικά με το γεγονός. Έτσι, διασφαλίζεται η γεγονικότητα της αφήγησης και αποφεύγεται ο κίνδυνος ο ακροατής να κατηγορηθεί για αδιακρισία.

5. Λογοδοτήσεις με εμπειριστικούς όρους

Η χρήση του εμπειριστικού ρεπερτορίου (Gilbert & Mulkay, 1984) είναι η ρητορική τεχνική που ελαττώνει το ρόλο του αφηγητή και φέρνει σε πρώτο πλάνο τα γεγονότα. Τα φαινόμενα λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από τον επιστήμονα και δεν μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξή τους. Ο αφηγητής μιλάει σε τρίτο πρόσωπο ως να βρίσκεται στη σκιά. Το εμπειριστικό ρεπερτόριο χρησιμοποιείται στον καθημερινό λόγο για να περιγραφεί ένα γεγονός του οποίου η εξέλιξη δεν ελέγχεται από τον ομιλητή (Mulkay, 1985).

6. Ρητορική του επιχειρήματος

Πρόκειται για τη χρήση επιχειρημάτων που η δομή τους δίνει την αίσθηση ορθολογικού. Η επιχειρηματολογία που παρουσιάζεται θεωρείται ευρέως γνωστή και αναγνωρίσιμη. Οι Edwards & Potter (1992) ισχυρίζονται ότι τα επιχειρήματα αυτά χρησιμοποιούνται συχνά όταν ο ομιλητής πρόκειται να προβεί σε μομφή. Αυτό μεταθέτει το βάρος της αρνητικής υποκειμενικής γνώμης από τον ομιλητή στο ίδιο το γεγονός.

7. Διατύπώσεις ακραίας περίπτωσης

Η ακραία διατύπωση περίπτωσης (Pomeranz, 1986) είναι συνηθισμένη ρητορική τεχνική. Πρόκειται για την επίκληση του «Έτσι κάνουν όλοι». Η τεχνική αυτή επιτρέπει στον ομιλητή να παρουσιάσει το γεγονός ως κάτι αδιαμφισβήτητο και να αποτρέψει κάθε δυνατότητα αντίκρουσής του.

8. Ομοφωνία, συναίνεση και επιβεβαίωση

Ο ομιλητής επικαλείται την μαρτυρία και τρίτων μερών που φαίνονται να συγκλίνουν με την άποψη του. Η τοποθέτηση μαρτύρων στο γεγονός ενισχύει την αξιοπιστία του αφηγητή

9. Λίστες και αντιπαραβολές

Η παράθεση λίστας ενισχύει την πειστικότητα ενός επιχειρήματος και λειτουργεί προστατευτικά αποδυναμώνοντας κάθε πιθανό αντεπιχείρημα. Συνηθέστερη είναι η λίστα των τριών μερών.

10. Έρεισμα (Footing)

Η έννοια του «ερείσματος» (Goffman, 1979) αναφέρεται στη βάση πάνω στην οποία αρθρώνεται μια περιγραφή ή μια αναφορά. Οι περιγραφές που έρχονται από κοντινό έρεισμα εκθέτουν τον ομιλητή καθώς φαίνεται να εκφράζει την προσωπική του γνώμη. Σε αντίθεση με εκείνες που προέρχονται από μακρινό έρεισμα μειώνουν την ευθύνη του καθώς φαίνεται να συμφωνούν με την άποψη της κοινής γνώμης (Bozatzis, 1999).

Το μοντέλο Λόγου-Δράσης δίνει έμφαση στα γλωσσικά αποθέματα με τα οποία οι ομιλητές κατασκευάζουν εκδοχές του κόσμου. Συμπληρώνοντας τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια και τα ιδεολογικά διλήμματα αποτελούν ένα σημαντικό εργαλείο ανάλυσης του λόγου όπως αυτός αρθρώνεται καθημερινά στο κοινωνικό πεδίο (Bozatzis, 1999).

Κεφάλαιο 3

Κατασκευάζοντας τον εθελοντισμό

3.1 Ο εθελοντισμός στην ηθική του διάσταση

Απόσπασμα 1

Ο Εθελοντισμός ως δώρο προς τον συνάνθρωπο

Γιατί... όπως είπα και πριν ο κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα στην υγεία και πολλές φορές η υγεία είναι ένα αγαθό το οποίο πληρώνεται αδρά για να υπάρχει. Επίσης, υπάρχουν ανίατες ασθένειες, οι οποίες είναι χρόνιες και υπάρχει πάρα πολύ μεγάλος πόνος στο οικογενειακό περιβάλλον. Οπότε η εύρεση κάποιου εκεί που νομίζεις ότι δεν έχεις καμία ελπίδα και λες ότι: «Δεν γίνεται τίποτα». Το να έρθει κάποιος και να σου πει: «Πάρε αυτό από μένα!», φιλότιμα και μόνο, το οποίο θα ανακουφίσει το συγγενή σου, ας πούμε, το παιδί σου, τη μαμά σου, τον οποιονδήποτε, ή θα του προσθέσει διάρκεια ζωής, ή ποιότητα ζωής, εγώ το θεωρώ απίστευτο δώρο. (Σ 11)

Η Σ11 επιχειρηματολογεί προσπαθώντας να εξισώσει την εθελοντική προσφορά με εκείνη της προσφοράς ενός δώρου. Η Ροζάκου (2007) τονίζει ότι η κατασκευή του εθελοντισμού ως «δώρου» είναι συνηθισμένη όταν περιγράφονται πρακτικές αμοιβαιότητας και φιλανθρωπίας. Αναλύοντας «Το Δώρο» του Marcel Mauss, τονίζει ότι ο εθελοντισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα είδος «ελεύθερου δώρου» και ότι η μη υλική προσφορά εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με την προσφορά υλικών αγαθών.

Μιλώντας για τη γενναιοδωρία η Σ11, αρχικά, κατασκευάζει την υγεία ως κάτι μεταβιβάσιμο, ως αντικείμενο («αγαθό»). Όπως τονίζει, το αγαθό αυτό θα έπρεπε να αποτελεί δικαίωμα του κάθε ανθρώπου. Η φράση αυτή κινητοποιεί στο λόγο της επίσημους ορισμούς που εμφανίζονται πολύ συχνά σε διεθνείς οργανισμούς (Π.χ. το

Σύνταγμα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας αναφέρει ότι το δικαίωμα στην υγεία καθιερώνεται ως «θεμελιώδες, αναπαλλοτρίωτο ανθρώπινο δικαίωμα»). Αυτό προσδίδει στο λόγο της επισημότητα και κύρος αλλά, ταυτόχρονα, μας υπενθυμίζει και τη θέση από την οποία μιλάει που είναι εκείνη της νοσηλεύτριας.

Η επίκληση κατηγορίας σε αυτό το σημείο είναι πολύ σημαντική γιατί της δίνει το πλεονέκτημα να γνωρίζει πολύ καλά ότι το δικαίωμα της δωρεάν πρόσβασης στην υγεία καταστρατηγείται και οι υπηρεσίες υγείας αποτελούν αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής. Η χρήση της κατηγορικής υπαγωγής της επιτρέπει, επίσης, να γνωρίζει ότι υπάρχουν «ανίατες» και «χρόνιες» ασθένειες που επηρεάζουν όχι μόνο το άτομο που πάσχει αλλά και την οικογένειά του, προκαλώντας «πάρα πολύ μεγάλο πόνο». Αυτή η επισήμανση έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί επιτυγχάνει ένα τριπλό στόχο. Πρώτον, καθιστά το αγαθό της υγείας πιο δυσεύρετο και επομένως, πολυτιμότερο. Δεύτερο, καθιστά την οικονομική του εκμετάλλευση πολύ χειρότερη και τέλος, αναδεικνύει τη σημασία του εθελοντισμού και εξυψώνει τη θέση του ατόμου που προσφέρει. Όπως τονίζει ο Bourdieu (1977) η προσφορά του «δώρου» αποτελεί στρατηγική ενίσχυσης του πολιτισμικού κεφαλαίου και ο δωρητής αποκτά αξία έναντι του αποδέκτη. Παράλληλα, δίνει την ευκαιρία στην Κωνσταντίνα να μετακινηθεί μεταξύ ταυτοτήτων. Από εκείνη της νοσηλεύτριας σε εκείνη της εθελόντριας.

Η μεταβολή αυτή γίνεται με μία ζωνρή περιγραφή που δημιουργεί στον ακροατή μια έντονη εικόνα. Πρόκειται για την εικόνα ενός απελπισμένου ανθρώπου που περιφέρεται σε ένα έρημο τοπίο και, ως εκ θαύματος, συναντά έναν άλλο άνθρωπο που προσφέρει το «δώρο». Η σκηνή αποκτά μεγαλύτερη ένταση και δραματικό τόνο με τη χρήση ενεργητικής φωνής στον υποτιθέμενο διάλογο μεταξύ των δύο συμμετεχόντων. Η ένταση υποχωρεί όταν το δώρο του εθελοντισμού καταφέρνει να ανακουφίσει τον πόνο τόσο του ατόμου που το δέχεται όσο και όλων των άλλων σημαντικών ατόμων στη ζωή του, όπως το παιδί του και την μητέρα του αλλά και κάθε άλλου που μπορεί να βρεθεί σε παρόμοια θέση. Οι δυνατότητες, επομένως, της εθελοντικής προσφοράς ξεπερνούν την ανθρώπινη αντίληψη και λαμβάνουν διαστάσεις εξωπραγματικές («απίστευτο» δώρο).

Κατά την περιγραφή της σκηνής η Σ11 επιλέγει να μιλήσει σε τρίτο πρόσωπο. Αποφεύγει να τοποθετήσει τον εαυτό της ευθέως στη θέση της εθελόντριας, παρόλο που γνωρίζει πολύ καλά ότι αυτή είναι η ιδιότητα με την οποία της απευθύνονται, και

αποφασίζει να μιλήσει αόριστα («Το να έρθει κάποιος και να σου πει») υπονοώντας τη συμμετοχή της στην ευρύτερη κοινότητα των εθελοντών. Η συγκεκριμένη τεχνική της επιτρέπει να αποφύγει μια πιθανή μομφή σχετική με την έλλειψη μετριοφροσύνης από μέρους της για την συμμετοχή της σε πράξεις εθελοντικής προσφοράς και ταυτόχρονα καταφέρνει να κατασκευάσει το δώρο του εθελοντισμού ως αναμφισβήτητη ηθική αξία.

Απόσπασμα 2

Ο Εθελοντισμός ως αλληλοβοήθεια

Για ορισμένα πράγματα, βασικά γενικότερα για τον εθελοντισμό, έχει να κάνει και λίγο με το ότι είμαστε άνθρωποι, με το ότι είμαστε όλοι στον ίδιο πλανήτη, για το ότι ουσιαστικά όλοι δουλεύουμε για ένα κοινό αποτέλεσμα. Κι αυτό δεν είναι κάτι για το οποίο πρέπει να πληρωνόμαστε για να το σκεφτόμαστε, δηλαδή, αφού όλοι σαν απώτερο στόχο έχουμε την υγεία μας και την υγεία των δικών μας ανθρώπων, νομίζω είναι λογικό και επόμενο να θέλουμε και την υγεία των συνανθρώπων μας. Αυτό μπορεί να μην βοηθάει άμεσα εμάς αλλά έμμεσα, εε, βοηθάει ολόκληρο τον πλανήτη. (Σ 10)

Η Σ10 προσπαθεί να κατασκευάσει τον εθελοντισμό ως αναγκαστική πράξη αλληλοβοήθειας. Η ίδια είναι εθελόντρια όμως δεν ενδιαφέρεται να μιλήσει από τη θέση αυτή. Γνωρίζει ότι ο εθελοντισμός φέρει και αρνητικό πρόσημο και προσπαθεί να αποφύγει την μομφή του προσωπικού συμφέροντος («... είναι κάτι για το οποίο πρέπει να πληρωνόμαστε για να το σκεφτόμαστε»).

Αποφασίζει να τοποθετήσει τον εαυτό της ως μέλος του ανθρώπινου είδους, τονίζοντας ότι όλοι ζούμε στον ίδιο πλανήτη και όλοι ανεξαιρέτως δουλεύουμε για τον ίδιο σκοπό. Ο λόγος της αυτός αντλεί από την επιστήμη της Βιολογίας και την έννοια του οικοσυστήματος. Στο βιβλίο Βιολογίας Γ' Λυκείου Γενικής Κατεύθυνσης αναφέρεται: «Τα οικοσυστήματα χαρακτηρίζονται από την τάση να διατηρούν σε ισορροπία τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των διάφορων βιοτικών και αβιοτικών παραγόντων τους [...] όποτε μια μεταβολή διαταράσσει την ισορροπία τους, υπάρχουν αρκετοί διαθέσιμοι μηχανισμοί αυτορρύθμισης που την αποκαθιστούν». Το ίδιο συμβαίνει και με τον ανθρώπινο οργανισμό. Τα κύτταρα δημιουργούν έναν ιστό, οι ιστοί ένα όργανο και τα όργανα με παρεμφερείς λειτουργίες ένα σύστημα οργάνων. «Όλα τα συστήματα οργάνων συνεργάζονται στενά και αρμονικά μεταξύ τους και αποτελούν τον ανθρώπινο οργανισμό». (Σχολικό εγχειρίδιο Βιολογίας Α' Λυκείου). Η Σ10 χρησιμοποιεί εμπειριστικό ρεπερτόριο και μεταφέρει

τα παραδείγματα αυτά από τον χώρο της Βιολογίας στον κοινωνικό χώρο. Η χρήση της μεταφοράς αυτής προσδίδει επιστημοσύνη στον λόγο της και επενδύει το επιχειρήματά της, ότι ο εθελοντισμός είναι μακριά από οποιαδήποτε αμοιβή, με επιστημονικό κύρος. Ταυτόχρονα, φροντίζει υπόρρητα να υπενθυμίζει την ιδιότητά της ως επαγγελματία υγείας που τη νομιμοποιεί να διαχειρίζεται αυτού του είδους τα επιχειρήματα χωρίς αμφισβήτηση.

Συνεχίζει με μια κοινή, σε όλους τους ανθρώπους, παραδοχή. Ανεξάρτητα από την προσωπική της άποψη, η υγεία είναι το πολυτιμότερο αγαθό και αυτό που ο καθένας επιθυμεί για τον ίδιο αλλά και τους δικούς του ανθρώπους. Η ομοφωνία σχετικά με την αντίληψη αυτή εμφανίζεται αδιαμφισβήτητη και λογική, παρόλο που δεν εκφράζονται σαφή επιχειρήματα να την υποστηρίξουν. Επιπλέον, η προσωπική μας υγεία αλλά και αυτή της οικογένειάς μας συνδέεται νομοτελειακά με την υγεία των συνανθρώπων μας. Συνεπώς η προσφορά βοήθειας στον πάσχοντα συνάνθρωπο δεν εμφανίζεται να είναι μόνο λογική αλλά και αναπόφευκτη. Εφόσον επιθυμούμε το καλό μας είναι επόμενο να θέλουμε το και το καλό των συνανθρώπων μας.

Ο εθελοντισμός, επομένως, απομπλέκεται από οποιαδήποτε ιδιοτέλεια και κάθε είδους σχετική μομφή καθίσταται κενή και παράλογη. Δεν είναι ζήτημα επιθυμίας αλλά φυσική πράξη. Το δίλημμα για το αν ο εθελοντισμός αποτελεί ηθική αξία λύνεται με την κατασκευή του ως πράξη αμφίδρομης εξάρτησης.

Απόσπασμα 3

Ο εθελοντισμός ως πράξη ηρωική

Απλώς σκέφτομαι ότι αυτό το αίμα θα χρησιμοποιηθεί για καλό, δεν το σκέφτομαι ότι αυτό το αίμα...όχι «Σώζω μια ζωή και εξαρτάται από το αίμα μου η ζωή αυτού του ανθρώπου» αλλά με κάνει να νιώσω λίγο πιο περήφανη γιατί είμαι ένας άνθρωπος που όντως βοήθησε, δηλαδή δεν κάθισα σπίτι και είπα: «Δεν θα βοηθήσω κανέναν». Και είναι ωραίο να νιώθεις ένα τέτοιο συναίσθημα πού και πού. (Σ 3)

Η Σ3, ως τακτική εθελόντρια αιμοδότρια, επιχειρηματολογεί σχετικά με τα κίνητρα που την οδήγησαν να αιμοδοτήσει. Ο λόγος της σχετικά με την κατασκευή της εθελοντικής αιμοδοσίας ως ηθικά σωστής πράξης ξεκινάει αναμενόμενα λέγοντας ότι το αίμα χρησιμοποιείται για καλό σκοπό. Ο λόγος όμως ατονεί και διακόπτεται αιφνιδιαστικά από μια εμφατική άρνηση («όχι»). Η άρνηση αυτή δεν αφορά στα παραπάνω αλλά στην απόφασή της να αλλάξει κατεύθυνση και να κατασκευάσει μια διαφορετική ταυτότητα του εθελοντή, εκείνη του ήρωα.

Η στερεοτυπική εικόνα του εθελοντή στον δυτικό κόσμο εκκινεί από μια βάση χριστιανικής ηθικής όπου ενώ η ευεργεσία και η καλή πράξη πρέπει να προβάλλονται ο ίδιος ο εθελοντής οφείλει να παραμένει στα παρασκήνια χωρίς να διεκδικεί επιβράβευση για το ρόλο του. Οι Carpenter & Myers (2010) εντόπισαν ότι οι εθελοντές όχι μόνο παρακινούνται από ηθικά κίνητρα, αλλά και ότι η αναγνώριση των κινήτρων αυτών από τους άλλους είναι εξίσου σημαντική. Η αμφισβήτησή τους θεωρούν ότι αποτελεί κίνδυνο για την υπόληψή τους. Η Σ3, όμως, αρχίζει να κάνει ακριβώς το αντίθετο. Μιλάει σε ενεργητική φωνή, σε α' πρόσωπο χρησιμοποιώντας φράσεις όπως: «Σώζω μια ζωή» και «εξαρτάται από το αίμα μου η ζωή αυτού του ανθρώπου» που κινητοποιούν άλλου είδους εικόνες.

Πρόκειται για κινηματογραφικές εικόνες, επίσης συνηθισμένες στο δυτικό πολιτισμό, που αναδεικνύουν την ταυτότητα του ήρωα. Η επιλογή μιας μεταφοράς, όπως αυτή του ήρωα, που τοποθετεί τον εθελοντή σε ένα ηθικό βάθρο αντενδείκνυται

φαινομενικά για την κατασκευή του εθελοντισμού ως ηθικής αξίας καθώς φέρνει στο προσκήνιο τον εθελοντή και όχι την πράξη του. Όμως, η ταυτότητα του ήρωα περιλαμβάνει και μια επιπλέον διάσταση. Ο ήρωας είναι ένα άτομο που γνωρίζει και πράττει το ηθικά σωστό συνήθως σε βάρος της προσωπικής του υγείας και ευημερίας. «...ένα άτομο που διακατέχεται από μια αίσθηση γενικά αποδεκτής ηθικής, που υπερβαίνει τα όρια του προσωπικού συμφέροντος, που δεν ανέχεται την αδικία και μένει σταθερός στις δεσμεύσεις του. Ήρωας μπορεί να είναι ένα εξαιρετικό πρόσωπο ή ένας συνηθισμένος πολίτης που επιδεικνύει μια ασυνήθιστη πεποίθηση και επιμονή στο να πράττει το σωστό». (Πλατσίδου, 2001). Είναι, όμως, και εκείνος που αναγκαστικά αναλαμβάνει δράση όταν όλοι έχουν παραιτηθεί και εκείνος που δίνει τη λύση στην αιώνια διαπάλη του καλού με το κακό. Αυτό είναι και το ηθικό του πλεονέκτημα.

Παρόλα αυτά η Σ3 αντιλαμβάνεται ότι η κατασκευή του εθελοντισμού ως πράξης ηρωικής μπορεί να επιφέρει την μομφή της έπαρσης από πλευράς ακροατή. Γι' αυτό φροντίζει να λογοδοτήσει για αυτό τοποθετώντας τον εαυτό της όχι με την πλευρά των ηρώων, αλλά με την πλευρά των ανθρώπων που βοήθησαν ουσιαστικά. Η αλλαγή αυτή στη θέση υποκειμένου μετριάζει την άσχημη εντύπωση που ενδεχομένως να δημιουργήσει στον ακροατή η αρχική της τοποθέτηση. Άλλωστε, η ανθρώπινη φύση είναι αδύναμη και, όπως τονίζει και η ίδια, τρέφεται με το να αισθάνεται αισθήματα υπεροχής.

Συνεπώς, ο λόγος της Σ3 καταφέρει να κατασκευάσει τον εθελοντισμό ως πράξη ηρωική, μέσα από μια σειρά εναλλαγών μεταξύ της μεταφοράς του ήρωα και λογοδοσίας πάνω στη μεταφορά αυτή, χωρίς να διακινδυνεύσει να αλλοιωθεί η ηθική του υπόσταση.

Απόσπασμα 4

Ο εθελοντισμός ως «καλή πράξη»

Ήταν σε πιο εκλαϊκευμένη μορφή ο εθελοντισμός (γέλιο). Ήταν απλά, θα ήθεις να κάνεις μία καλή πράξη. Να είσαι καλός άνθρωπος. Και νομίζω ότι αυτό είναι το σημαντικότερο. (Σ 4)

Στο απόσπασμα (4) η Σ4 προσπαθεί να κατασκευάσει μια εντελώς διαφορετική εκδοχή του εθελοντισμού από εκείνη που κατασκεύασε η Σ3 στο απόσπασμα (3). Η Σ3 προσδιορίζοντας την προσφορά ως πράξη ηρωική εξυψώνει την ταυτότητα του εθελοντή παρουσιάζοντας τον εθελοντισμό ως επίτευγμα. Αντιθέτως η Σ4 προσπαθεί χρησιμοποιώντας μία εντελώς διαφορετική προσέγγιση, εκείνη της καλής πράξης, να επιτύχει ακριβώς το αντίθετο. Η προσέγγιση της Σ4 έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς η ίδια δεν ασχολείται με κάποιου είδους εθελοντική δράση. Συνεπώς βρίσκεται σε δίλημμα για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επιχειρηματολογήσει σχετικά με τον εθελοντισμό χωρίς να θεωρηθεί ότι ο λόγος της δεν έχει βαρύτητα, εφόσον δεν μπορεί να μιλήσει από τη θέση του εθελοντή.

Για το σκοπό αυτό αρχίζει δημιουργώντας δύο είδη εθελοντισμού χρησιμοποιώντας έναν νέο όρο. Εκείνο του «εκλαϊκευμένου εθελοντισμού». Η αμηχανία της και ο φόβος της ότι ο όρος αυτός μπορεί να απορριφθεί ως αδόκιμος υποδηλώνεται από το γέλιο της στο τέλος της φράσης. Εκείνο όμως που αξίζει να τονιστεί είναι, ότι ταυτόχρονα με τη χρήση του όρου «εκλαϊκευμένος», υπονοεί ότι υπάρχει και κάποιου είδους «επίσημος» εθελοντισμός. Η ίδια αυτό-κατηγοριοποιείται στους «καλούς ανθρώπους» που κάνουν «καλές πράξεις», αφήνοντας υπόνοιες για τα ηθικά κίνητρα όσων ασχολούνται με τον «επίσημο» εθελοντισμό. Γι' αυτό και όπως λέει το να είναι κάποιος καλός άνθρωπος είναι «το σημαντικότερο». Η καθημερινή, καλή πράξη υποδηλώνει ταπεινότητα και κρατάει τον προσφερόμενο μακριά από το προσκήνιο.

Η ταυτότητα αυτή περιλαμβάνει και μια χριστιανική διάσταση. Η έννοια της καλοσύνης προς τον συνάνθρωπο είναι βαθιά συνδεδεμένη με την θρησκευτικότητα,

την ηθική, την απλότητα και την αγάπη. Ο Rahman (2014) σε μια εκτεταμένη ανάλυση της έννοιας των «καλών πράξεων» τόσο στο Χριστιανισμό όσο και στον Ισλαμισμό αναφέρει ότι οι καλές πράξεις γενικότερα γίνονται αντιληπτές ως αξιόπαινες πράξεις και πιο συγκεκριμένα ως ηθικά σωστές. Όπως τονίζει: «... οι καλές ή δίκαιες πράξεις ...είναι εκείνες που είναι λογικές, έχουν παγκόσμια ισχύ, γίνονται με ελεύθερη βούληση και σε συμμόρφωση με τις θρησκευτικές αρχές και αξίες, οι οποίες με τη σειρά τους συμβαδίζουν με τις ηθικές νόρμες». Επομένως, τα επιχειρήματά της καθίστανται αυτομάτως αδιαμφισβήτητα και ορθολογικά.

Παράλληλα, της επιτρέπει να δημιουργήσει μια διακριτή ταυτότητα, εκείνη του «καλού ανθρώπου», την οποία διεκδικεί και για τον εαυτό της. Η αυτοτοποθέτηση της Σ4 στη θέση αυτή τη βοηθάει να λογοδοτήσει για τον λόγο για τον οποίο δεν έχει εμπλακεί ενεργά με τον εθελοντισμό, ενώ ταυτόχρονα της προσφέρει τη δυνατότητα να επιχειρηματολογήσει για την ηθική αξία του εθελοντισμού χωρίς να αμφισβητηθεί η εγκυρότητα του λόγου της.

Η «καλή πράξη» της Σ4 μπορεί να ιδωθεί και υπό το πρίσμα της έννοιας του «habitus» (Throop et al., 2002). Πρόκειται για μια δομημένη καθημερινή πρακτική που λειτουργεί ως ηθική αρχή και έχει συνέπειες στη δράση του ατόμου στο καθημερινό κοινωνικό πεδίο.

Απόσπασμα 5

Ο εθελοντισμός ως προσφορά προς τον «λιγότερο τυχερό»

Και υπάρχει κόσμος ο οποίος πεινά, κόσμος ο οποίος, αναφέρομαι και στους «Γιατρούς χωρίς Σύνορα» περισσότερο, γιατί έχω σκεφτεί να φύγω, για να βοηθήσω ανθρώπους οι οποίοι δεν ήταν τόσο τυχεροί στη ζωή τους. [...] Το να μπορείς να είσαι παρών σε καταστάσεις όπως σεισμοί, πυρκαγιές και να μπορείς να βλέπεις ανθρώπους οι οποίοι ξεσπιτώνονται, ανθρώπους που έχουν χάσει περιουσίες, το λιγότερο περιουσίες, ανθρώπους, τα παιδιά τους, τη γυναίκα του, τη μητέρα του, ας πούμε, οτιδήποτε. Να μπορείς να είσαι εκεί, να τους υποστηρίζεις και υγειονομικά και ψυχολογικά. Με αυτές τις δράσεις έχω ασχοληθεί εγώ. (Σ 11)

Η αντίληψη της έννοιας της «ανάγκης» έχει απασχολήσει την κοινωνική ψυχολογία από τα μέσα της δεκαετίας του '60 (Berkowitz, 1968; Berkowitz & Daniels, 1964) στην προσπάθεια να γίνουν αντιληπτοί οι μηχανισμοί που κινητοποιούν εθελοντικές δράσεις. Στην έρευνα ανασκόπησης οκτώ μηχανισμών που παρακινούν σε εθελοντική δράση των Bekkers & Wierking (2011) εντοπίζεται ότι οι άνθρωποι κατανοούν την ανάγκη των άλλων όχι μόνο για υλική βοήθεια αλλά, επίσης και για κοινωνική και ψυχολογική. Σύμφωνα με τους ίδιους, η κατανόηση αυτή ξεπερνά την ικανότητα των εθελοντών να ελέγξουν την δυνατότητα τους για προσφορά και να μπορέσουν να αντισταθμίσουν το κόστος με το όφελος.

Η Σ11 κατασκευάζει στο λόγο της έναν εθελοντισμό που εντοπίζει ως κύρια πηγή ανάγκης για την εθελοντική δράση την κοινωνική ανισότητα, ως μια προσφορά προς τον «λιγότερο τυχερό». Όπως αναφέρει ο Summers (2002) «η έννοια της τύχης στο δυτικό πολιτισμό είναι στενά συνδεδεμένη με εκείνη της ανηθικότητας και της δικαιοσύνης, της καλοσύνης και της ευτυχίας». Εδώ, η έννοια της τύχης εξυπηρετεί διπλό σκοπό. Από τη μια τοποθετεί τον αποδέκτη της εθελοντικής πράξης στη θέση του αθώου θύματος και τον καθιστά άξιο της προσφοράς. Από την άλλη απαλλάσσει τον εθελοντισμό, και κατ' επέκταση και την ίδια την εθελόντρια, από μομφές που μπορεί να είναι συνδεδεμένες με ιδιοτέλεια και υπόνοιες συμφέροντος.

Το στοιχείο της τύχης στο λόγο της Σ11 ενισχύεται με τη χρήση έντονων εικόνων φυσικών καταστροφών, για τις οποίες το θύμα δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο («σεισμοί», «πυρκαγιές»), καθώς και με τη χρήση λίστας σχετικά με τις απώλειες που υφίστανται τα θύματα των καταστροφών αυτών. Η λίστα είναι κλιμακούμενη ξεκινώντας από υλικά αγαθά, που όπως μας τονίζει δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία και καταλήγει σε πρόσωπα των οποίων η απώλεια είναι δυσβάσταχτη όπως τα παιδιά και η μητέρα.

Ο λόγος της, πλούσιος σε ζωντανές περιγραφές, παραπέμπει τον ακροατή σε στιγμιότυπα ειδήσεων από κάθε πλευρά του κόσμου που, όπως τονίζει και η Χουλιάρη (2008), μεταδίδουν την απόγνωση και έχουν σκοπό να προκαλέσουν τον οίκτο του ακροατή κάνοντας την ανάγκη για βοήθεια επιτακτική. Για την προσφορά τέτοιου είδους βοήθειας δεν αρκεί η ιδιότητα του απλού εθελοντή. Ιδανικά, απαιτείται άτομο που να μπορεί να περιθάλψει. Επομένως, η περιγραφή αυτή της επιτρέπει να τοποθετήσει και τον εαυτό της, ταυτόχρονα, και στις δύο θέσεις υποκειμένου από τις οποίες γνωρίζει ότι της απευθύνονται, δηλαδή της νοσηλεύτριας και της εθελόντριας, καθιστώντας τα επιχειρήματά της, έγκυρα και αξιόπιστα.

3.2 Ο εθελοντισμός στην ιδιοτελή του διάσταση

Απόσπασμα 6

Ο εθελοντισμός ως εγωιστική πράξη

Ο εθελοντισμός για μένα ως ένα βαθμό είναι, πώς να το πω να μην ακουστεί κακό. Είναι εγωιστικός. Τρέφεις το εγώ σου. Βοηθάς. Ναι, είναι καλό να βοηθάς. Αλλά για κάποιον λόγο είναι και καλό και κακό. Τρέφεις το εγώ σου. Βοηθάς τον συνάνθρωπο αλλά...νιώθεις κι εσύ καλά. Γι' αυτό λέω είναι εγωιστικό. (Σ5)

Ο λόγος της Σ5 σχετικά με τα κίνητρα που την οδήγησαν στον εθελοντισμό είναι πολύ σημαντικός. Όχι μόνο γιατί κατασκευάζει την εθελοντική προσφορά ως μια ιδιοτελή πράξη, αλλά γιατί παρουσιάζει την πράξη αυτή ως καθαρά εγωιστική. Στο απόσπασμα (3), όπου παρουσιαζόταν ο εθελοντισμός ως πράξη ηρωική, στον λόγο της Σ3 υπήρχαν στοιχεία («Σώζω μια ζωή και εξαρτάται από το αίμα μου η ζωή αυτού του ανθρώπου») που παρέπεμπαν σε εγωισμό. Όμως, παρά την έπαρση στο λόγο της, τα κίνητρά της παρέμεναν κατά βάση ηθικά, εφόσον η ίδια τοποθετούσε τον εαυτό της στη θέση του ήρωα που οι πράξεις του δεν μπορεί παρά να είναι δίκαιες και αξιέπαινες εφόσον γίνονται με αυτοθυσία.

Αντίθετα, η Σ5 δεν αναγνωρίζει ελαφρυντικά στους λόγους που την οδηγούν στον εθελοντισμό. Αποδέχεται ότι το αποτέλεσμα είναι θετικό («Βοηθάς»), αλλά σε ό,τι αφορά στα κίνητρα είναι απόλυτη. Ο εθελοντισμός είναι μια εγωιστική ανάγκη. Χρησιμοποιεί μικρές, κοφτές προτάσεις που επαναλαμβάνονται για να δηλώσει αυτή της την πεποίθησή. («Είναι εγωιστικός». «Τρέφεις το εγώ σου»). Ταυτόχρονα όμως, αναγνωρίζει ότι ο εγωισμός δεν είναι το κατάλληλος τρόπος για να περιγράψει την ανάγκη της για προσφορά. Αισθάνεται ότι πρέπει να λογοδοτήσει γι' αυτό. Αντιλαμβάνεται ότι ο εγωισμός ως κίνητρο δεν θα έπρεπε να είναι πρώτο στην ιεραρχία εκείνων που θα μπορούσε να προβάλλει και ότι ο λόγος της μπορεί να παρεξηγηθεί («πώς να το πω να μην ακουστεί κακό»). Ποιος είναι, λοιπόν, ο λόγος για τον οποίο αποφασίζει να χρησιμοποιήσει ένα τόσο ακραίο τρόπο έκφρασης; Οι Potter & Wetherell» (1987) εντοπίζουν τέτοιου είδους ρεπερτόρια εξαιρέσεων τα

οποία επιτυγχάνουν την λογοδοσία με έναν διαφορετικό τρόπο. Ισχυρίζονται ότι επιτελούν την ίδια νομιμοποιητική λειτουργία με τα κυρίαρχα ρεπερτόρια-στη συγκεκριμένη περίπτωση με εκείνο της ηθικής- αντιστρέφοντας το οικείο μοτίβο. Η χρήση του συγκεκριμένου ρεπερτορίου παραμένει αποδεκτή για όσο δεν αμφισβητείται η ορθολογικότητα των επιχειρημάτων που προβάλλονται.

Τα επιχειρήματα της Σ5 είναι αδιαπραγμάτευτα λόγω της θέσης υποκειμένου που παίρνει. Η Σ5 είναι εθελόντρια με πολλές περγαμινές. Είναι μέλος μιας πολύτεκνης οικογένειας που όλοι τους ασχολούνται ενεργά και εκτεταμένα με τον εθελοντισμό σε διάφορες μορφές του (δημιουργία ΜΚΟ κ.λπ.). Η ίδια έχει εμπλακεί σε προσφυγικές δράσεις, έχει εργαστεί στην Ειδομένη το 2015 στο απόγειο της κρίσης του προσφυγικού προβλήματος, είχε διακόψει για χρόνια τις σπουδές της ταξιδεύοντας με σκοπό την εθελοντική προσφορά. Όλο αυτό το βιογραφικό, το οποίο μου είναι ήδη γνωστό, την τοποθετεί στη θέση του ειδήμονα σε ότι αφορά τον εθελοντισμό και παράλληλα της εξασφαλίζει τη βεβαιότητα ότι τα ηθικά της κίνητρα δεν θα αμφισβητηθούν, όπως φοβόταν η Σ3 (Carpenter & Myers, 2010). Ο λόγος περί εγωισμού της Στυλιανής κατορθώνει να κατασκευάσει μια ιδιοτελή πλευρά του εθελοντισμού, χωρίς να αλλοιώσει την ταυτότητα του εθελοντή και την αξία της προσφοράς του.

Απόσπασμα 7

Ο εθελοντισμός ως προσωπική ικανοποίηση

Πάρα πολύ άσχημα. Και το προσπαθώ, γενικότερα, πάρα πολύ καιρό. Έχω θέμα με το σίδηρό μου. Προσπαθώ με την διατροφή. Με τα χάπια δεν μπορούσα να το κάνω γιατί τα χάπια, επειδή... Όταν πάθαινα τις κρίσεις πανικού, στην αρχή είχανε ξεκινήσει ως κρίσεις στομάχου. Και ... το χαπάκι του σιδήρου σου προκαλεί αναγούλες και γινόταν κόμπος το στομάχι μου και δεν μπορούσα να το πάρω. Πάρα πολλές φορές μου προκαλούσε και λιποθυμία. Τάση, δηλαδή, προς λιποθυμία. Οπότε προσπάθησα πάρα πολύ να το φτιάξω με τη διατροφή. Η αλήθεια είναι ότι το έχω φτάσει σε ένα καλό επίπεδο, αλλά χρειάζομαι ακόμη αρκετή δουλειά με τον αιματοκρίτη μου. Αλλά στενοχωριέμαι πάρα πολύ. Γιατί έχω περάσει από την Αιμοδοσία του Χατζηκώστα, στα πλαίσια της σχολής μας, μάς είχανε φέρει. Χαιρόμουν σαν μικρό παιδί κάθε φορά που έβλεπα κάποιον να.. να έρχεται και να δίνει αίμα. Δεν ξέρω. Μου φαινότανε αυτόματα πάρα πολύ όμορφος άνθρωπος. Δεν ξέρω. Τους χαιρόμουν. Τους χαιρόμουν και καθόμουν και κοιτούσα σα χαζό και γελούσα. (γέλιο) Αλλά στενοχωριέμαι, εννοείται, που δεν μπορώ να δώσω. (Σ12)

Η Σ12 στο απόσπασμα (7) μιλάει για το πώς αισθάνεται κάποιος που δίνει για πρώτη φορά αίμα. Περιγράφει τα θετικά συναισθήματα που αισθάνεται για την εθελοντική αιμοδοσία. Το ενδιαφέρον στη δική της περίπτωση είναι ότι η ίδια δεν είναι αιμοδότρια και αυτό είναι κάτι που τη φέρνει σε δύσκολη θέση. Τα επιχειρήματά της κινδυνεύουν να απορριφθούν ως μη πειστικά.

Αρχικά, αισθάνεται ότι πρέπει να λογοδοτήσει για την αδυναμία της να δώσει αίμα. Δεν αρκείται στο να με ενημερώσει για τις κρίσεις πανικού που παθαίνει. Αισθάνεται ότι η αιτιολόγηση δεν είναι επαρκής. Αυτό μπορεί να οφείλεται στη δική μου θέση. Γνωρίζει πως είμαι νοσηλεύτρια αιμοδοσίας και αυτό τη φοβίζει ότι μπορεί να υπάρξει μομφή από μέρους μου και να εκλάβω την αποχή της από την αιμοδοσία ως αδιαφορία. Λογοδοτεί, λοιπόν, παραθέτοντας μια λεπτομερή λίστα ιατρικών προβλημάτων. Περιγράφει το πρόβλημα αναιμίας που την ταλαιπωρεί και τις πιθανές

του λύσεις με έντονες εικόνες («κρίσεις στομάχου», «προκαλεί αναγούλες», «κόμπος το στομάχι», «τάση προς λιποθυμία»). Η ζωνρή περιγραφή και το εμπειριστικό ρεπερτόριο, πέρα από να κινητοποιήσει το συναίσθημα, έχει στόχο να στηρίξει την θέση της με ορθολογικά επιχειρήματα, τα οποία είμαι σε θέση να αξιολογήσω κατάλληλα, αφού κι εγώ όπως κι εκείνη είμαστε επαγγελματίες υγείας.

Προκύπτει, όμως, το δίλημμα τού πώς να κατασκευάσει την εθελοντική αιμοδοσία ως προσωπική ικανοποίηση όταν η ίδια δεν μπορεί να αυτό-τοποθετηθεί στη θέση της αιμοδότριας. Πρέπει να τοποθετήσει τον εαυτό της στο χώρο της Αιμοδοσίας και φυσικά, η θέση υποκειμένου που παίρνει είναι εκείνη της φοιτήτριας νοσηλευτικής.

Μολαταύτα, εξακολουθεί να υπάρχει η προφανής δυσκολία να μιλήσει για τα συναισθήματα των αιμοδοτών χωρίς να έχει η ίδια προσωπική εμπειρία. Για να το επιλύσει χρησιμοποιεί την μεταβατική ιδιότητα και κινητοποιεί στο λόγο της γνωστές απόψεις σχετικά με τη μη λεκτική επικοινωνία ή τη «γλώσσα του σώματος». Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό (APA) είναι «εκείνες οι συμπεριφορές που πέρα από τις λέξεις δημιουργούν έναν κοινωνικά αποδεκτό κώδικα». Πρόκειται για τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία δεχόμαστε αλλά και στέλνουμε μη λεκτικά, κυρίως οπτικά, μηνύματα. Το συναίσθημα της χαράς «αυτομάτως» φανερώνεται στα χαρακτηριστικά του προσώπου και μεταφέρεται και σε όσους είναι παρόντες στο χώρο της αιμοδοσίας («χαιρόμουν» και «γελούσα»).

Παράλληλα, κινητοποιεί και εικόνες από τη λογοτεχνία και το μύθο όπου η ομορφιά και η καλοσύνη συμβαδίζουν και αποτυπώνονται στο πρόσωπο του ήρωα (στη συγκεκριμένη περίπτωση του αιμοδότη) (Πεπονάκη, 2019). («Μου φαινότανε αυτόματα πάρα πολύ όμορφος άνθρωπος»). Είναι ένας ακόμη τρόπος για να ενεργοποιηθεί το συναίσθημα σε αυτόν που απλά παρακολουθεί και η ικανοποίηση που αντλείται από τον εθελοντισμό να λειτουργήσει μεταδοτικά.

Αποσπάσματα 8 & 9

Ο εθελοντισμός ως πρακτικό όφελος

Τότε σκεφτόμασταν ότι θα μπει και στο βιογραφικό μας. Σαν ένα συν. Τώρα δύσκολοι καιροί έρχονται. Δεν ξέρουμε πού θα καταλήξει κάτι. Μπορεί να μην έχει μόρια, αλλά είναι ένα συν, όταν κάποιος το δει. (Σ14)

Αλλά, αυτό που παρατηρεί αυτός είναι ότι πολύς κόσμος πηγαίνει για τη βεβαίωση. Γιατί είναι πολύ... για το βιογραφικό τους, ας πούμε, το σκέφτονται, ότι είναι... ότι μετράει. Αλλά και από το Πανεπιστήμιο παιδιά που είναι στη ζωοφιλική του Πανεπιστημίου, εκεί πέρα σε αυτό τον τομέα παρατηρώ ότι δεν σκέφτονται καθόλου. Καμία βεβαίωση, καμία τίποτα... Εκεί οι εθελοντές πιο...είναι επειδή το θέλουν. (Σ9)

Στο γενικότερο ρεπερτόριο της ιδιοτέλειας περιλαμβάνεται και ο λόγος που αναφέρεται στο πρακτικό όφελος που αποκομίζει ο εθελοντής από τη συμμετοχή του σε οργανωμένες, κυρίως, ομάδες. Οι λόγοι των συμμετεχόντων αντιμετώπιζαν το θέμα από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες οπτικές. Υπήρξαν εκείνοι που παραδεχόταν ότι το να αποκομίσουν κάποιου είδους όφελος υπήρξε κίνητρο για να εμπλακούν σε εθελοντικές δράσεις και εκείνοι που αντιμετώπιζαν την προοπτική αυτή ως σημαντικό αντί-κίνητρο.

Στην κατηγορία αυτή χρησιμοποίησα τους λόγους δύο φοιτητριών της Σ14 και της Σ9.

Η Σ14 ασχολείται με πολλές οργανωμένες δράσεις. Συμμετέχει από τον πρώτο χρόνο της σχολής στον Ερυθρό Σταυρό, έχει συμμετοχές σε πολλές περιβαλλοντικές δράσεις μεταξύ των οποίων και το Let's Do it Greece, μια πολύ μεγάλη οικολογική οργάνωση νέων και ενδιαφέρεται να ασχοληθεί και με το Therapy Dogs ένα μη κερδοσκοπικό σωματείο που στόχο έχει την προσφορά ψυχολογικής υποστήριξης σε άτομα ή και ομάδες με τη βοήθεια σκύλων θεραπείας.

Στους λόγους που παραθέτει για την συμμετοχή της σε όλες αυτές τις δράσεις, κυρίως για τον Ερυθρό Σταυρό, αναγνωρίζει και ότι το βιογραφικό της είχε σημαντικό ρόλο στην απόφασή της να ασχοληθεί με τον εθελοντισμό («Σαν ένα συν»). Το κίνητρό της αυτό, όμως, αισθάνεται ότι χρειάζεται κάποια αιτιολόγηση («δύσκολοι καιροί έρχονται», «δεν έχει μόρια αλλά είναι ένα συν»).

Παρόλα αυτά, η αιτιολόγηση αυτή έχει να κάνει περισσότερο με το φόβο για – τυχόν- αμφισβήτηση της ηθικής της πρόθεσης, γιατί, κατά τα άλλα, τα επιχειρήματά της παραμένουν ορθολογικά. Οι σπουδές στη Νοσηλευτική γίνονται με σκοπό την επαγγελματική αποκατάσταση. Η συμμετοχή της, επομένως, σε εθελοντικές δράσεις αποσκοπεί και στην ενδυνάμωση του βιογραφικού της και μελλοντικά στην ενίσχυση της θέσης της στην αγορά εργασίας. Έρευνα των Katz & Rosenberg (2005) καταδεικνύει ότι τα άτομα που ασχολούνται με τον εθελοντισμό θεωρούνται καταλληλότερα για την κάλυψη συγκεκριμένων θέσεων εργασίας. Συνεπώς, η απόφασή της να εκμεταλλευτεί και προς όφελός της τη συμμετοχή της σε εθελοντικές δραστηριότητες δεν αναιρεί τα αλτρουιστικά της κίνητρα και δεν ακυρώνει τη σημασία των δράσεων αυτών.

Στο αντίθετο άκρο είναι ο λόγος της Σ9. Η Σ9 δεν είναι πολύ δραστήρια εθελόντρια. Έχει ασχοληθεί περιστασιακά με δράσεις που αφορούν, κυρίως, φιλοζωικές οργανώσεις, ιδιαίτερα την ζωοφιλική του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ΖΩ.Ο.Π.Ι.). Στο απόσπασμα (9) εξηγεί τον λόγο για τον οποίο δεν συμμετέχει στον Ερυθρό Σταυρό παρόλο που ξέρει ότι πολλοί συμφοιτητές της το κάνουν.

Αποφασίζει να δικαιολογήσει τη στάση της μιλώντας για την αρνητική/ιδιοτελή πλευρά του εθελοντισμού. Γι' αυτό το λόγο αποφασίζει να κατασκευάσει δύο εντελώς διαφορετικές οπτικές του εθελοντισμού. Όπως και η Σ4 στο απόσπασμα (4) κατασκευάζει έναν «εκλαϊκευμένο» και έναν «επίσημο» εθελοντισμό, έτσι και η Σ9 κατασκευάζει εδώ έναν «ανιδιοτελή/ηθελημένο» και έναν «ιδιοτελή/εξαναγκασμένο» εθελοντισμό. Ο Billig (1985) ορίζει αυτή την στρατηγική των ομιλητών ως επιμερισμό (patriculazation) που «επιτρέπει στον ομιλητή να αποφύγει τις γενικεύσεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως δείγμα προκατάληψης» (Σαπουντζής, 2013). Η ίδια, φυσικά, μπορεί να μιλήσει μόνο για τον πρώτο, τον οποίο

γνωρίζει πολύ καλά όντας εθελόντρια σε φιλοζωικές οργανώσεις και παρατηρώντας τον «τομέα αυτό». Στο χώρο αυτό δεν υπάρχουν δεύτερες σκέψεις και η προσφορά είναι αβίαστη («Εκεί οι εθελοντές πιο...είναι επειδή το θέλουν»).

Για την ιδιοτελή όμως, πλευρά του εθελοντισμού δεν είναι σε θέση να γνωρίζει καθώς δεν συμμετέχει σε δράσεις με πρακτικό όφελος για την ίδια. Για το λόγο αυτό προτιμάει να μιλήσει από μακρινό έρεισμα χρησιμοποιώντας την άποψη ενός συμφοιτητή της, ο οποίος είναι για μεγάλο χρονικό διάστημα ενεργό μέλος του Ερυθρού Σταυρού. Με τον τρόπο αυτό μεταθέτει το βάρος της προκατάληψης που φέρουν οι απόψεις αυτές σε κάποιον άλλον. (Bozatzis, 1999). Εκείνος βρίσκεται στη θέση του ειδικού και κατά συνέπεια μπορεί να εκφράσει μια άποψη που δεν είναι εύκολο να αμφισβητηθεί. Παρατηρεί λοιπόν ότι «πολύς κόσμος πηγαίνει για τη βεβαίωση». Η συστηματική αοριστία στο λόγο της («πολύς κόσμος») της εξασφαλίζει και την ομοφωνία. Η τοποθέτηση μαρτύρων αυξάνει την αξιοπιστία του επιχειρήματός της.

Ο τρόπος με τον οποίο η Σ9 δομεί ρητορικά την έννοια του εθελοντισμού πετυχαίνει διπλό στόχο. Να δημιουργήσει έναν εθελοντισμό που προκύπτει από ιδιοτέλεια και που για εκείνη λειτουργεί ως αντί-κίνητρο. Παράλληλα να ενισχύσει τη θέση της ως εθελόντρια παρέχοντάς της το ηθικό πλεονέκτημα της ανιδιοτελούς και αγνής προσφοράς σε βάρος του προσωπικού της συμφέροντος («Καμία βεβαίωση, καμία τίποτα»).

Απόσπασμα 10

Ο εθελοντισμός ως αισχροκέρδεια

Κάποια κενά που παρατηρούσαμε εμείς σαν φοιτητές. Ε, υπήρχαν κάποιες οικονομικές παρασπονδίες. Που, εντάξει, εμείς δεν τα γνωρίζαμε αυτά. Δεν ήμασταν τόσο μέσα. Απλά, τα ακούγαμε. Βλέπαμε, ας πούμε, ότι οι μεγαλύτερες εκμεταλλευόντουσαν κάποια πράγματα. Τύπου: «Εσείς θα πάτε στα πιο... κατώτερα να το πω. Στις πιο κατώτερες πράξεις προσφοράς και εμείς θα πάμε στα πιο... (Σ14)

Στο απόσπασμα (10) η Σ14 περιγράφει μια διαφορετική πλευρά του εθελοντισμού, εκείνη της εκμετάλλευσής του με σκοπό το οικονομικό κέρδος. Δεν πρόκειται για την αξιοποίηση της συμμετοχής σε εθελοντικές δράσεις στο βιογραφικό του ατόμου. Αναφέρεται στην εγκληματική πράξη της αισχροκέρδειας, δηλαδή την εκμετάλλευση ανάγκης και της όποιας δυσχερούς κατάστασης βρίσκεται το άτομο επί του οποίου επιχειρείται και που σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα (άρθρα 404 και 405) αποτελεί ποινικό αδίκημα.

Η εμπλοκή του εθελοντισμού και ειδικότερα στην οργανωμένη του μορφή (π.χ. Μ.Κ.Ο.) με υποθέσεις διαπλοκής και διαφθοράς έχει φέρει στο προσκήνιο, τις τελευταίες δεκαετίες, μια μελανή εικόνα που έχει στιγματίσει το εθελοντικό κίνημα στο σύνολό του. Η αρνητική όψη του εθελοντισμού είναι παρούσα σε κάθε μία από τις συνεντεύξεις. Σε αρκετές από αυτές διατυπώνεται ρητά και σε άλλες υπονοείται. Σε κάποιες προβάλλεται ως αντί-κίνητρο και σε άλλες γίνεται αιτία λογοδοσίας. Παρόλα αυτά ακόμη και στο ερμηνευτικό ρεπερτόριο της ιδιοτέλειας δεν υπάρχουν λόγοι περί ανηθικότητας. Η χρήση ενός ρεπερτορίου ανηθικότητας θα ακύρωνε την ίδια την ιδέα του εθελοντισμού.

Γι' αυτό και στο απόσπασμα (10) είναι φανερή η απροθυμία της Σ14 να μιλήσει για τις περιπτώσεις αδιαφάνειας και οικονομικής εκμετάλλευσης που υπέπεσαν στην αντίληψή της κατά τη συμμετοχή της στις δράσεις του Ερυθρού Σταυρού. Σκοπός της είναι να μην θεωρηθεί εμπλεκόμενη, να μην χρειαστεί να λογοδοτήσει για τα κίνητρά της και να μην τεθεί υπό αμφισβήτηση το εθελοντικό της έργο. Ο λόγος της είναι

γεμάτος ασάφειες και υπονοούμενα που υποδηλώνουν την άγνοιά της για τα τεκταινόμενα («Κάποια κενά», «Ε, υπήρχαν κάποιες οικονομικές παρασπονδίες», «Εσείς θα πάτε στα πιο...εμείς θα πάμε στα πιο...»).

Αρχίζει με έναν ηλικιακό διαχωρισμό. Υπάρχουν οι «φοιτητές» και οι «μεγαλύτερες». Η στρατηγική του διαχωρισμού τη βοηθάει να δομήσει το λόγο της πάνω σε γνωστά στερεότυπα που θέλουν την νεότητα να συνδέεται με την αγνότητα και την αθωότητα και την προχωρημένη ηλικία με την πείρα, την γνώση και την επιτηδειότητα. Επιπλέον, η αυτό-τοποθέτησή της στη θέση της φοιτήτριας πετυχαίνει να δείξει ότι η δική της συμμετοχή είναι προσωρινή και κατά συνέπεια δεν θα μπορούσε να έχει εμπλακεί σε μη ηθικές και ύποπτες δοσοληψίες που κατά κανόνα απαιτούν μακροχρόνια εξοικείωση με αυτού του είδους τις πρακτικές. Άλλωστε όπως το περιγράφει δεν υπήρχε πρόσβαση σε δράσεις που θα μπορούσαν να αποφέρουν κέρδος. («Στις πιο κατώτερες πράξεις προσφοράς και εμείς θα πάμε στα πιο...»).

Ακόμη κι αν η μομφή της συνενοχής αποσοβήθηκε, παραμένει η μομφή της αποσιώπησης. Από τη στιγμή που το επιχείρημά της είναι ορθολογικό προκύπτει το ερώτημα του τι την εμπόδιζε να καταγγείλει την διαφθορά για την οποία μιλάει. Ο κίνδυνος αυτός αποτρέπεται στο λόγο της με δύο τεχνικές. Του επιμερισμού και της συλλογικής ευθύνης. Όπως λέει πολύ χαρακτηριστικά: «Βλέπαμε, ας πούμε, ότι οι μεγαλύτερες εκμεταλλευόντουσαν κάποια πράγματα» αλλά «Δεν ήμασταν τόσο μέσα. Απλά, τα ακούγαμε». Δημιουργεί μια εικόνα αντίθεσης μεταξύ επιφάνειας και βάθους. Είναι μια στερεοτυπική εικόνα που φέρνει στο νου το φως και το σκοτάδι, την επιφάνεια της θάλασσας και το βυθό, τη σκηνή και το παρασκήνιο. Ενδιάμεσα υπάρχει ένα τείχος απομόνωσης που δεν επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ των δύο χώρων. Η ανηθικότητα κρύβεται στις σκιές και συμβαίνει κάπου βαθιά και μόνο ως απόηχος μπορεί να φτάσει στην επιφάνεια («Δεν ήμασταν τόσο μέσα»). Η γνώση όμως, προέρχεται από την όραση. Είναι γνωστή άλλωστε η φράση: «Το είδα με τα ίδια μου τα μάτια». Αν μπορούσε να δει, να γνωρίζει σίγουρα, θα μπορούσε και να καταγγείλει. Διαφορετικά θα ήταν απλώς εξίσου ανήθικη με αυτούς για τους οποίους μιλάει. Δεν είναι, όμως, μόνη.

Στο απόσπασμα 10 η Σ14 επιλέγει να μιλήσει σε α' πληθυντικό. Αυτό της εξασφαλίζει δύο πλεονεκτήματα. Τοποθετεί μάρτυρες που είναι σε θέση να επιβεβαιώσουν όσα καταγγέλλει και παράλληλα αναλαμβάνουν μέρος της ευθύνης

της αποσιώπησης των γεγονότων. Σύμφωνα με τον Billig (1988) οι άνθρωποι που προβαίνουν σε αξιολογικές κρίσεις φροντίζουν να τις συνδέουν και με άλλους ανθρώπους επιτυγχάνοντας με τον τρόπο αυτό να αποφύγουν την μομφή της προκατάληψης.

Ο λόγος της Σ14 είναι σημαντικός γιατί είναι από τους λίγους που ξεπερνά την ιδιοτελή κατασκευή του εθελοντισμού ακροβατώντας—με αριστοτεχνικό τρόπο—στις παρυφές της ανηθικότητας, χωρίς να την κατονομάζει.

Αποσπάσματα 11 & 12

Ο εθελοντισμός ως αμειβόμενη προσφορά

Ίσως να ήταν άδικο, ναι. Μπορεί. Μου έχει περάσει κι εμένα από το μυαλό. Γιατί δεν το πληρώνει, ξέρω γω, το κράτος. Αφού υπάρχει όντως έλλειψη και χρειάζεται, δώσε κάποια ανταμοιβή, ίσως, δεν ξέρω στον κόσμο για να το κάνει. Από την άλλη το σκέφτεσαι και λες δεν ξέρω αν αξίζει να το δώσεις αν είναι επί πληρωμή... (Σ1)

Γιατί το περισσότερο αίμα που αγοράζουμε είναι από το εξωτερικό. Δεν γίνεται. Αυτοί γιατί να έχουν, ας πούμε. Άρα, κάποιος εκεί πέρα δίνει περισσότερο. Δεν ξέρω, αν το έχουν αυτοί στο μυαλό τους, τώρα το πάω πολύ βαθιά, να το έχουνε σαν βιομηχανία. Να το περνάνε έτσι, για να μπορούνε έπειτα αυτοί να το πουλήσουν σαν κράτος. (Σ9)

Τα αποσπάσματα 11 και 12 είναι απαντήσεις σε μια πολύ συγκεκριμένη ερώτηση. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν αν γνωρίζουν το λόγο για τον οποίο η εθελοντική αιμοδοσία δεν αμείβεται έτσι ώστε να δοθεί ένα επιπλέον κίνητρο για να εξασφαλιστεί επάρκεια αίματος στη χώρα.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι, επίσης, πολύ συγκεκριμένη και αφορά την ασφάλεια του αίματος. Η αιμοδοσία επ' αμοιβή θα μπορούσε να οδηγήσει τον αιμοδότη στο να μην είναι ειλικρινής κατά την λήψη του ιστορικού του με αποτέλεσμα να υπάρξει κίνδυνος για την υγεία του ασθενούς.

Υποσημείωση: Στην Ελλάδα, κατά παράβαση των οδηγιών της Π.Ο.Υ. και της Ε.Ε, υπάρχει η δυνατότητα χορήγησης τριήμερης αιμοδοτικής άδειας μετ' αποδοχών, κυρίως στο δημόσιο τομέα, καθώς επίσης επιτρέπεται να ζητείται από το συγγενικό περιβάλλον του ασθενούς να εξασφαλίσουν τις μονάδες αίματος που απαιτούνται για τη μετάγγιση του. Η πρώτη περίπτωση, σύμφωνα με τις οδηγίες των οργανισμών υγείας, θεωρείται αμοιβή. Η δεύτερη περίπτωση θα μπορούσε να αναγκάσει τον εν δυνάμει αιμοδότη να παραποιήσει το ιστορικό του. Πάντως, από το σύνολο των 14 απαντήσεων μόνο μία εντόπιζε τον πραγματικό λόγο της απαγόρευσης.

Στα αποσπάσματα που ακολουθούν η Σ1 και η Σ9 προβληματίζονται πάνω στο θέμα και καταλήγουν σε δύο διαφορετικές εκδοχές.

Η Σ1 αρχικά φαίνεται να εντοπίζει την ορθολογικότητα του επιχειρήματος. Το επιβεβαιώνει λέγοντας ότι το σκέφτηκε και η ίδια. Η έλλειψη αίματος είναι σοβαρό πρόβλημα που κοστίζει σε ανθρώπινες ζωές. Ποιοι είναι οι λόγοι, λοιπόν, που δεν αμείβονται οι αιμοδότες;

Τον πρώτο λόγο τον εντοπίζει στην αδιαφορία του κράτους. Η εξασφάλιση επαρκών ποσοτήτων αίματος έπρεπε να καλύπτεται από την κρατική πρόνοια. Ως κράτος πρόνοιας ορίζεται μια συγκεκριμένη αντίληψη του κράτους που το καθιστά υπεύθυνο για την κάλυψη βασικών ανθρώπινων αναγκών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο καθώς και για την εξομάλυνση των διευρυμένων ανισοτήτων της σύγχρονης κοινωνίας (Κόνιαρη, 2013). Στον λόγο της Σ1 κινητοποιούνται κοινότητες παραδοχές του τύπου «Δεν υπάρχει κράτος», «Δεν έχουμε παιδεία» κ.λπ. Όπως γράφει και ο Τσαλαπάτης (2017) πρόκειται «Μια έλλειψη που ζητά να συμπυκνώσει όλες τις ελλείψεις. Χωρίς κατεύθυνση, χωρίς μέριμνα, χωρίς πραγματική έγνοια». Πρόκειται για μια ακραία διατύπωση που μοιάζει αδιαμφισβήτητη. Το κράτος βρίσκεται απέναντι από τον πολίτη και είναι ανεπαρκές και μίζερο («δώσε κάποια ανταμοιβή ίσως, δεν ξέρω στον κόσμο για να το κάνει»).

Από την άλλη πλευρά, το διακύβευμα είναι να διασφαλιστεί η ιερότητα του εθελοντισμού και ειδικότερα της εθελοντικής προσφοράς αίματος. Όπως τονίζει σε άλλο σημείο της συνέντευξής της: «Είναι το αίμα, πηγή ζωής για τον κάθε άνθρωπο. Ουσιαστικά, δίνει τη ζωή του θα το σκεφτόμουν, ίσως». Συνεπώς, η ιδέα ότι μπορεί να δοθεί αμοιβή για την αιμοδοσία δείχνει όχι μόνο να αντιτίθεται στην ίδια την έννοια του εθελοντισμού αλλά καθιστά τον εθελοντισμό κενό νοήματος («δεν ξέρω αν αξίζει να το δώσεις αν είναι επί πληρωμή...»).

Στον λόγο της Σ1 διαφαίνονται καθαρά και οι θέσεις υποκειμένου που παίρνει. Από τη μια, είναι η πολίτης αλλά και η νοσηλεύτρια, που ενδιαφέρεται για την αδυναμία κάλυψης των αναγκών σε αίμα και τα προβλήματα που δημιουργούνται εξαιτίας της. Από την άλλη, πρόκειται για την εθελόντρια αιμοδότρια που δυσκολεύεται να αντιληφθεί την έννοια ενός αμειβόμενου εθελοντισμού και το λόγο ύπαρξής του. Κύριο μέλημά της, από όποια θέση κι αν τοποθετηθεί, είναι να μην

χαρακτηριστεί αδιάφορη και ανάληγη. Το δίλημμα, επομένως, επάρκεια ή εθελοντική προσφορά δεν λύνεται. Ο προβληματισμός παραμένει αναπάντητος.

Στον αντίποδα της άποψης αυτής βρίσκεται ο λόγος της Σ9. Και αυτή ξεκινά με μια λανθασμένη κοινότοπη παραδοχή που παρουσιάζεται ως γεγονός και μάλιστα απαράδεκτο. («Γιατί το περισσότερο αίμα που αγοράζουμε είναι από το εξωτερικό. Δεν γίνεται»). Η παραδοχή αυτή έχει σκοπό να εισάγει ένα επιχείρημα για την θετική οπτική της εμπορευματοποίησης του εθελοντισμού. Η σκέψη ότι θα μπορούσε να υπάρξει μια καλή αιτιολόγηση πάνω σε αυτό το θέμα ακούγεται επικίνδυνη και η Σ9 το ξέρει. Όπως φάνηκε και από λόγους άλλων συμμετεχόντων η μομφή της προκατάληψης είναι δεδομένη όταν διακυβεύεται η ηθική υπόσταση του εθελοντισμού. Ειδικότερα, για όσους δεν ασχολούνται οι ίδιοι με εθελοντικές δράσεις όπως συμβαίνει και με την Σ9. Δεν θέλει να φανεί προκατειλημμένη για αυτό ο τρόπος που θα αιτιολογήσει την υποστήριξη της εμπορευματοποίησης της εθελοντικής αιμοδοσίας πρέπει να έχει γερές βάσεις.

Αρχικά, ακούγεται σαν συνέχεια του λόγου της Σ1. Όχι μόνο δεν υπάρχει κράτος αλλά δεν φροντίζουμε να χειριστούμε το ζήτημα όπως άλλες δυτικές χώρες που έχουν βρει τον τρόπο και να εξασφαλίζουν επαρκείς ποσότητες αίματος και να το εμπορεύονται («να το έχουνε σαν βιομηχανία»). Εδώ, η μομφή μετατίθεται στο κράτος και την αδυναμία του να καλύψει τις ανάγκες των πολιτών του. Η Σ9, όμως, προχωράει ένα βήμα περισσότερο. Τονίζει ότι το παράδειγμα για το πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα υπάρχει και μπορούμε να το αντιγράψουμε από τις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης (« Αυτοί γιατί να έχουν, ας πούμε. Άρα, κάποιος εκεί πέρα δίνει περισσότερο»). Η συστηματική αοριστία «κάποιος εκεί πέρα» της επιτρέπει να μην μπει σε λεπτομέρειες που θα υπονόμευαν το επιχείρημά της.

Επιπλέον, στο λόγο της Σ9 κινητοποιούνται γνωστά στερεότυπα σχετικά με τη θέση της Ελλάδας και τις διαφορές της από τον υπόλοιπο κόσμο. Όπως τονίζει ο Bozatzis (2016) «Για τον Billig (1995) τα εθνικά (αυτό-) στερεότυπα κινητοποιούνται ως αναπαραστάσεις για την κατασκευή εθνικών ταυτοτήτων και ιστορικά έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη διαλεκτική του εθνικισμού. [...] όλα τα έθνη είναι προικισμένα με μοναδικά χαρακτηριστικά που τα διακρίνουν από τα άλλα έθνη». Σύμφωνα πάντα με τον Bozatzis (1999) εντοπίζονται δύο διακριτές όψεις της ελληνικότητας. Εκείνη της επιθυμητής ταύτισης με τον δυτικό πολιτισμό και εκείνη

της αμήχανης ανατολίτικης ταυτότητας που συνδέεται με την υποβαθμισμένη κοινωνική και οικονομική κατάσταση της χώρας. Αυτή την ταυτότητα του «καθυστερημένου» ανατολίτη είναι και εκείνη χρησιμοποιεί η Σ9 στο λόγο της. Το ελληνικό κράτος και κατ' επέκταση οι Έλληνες δεν μπορούν να συναγωνιστούν επί ίσοις όροις με τους δυτικούς. Αυτό, όμως, μπορεί να θεωρηθεί ότι θίγει την ικανότητα των Ελλήνων να είναι αλτρουιστές και αλληλέγγυοι. Επίσης, εγείρει τη μομφή της ξενομανίας. Σύμφωνα πάντα με τον Μποζατζή (1999) «Ίσως από μια δυτικότροπη προοπτική οι απεικονίσεις της Ελλάδας να είναι κανονιστικά «άσχημες» αλλά η επιβεβαίωση τους εγείρει τον κίνδυνο του να ακουστεί κάποιος ως εθνικά-προκατειλημμένος ξενομανής, εκτός και αν κάποιος αναγνωρίσει τον κίνδυνο και λογοδοτήσει για αυτό». Η Σ9 αναγνωρίζει τον κίνδυνο και λογοδοτεί αφήνοντας να εννοηθεί ότι τα άλλα κράτη (που έχουν μεγάλη εθελοντική προσφορά και επάρκεια αίματος) χρησιμοποιούν τον εθελοντισμό για να αποκομίσουν κέρδος («Να το περνάνε έτσι, για να μπορούνε έπειτα αυτοί να το πουλήσουν σαν κράτος»). Με αυτό τον τρόπο δομεί το ακέραιο του ελληνικού χαρακτήρα και αντιστρέφοντας το στερεότυπο διασώζει και την ηθική του πρόθεση. Θα ήταν προς όφελός μας να μπορούσαμε, ως Έλληνες, να εμπορευματοποιήσουμε την εθελοντική αιμοδοσία αλλά είμαστε πολύ τίμιοι για να το κάνουμε.

Κεφάλαιο 4

Κατασκευάζοντας τις δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών

4.1 «Κοινωνία των Πολιτών» και «Ενεργός Πολίτης»

Αποσπάσματα 13 & 14

Η άγνωστη «Κοινωνία των Πολιτών»

Για αυτό δεν ξέρω τίποτα (γέλιο). (Σ5)

Στο συγκεκριμένο σημείο της συνέντευξης η Σ5 απαντά για το τι γνωρίζει για την κοινωνία των πολιτών. Ο λόγος της ακούγεται λιτός, απότομος ακόμη και ειρωνικός. Παρόλα αυτά συμπυκνώνει τις περισσότερες από τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων όταν ρωτήθηκαν τι γνωρίζουν για την έννοια της κοινωνίας των πολιτών («Τώρα, έτσι σαν έκφραση, το συγκεκριμένο δεν το έχω ακούσει, ούτε το έχω.. επεξεργαστεί ποτέ», «Εεε, κάποια ενημέρωση, κάποια ημερίδα, ίσως...», «Αυτό, νομίζω, ότι το είχαμε ακούσει κάπου στην Ιστορία, (γέλιο), τα παλιά τα χρόνια και ακριβώς τι σημαίνει δεν γνωρίζω. Βασικά, δεν θυμάμαι, φαντάζομαι ότι είναι ομάδες ανθρώπων ανά πολιτεία; Που απαρτίζουν την κοινωνία; Δεν ξέρω», «... Η κοινωνία των πολιτών είπατε;»).

Κάποιοι από τους συμμετέχοντες εντοπίζουν γενικά την έννοια των κοινών δράσεων, χωρίς όμως να καταφέρνουν να δώσουν κάποιο συνεκτικό ορισμό της κοινωνίας των πολιτών («βασικά είναι η ομάδα, έτσι όπως το σκέφτομαι, που έχει να κάνει με τους πολίτες», «η ομάδα που αποτελούν... τα άτομα σε μία κοινωνία... οι δράσεις που μπορεί να κάνουν...»), «μία ομάδα, η οποία, εεε, αποτελείται από ανθρώπους, οι οποίοι συνεργάζονται μεταξύ τους», «Οπότε μου έρχεται ουσιαστικά όλη η καθημερινότητα ενός ανθρώπου και το πώς επιδρούμε ο ένας με τον άλλο»).

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων δείχνουν ότι αγνοούν την έννοια «κοινωνία των πολιτών». Απαντούν στις ερωτήσεις με ερωτήσεις, χρησιμοποιούν το γέλιο για να μειώσουν την ένταση, επαναλαμβάνουν την ερώτηση. Είναι προφανές ότι δυσκολεύονται να αρθρώσουν λόγο που να μπορεί να κατασκευάσει μια εκδοχή της κοινωνίας των πολιτών. Οι μόνες απόπειρες δόμησης επιχειρήματος το παρουσιάζουν ως κάτι το ομαδικό και το συνεργατικό αλλά δεν προχωρούν στην σαφή οριοθέτησή του. Εκείνο που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον είναι ότι πολλοί από τους συμμετέχοντες ενώ φαίνεται να αγνοούν τη σημασία του όρου «κοινωνία των πολιτών», εντούτοις, δραστηριοποιούνται σε πολλά από τα πεδία που περιλαμβάνονται σε αυτή.

Ενεργός πολίτης είναι αυτός που ασχολείται με τα κοινά, που δεν κάθεται άπραγος, δουλεύει, εργάζεται, για τον εαυτό του, κυρίως, αλλά και για τις υποχρεώσεις που έχει γιατί αναλαμβάνει σίγουρα υποχρεώσεις, πέρα από τα δικαιώματα που έχει, εεε... Ενεργός είναι, επίσης, αυτό που σας είπα στην αρχή. Να ασχολείται με τα κοινά, να του αρέσει η πολιτική, να θέλει να ψηφίζει, να βοηθάει τον συνάνθρωπό του σε πολλούς τομείς, αντίστοιχα. (Σ7)

Ανάλογες των απαντήσεων σχετικά με την έννοια της κοινωνίας των πολιτών ήταν και εκείνες που αφορούσαν την έννοια του «ενεργού πολίτη». Η πιο συχνή περιγραφή είναι εκείνη του ατόμου που ασχολείται με τα «κοινά», χωρίς όμως να προσδιορίζεται με ακρίβεια τι περιλαμβάνουν. («Νομίζω ενεργός πολίτης για μένα χαρακτηρίζεται ένας άνθρωπος... που είναι όντως ενεργός στην κοινωνία.. δηλαδή.. λαμβάνει μέρος σε εκδηλώσεις εεε για τα κοινά, ενδιαφέρεται για τα κοινά...εεε ενδιαφέρεται για το συνάνθρωπό του...», «Είναι ένας άνθρωπος που θεωρώ ότι ασχολείται με τα κοινά», «Αυτός που ασχολείται με τα κοινά»).

Οι γνώμες των συμμετεχόντων φαίνεται επίσης να συγκλίνουν και ως προς δύο βασικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένας πολίτης για να χαρακτηριστεί ενεργός. Την διαρκή εμπλοκή με την πολιτική σε όλες τις μορφές της καθώς και την επιθυμία για βελτίωση της κοινωνίας προς όφελος όλων των πολιτών. («ενδιαφέρεται

για το συνάνθρωπό του... σε διάφορα επίπεδα πολιτικό...», «ένας πολίτης που... τον ενδιαφέρει...η κοινωνία, τα πολιτικά, οι άλλοι οι πολίτες... μάλλον σίγουρα θα ασχολείται με τα πολιτικά», «ο κάθε πολίτης που ασχολείται ενεργά και με εθελοντισμό και με το δημόσιο καλό και με την πολιτική, όχι την κομματοποίηση, γενικότερα σε δράσεις, φιλανθρωπικές εκδηλώσεις, όλα αυτά», «Για μένα ένας ολοκληρωμένος πολίτης είναι αυτός που ασχολείται και με τα πολιτικά», « Ότι ψηφίζει, ότι είναι ενήμερος για τι γίνεται στη χώρα του»). Οι Osler & Starkey (2005) τονίζουν ότι η «πολιτειότητα σχετίζεται με την κατάστασή μας και την ταυτότητά μας ως άτομα καθώς επίσης και με τις ζωές και τα προβλήματα των άλλων με τους οποίους μοιραζόμαστε μια αίσθηση κοινότητας». Είναι προφανές ότι οι συμμετέχοντες εντοπίζουν την έννοια του συμμετοχικού πολίτη σε αρκετές από τις διαστάσεις της. Την πολιτική δράση, την αίσθηση μιας συλλογικής ταυτότητας που αναγνωρίζει κοινές κοινωνικές αξίες, δικαιώματα και υποχρεώσεις αλλά και την ανάγκη ευρείας εφαρμογής τους. Παρόλα αυτά, αδυνατούν να συγκεκριμενοποιήσουν τους τομείς δράσεων και να περιγράψουν με σαφήνεια την ταυτότητα του ενεργού πολίτη.

Παρά το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες φαίνεται να μην μπόρεσαν να συγκροτήσουν στο λόγο έναν ορισμό της κοινωνίας των πολιτών και του ενεργού πολίτη, όταν ρωτήθηκαν συγκεκριμένα σχετικά με αυτό, δεν συνέβη το ίδιο όταν τους ζητήθηκε να σχολιάσουν πτυχές και δράσεις των εννοιών αυτών.

4.2 Διαστάσεις της «Κοινωνίας των Πολιτών»

Απόσπασμα 15

Η κοινωνία των πολιτών και η πολιτική της διάσταση

... είναι η καλή πράξη, αλλά είναι μέσα στον καπιταλισμό. Δηλαδή είναι, σκέπτομαι ότι είναι πάρα πολύ σημαντικό να υπάρχει όμως ...για κάποια πράγματα, θα δούλευε καλύτερα αν ήταν το σύστημα διαφορετικό, που να μην χρειαζόταν να υπάρχει ο εθελοντισμός. [...] Δηλαδή πιστεύω ότι... ότι... το να υπάρχει ο εθελοντισμός, είναι σαν να... σαν να... το κράτος, ας πούμε, να παίρνει μια ανάσα και να λέει: «Αφού γίνεται κάπως έτσι η δουλειά, τότε δεν χρειάζεται να γίνουμε εμείς καλύτεροι». (Σ2)

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών, του εθελοντισμού και της πολιτικής συναντήθηκαν σε αρκετές περιπτώσεις στις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων. Στο απόσπασμα (15) ο Σ2 δίνει μια καθαρά πολιτική διάσταση στην έννοια της κοινωνίας των πολιτών.

Ο Σ2 είναι δευτεροετής φοιτητής της Νοσηλευτικής, τακτικός εθελοντής αιμοδότης και πολιτικά δραστήριος. Στο λόγο του οι δράσεις της κοινωνίας των πολιτών και ο εθελοντισμός κατασκευάζονται ως εργαλείο του οικονομικού και πολιτικού συστήματος. Δεν αμφισβητείται η ανάγκη ύπαρξής τους («είναι πάρα πολύ σημαντικό να υπάρχει») και η ηθική υπόσταση της εθελοντικής προσφοράς («είναι η καλή πράξη»). Εκείνο που αμφισβητείται είναι η «χωροταξική» τους τοποθέτηση. Δεν βρίσκονται, όπως ισχυρίζεται ο Μουζέλης (2008) για τις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών, στον ενδιάμεσο της αγοράς και του κράτους χώρο, αλλά είναι «μέσα στον καπιταλισμό». Λειτουργούν ως άλλοθι στην απροθυμία του κράτους να φροντίσει για τους πολίτες του. Σύμφωνα με τον Σακελλαρόπουλο (1999), η κοινωνική πρόνοια είναι καθολικό δικαίωμα γιατί στηρίζεται στην ιδιότητα του πολίτη και συνεπώς η χρηματοδότησή της μπορεί να γίνει μόνο από τον κρατικό προϋπολογισμό. «Εθελοντισμός και κερδοσκοπικές οργανώσεις δεν μπορούν να συμβάλουν ούτε στο συνολικό σχεδιασμό αλλά ούτε και στη χρηματοδότηση τέτοιων καθολικών

δικαιωμάτων». Για τον Σ2 οι στόχοι των δράσεων της κοινωνίας των πολιτών είναι καθολικά δικαιώματα και ως τέτοια θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται από το κράτος.

Παρόλη τη –φαινομενικά- ακραία στάση του το μέλημα του Σ2 στον λόγο αυτό δεν είναι πολύ διαφορετικό από των υπολοίπων. Το δίλημμα στο οποίο εμπλέκεται (Edwards & Potter, 1992) είναι η δυσκολία του να ασκήσει κριτική στην κοινωνία των πολιτών, όπως αυτή είναι διαμορφωμένη σε μια καπιταλιστική κοινωνία, χωρίς να ακυρώσει με το λόγο του το βασικό της πυλώνα που είναι ο εθελοντισμός. Επιπλέον, φοβάται να ακουστεί προκατειλημμένος. Γνωρίζει ότι η έννοια του εθελοντισμού στηρίζεται σε ηθικά θεμέλια που είναι δύσκολο να κλονιστούν. Ο δισταγμός του είναι εμφανής στις συχνές παύσεις και επαναλήψεις («ότι... ότι...», «σαν να... σαν να...») που προηγούνται της διατύπωσης του επιχειρήματός του, που δομείται προς τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις.

Πρώτον, δεν αμφισβητεί συνολικά τις εθελοντικές δράσεις αλλά συγκεκριμένες τους πτυχές, γενικά, χωρίς να τις κατονομάζει («για κάποια πράγματα»). Στη συνέχεια διατυπώνει ένα ρητορικό ερώτημα. Τι είναι προτιμότερο· η ανάγκη για εθελοντισμό σε μια κοινωνία κοινωνικών ανισοτήτων ή ένα καλά οργανωμένο κράτος που παρέχει ισότιμα στους πολίτες του; Τέλος, το κράτος στο λόγο του δεν κατασκευάζεται ως ένας απρόσωπος μηχανισμός εξουσίας γιατί αυτό θα του προσέδιδε ίσως, μια ουδετερότητα και μια αντικειμενικότητα που θα ήταν δύσκολο να επικρίνει. Αντιθέτως, αποκτά ανθρώπινη υπόσταση («παίρνει μια ανάσα») και την ικανότητα να μιλάει («Αφού γίνεται κάπως έτσι η δουλειά, τότε δεν χρειάζεται να γίνουμε εμείς καλύτεροι»). Παρουσιάζεται ως μια οντότητα ξεχωριστή από τους πολίτες του που στέκεται απέναντι τους και απεργάζεται τρόπους να αποφύγει τις ευθύνες του και να διατηρήσει τα προνόμιά του. Η προσωποποίηση του κράτους προσδίδει μια αμεσότητα που είναι απαραίτητη για να καταστήσει το επιχείρημά του κατανοητό και σαφές.

Είναι προφανές ότι τα επιχειρήματα του Σ2 δεν έχουν στόχο να απαξιώσουν τη δράση της κοινωνίας των πολιτών αλλά να κατακρίνουν την εκμετάλλευσή της από το σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα.

Απόσπασμα 16

Η κοινωνία των πολιτών και η ελληνική πραγματικότητα

Κοίτα, νομίζω ότι θα πω αυτό το κλισέ, ότι νομίζω ότι η ελληνική κοινωνία είναι λίγο πίσω σε αυτά. Σε σχέση με τις πιο βόρειες χώρες. Δεν ξέρω με τι ακριβώς έχει να κάνει. Σε τι οφείλεται. Έχει να κάνει με το ότι ήμασταν πιο φτωχοί από άλλες χώρες; Περάσαμε τετρακόσια χρόνια Τουρκοκρατία και αναγκαστικά πήγαμε πιο πίσω σε πολλά πράγματα και τα λοιπά; Τώρα με την οικονομική κρίση, εν τω μεταξύ, που έχουνε στενέψει και τα πράγματα και όλοι δυσκολεύονται, όλα αυτά τα πιο... ουμανιστικά... μπαίνουνε λίγο κάτω κάτω. Ναι. Δεν ξέρω. (Σ13)

Ποιες είναι οι αιτίες της ελλειμματικής κοινωνίας των πολιτών στη χώρα μας; Το ερώτημα αυτό καλείται να απαντήσει η Σ13, μια δραστήρια εθελόντρια.

Η απάντηση, προφανώς, δεν είναι απλή και μονοσήμαντη. Ο λόγος της Σ13 κατασκευάζει μια εκδοχή που στηρίζεται σε ιστορικά αίτια. Η χώρα μας «είναι λίγο πίσω σε αυτά» γιατί βρέθηκε στη λάθος πλευρά της ιστορίας. Ο Bozatzis (2016) το ορίζει ως «κοινότοπο Δυτικισμό» «ένα συνονθύλευμα αναπαραστάσεων και πρακτικών που καθώς ξεδιπλώνονται στο λόγο, φυσικοποιούν και αναπαράγουν το ιδεολογικό φαντασιακό του έθνους σε έναν κόσμο από έθνη». Πρόκειται για μια στερεοτυπική εικόνα της Ελλάδας ως κοινωνικά «καθυστερημένης» λόγω της «ελλειμματικής νεωτερικότητας και της αναποφασιστικότητας των Ελλήνων ανάμεσα στις ανατολικές και τις δυτικές τους καταβολές. [...] Η Ελλάδα παρουσιάζεται είτε ως το περιούσιον έθνος είτε ως παραδοξότητα· οι Έλληνες είτε ως αντιστασιακός λαός είτε ως τα κακά παιδιά της ιστορίας» (Λιάκος, 2019).

Η Σ13 αναγνωρίζει ότι αυτού του είδους τα επιχειρήματα ακούγονται γενικόλογα και απλουστευτικά («νομίζω ότι θα πω αυτό το κλισέ»), και προβληματίζεται ως προς το αν είναι ικανά να εξηγήσουν το θέμα της υστέρησης. Το δίλημά της είναι εμφανές. Τα επιχειρήματά της δεν ακούγονται πειστικά ούτε στην ίδια. Ο κυρίαρχος εθνικός λόγος που εξηγεί τελεολογικά κάθε απόκλιση από το δυτικό ιδεώδες («Έχει να κάνει με το ότι ήμασταν πιο φτωχοί από άλλες χώρες; Περάσαμε

τετρακόσια χρόνια Τουρκοκρατία και αναγκαστικά πήγαμε πιο πίσω σε πολλά πράγματα και τα λοιπά;») δεν φαίνεται να την ικανοποιεί και απαντάει στην ερώτηση με ερωτήσεις. Ο λόγος αυτός δεν φαίνεται να βρίσκει ανταπόκριση σε μια γενιά που ζει στα συντρίμια των ξεθωιασμένων φαντασιώσεων του κοινού ευρωπαϊκού οράματος και αποφάσεων, της επίπλαστης οικονομικής ευμάρειας, της χώρας, που όταν εκείνη ήταν μικρή, περιέφερε τις δάφνες της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων και της κατάκτησης ευρωπαϊκών τίτλων.

Αυτό που διακυβεύεται είναι το πώς να μιλήσει για το «τώρα». Γνωρίζει ότι η λογοδοσία της πρέπει να στοχεύσει την αδιαφορία της δικής της γενιάς που θα έπρεπε να ξέρει και να πράττει καλύτερα. Το παρόν είναι «στενό» και «δύσκολο» και δεν υπάρχουν περιθώρια να σκεφτούμε τον άλλο. Η έλλειψη χώρου αναγκάζει σε προτεραιότητες και «αυτά τα πιο... ουμανιστικά... μπαίνουνε λίγο κάτω κάτω». Είναι η λογοδοσία αυτή επαρκής; («Ναι. Δεν ξέρω»).

Απόσπασμα 17

Η κοινωνία των πολιτών και η ταξική της διάσταση

Εγώ, να πω την αλήθεια, όχι, γιατί είχα τη δυνατότητα, δόξα τω Θεώ, η μαμά μου να με πηγαίνει σε φροντιστήριο που ήταν ιδιωτικό, καταλαβαίνετε τι εννοώ. Οπότε πλήρωνα. Οπότε δεν είχα την δυνατότητα, εεε, είχα την δυνατότητα, απλά, εεε, δεν είχα την ανάγκη να πάω. Ήξερα παιδιά που πήγαιναν γύρω μου, που δεν είχαν τη δυνατότητα να πάνε κάπου αλλού. Ήξερα ότι υπήρχε κάτι τέτοιο αλλά όχι ενημέρωση να έχει γίνει από το κράτος, από έναν φορέα, κάπως έτσι. (για το κοινωνικό φροντιστήριο) (Σ7)

Στο απόσπασμα (17) η Σ7 μιλάει για το κοινωνικό φροντιστήριο. Το κοινωνικό φροντιστήριο είναι μία σημαντική δράση της κοινωνίας των πολιτών που άνθισε στα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Πρόκειται για πρωτοβουλία καθηγητών μέσης εκπαίδευσης αλλά και εργατικών κέντρων, δήμων, ΜΚΟ, οργανώσεων γονέων κ. ά, σε όλη τη χώρα που οργανώνουν φροντιστηριακά μαθήματα για μαθητές δευτεροβάθμιας, κυρίως, εκπαίδευσης. Προφανής στόχος είναι η ενισχυτική διδασκαλία των μαθητών που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Απώτερος στόχος, βεβαίως, παραμένει η προσπάθεια εξομάλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων στην εκπαίδευση, καθώς όπως έχει αποδειχθεί υπάρχει άνιση κατανομή των εισακτέων από διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με αποτέλεσμα αυτό να αντανακλά και στις επαγγελματικές τους προοπτικές (Σιάνου - Κυργίου, 2006). Ο θεσμός του κοινωνικού φροντιστηρίου ενώ οργανώθηκε για να δώσει λύση σε οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες στον εκπαιδευτικό χώρο, ταυτόχρονα αυτοκαταργείται όταν δεν υπάρχουν υποστηρικτικές κινήσεις για να διευκολύνουν την πρόσβαση σε αυτόν (π.χ. ενημέρωση προς τους ενδιαφερόμενους).

Ο λόγος της Σ7 εντοπίζει ακριβώς αυτή την πλευρά της κρατικής αδυναμίας να ενισχύσει την κοινωνία των πολιτών. Δεν επιρρίπτει ευθύνες στο κράτος για την αδυναμία του να φροντίσει την εκπαίδευση των μαθητών του από όποιο κοινωνικό

στρώμα κι αν προέρχονται. Αντιλαμβάνεται και αποδέχεται την κοινωνική ανισότητα. Η ίδια τοποθετεί τον εαυτό της στους προνομιούχους και αναπαράγει το στερεότυπο ότι η κοινωνική δράση δεν είναι το ίδιο καλή με την ιδιωτική πρωτοβουλία («γιατί είχα τη δυνατότητα, δόξα τω Θεώ, η μαμά μου να με πηγαίνει σε φροντιστήριο που ήταν ιδιωτικό»). Η έκφραση «δόξα τω Θεώ» χρησιμοποιείται για να αναγνωρίσει το τεράστιο κενό μεταξύ των δύο τάξεων. Επιπλέον, χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει ότι το επιχείρημά της μπορεί να αρθρώνεται από θέση ισχύος (η ίδια αυτό-τοποθετείται σε κάποια προνομιούχα θέση) αλλά δεν σημαίνει άγνοια και αδιαφορία για τη θέση των άλλων. Γνωρίζει ότι υπάρχουν και οι μη προνομιούχοι που δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα για ένα ιδιωτικό φροντιστήριο και πρέπει να αρκестούν σε μια υποδεέστερη λύση («δεν είχαν τη δυνατότητα να πάνε κάπου αλλού»). Δεν τους τοποθετεί σε χαμηλότερη θέση αλλά σε δυσχερέστερη.

Παρόλο που ο λόγος της χαρακτηρίζεται από αοριστία εντούτοις η περιγραφή της συντηρεί μια ένταση. Το στοιχείο που κάνει το επιχείρημά της δύσκολο να αμφισβητηθεί είναι ότι η ίδια γνώριζε συμμαθητές της που χρησιμοποιούσαν το κοινωνικό φροντιστήριο («Ήξερα παιδιά που πήγαιναν γύρω μου»). Η αοριστία στο επιχείρημα την προστατεύει από περαιτέρω επεξηγήσεις. Αυτό θα εξέθετε τόσο εκείνη, στο να δώσει λεπτομέρειες που ενδεχομένως δεν γνωρίζει, όσο και εμένα που θα βρισκόμουν στην δύσκολη θέση να προχωρήσω σε αδιάκριτες ερωτήσεις. Η ένδεια μπορεί να αποτελέσει αιτία εξευτελισμού. Τα παιδιά τα οποία εκείνη βλέπει γύρω της παραμένουν αόρατα για τον κρατικό μηχανισμό και το εκπαιδευτικό σύστημα.

Η Σ7 περιγράφει έναν διπλό αποκλεισμό. Μαθητές που δεν είναι μόνο αποκλεισμένοι από τα προνόμια της ιδιωτικής εκπαίδευσης που απολαμβάνουν οι υπόλοιποι, αλλά και από κάθε ενημέρωση για τις εναλλακτικές δυνατότητες που θα μπορούσαν να έχουν («Ήξερα ότι υπήρχε κάτι τέτοιο αλλά όχι ενημέρωση να έχει γίνει από το κράτος, από έναν φορέα, κάπως έτσι»). Η Σ7 κατασκευάζει έναν λαβύρινθο προβληματικών καταστάσεων. Ανεπάρκεια της δημόσιας εκπαίδευσης να εξομαλύνει τις κοινωνικές ανισότητες, αποκλεισμός από τα ενδεχόμενα οφέλη της ιδιωτικής εκπαίδευσης, ελλειμματική πρόσβαση σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών που θα έδιναν τη λύση. Μια αλυσίδα που ευθύνεται για τη δημιουργία μιας γενιάς καταδικασμένης σε συγκεκριμένες επιλογές και διεξόδους με χαμηλές προσδοκίες για το μέλλον της (Ζάγκος, 2013).

Απόσπασμα 18

Η κοινωνία των πολιτών και η ιδεολογική της διάσταση

Οι μόνοι που έχουν πολιτικές απόψεις είναι...οι...οι... άναρχοι. Που είναι μία... μία άλλη... Αυτοί έχουν να σου πουν επιχειρήματα. Είναι οι μοναδικοί που έχουν, όμως. Μπορεί να μην είμαι αυτής της ιδεολογίας αλλά,.....ψάχνονται τουλάχιστον. Έχουν επιχειρήματα για το περιβάλλον, για την υγεία, για τον συνάνθρωπο. Ενώ οι υπόλοιποι, που.... είμαι κι εγώ μέσα σ' αυτούς σε κάποια θέματα, νοιαζόμαστε πιο πολύ για την εικόνα. Τι θα δείξουμε στον κόσμο. Ότι κάνουμε πράγματα, να έχουν να πουν καλά πράγματα για μας. Δηλαδή κοίτα αυτός πήγε εκεί, έκανε αυτό. Όχι για τον εαυτό μας, ..ούτε για τον συνάνθρωπο σαν κοινωνία. Είναι το εγώ μπροστά, παντού πλέον, παντού. Στα ΜΜΕ, παντού, στην τηλεόραση...(Σ1)

Στο απόσπασμα (18) η Σ1 κατασκευάζει μια εκδοχή της κοινωνίας των πολιτών και της έννοιας του ενεργού πολίτη στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτεότητας και της σημασίας που μπορεί να έχει η έννοια αυτή για τη γενιά της.

Η κοινωνική ψυχολόγος Ελένη Ανδρεούλη (2018) επισημαίνει ότι ένα σημαντικό πεδίο δράσης για την κριτική κοινωνική ψυχολογία θα μπορούσε να είναι η μελέτη νέων ταυτοτήτων πολιτών (emerging citizenships), όπως αυτές αρχίζουν να αναδύονται σε ένα μεταβαλλόμενο πολιτικό και ιδεολογικό πεδίο, όπου καθιερωμένοι πολιτικοί σχηματισμοί (π.χ. κέντρο) δίνουν τη θέση τους σε περιθωριακές, μέχρι πρότινος θέσεις όπως εκείνη της άκρας δεξιάς. Η Ανδρεούλη ισχυρίζεται ότι τόσο η ακροδεξιά όσο και η αριστερή ρητορική έχουν ανακατασκευαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αρμόζουν καλύτερα σε νέου τύπου πολιτικά οράματα. Όπως τονίζει, μέσα από τις «ρωγμές» του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος ξεπροβάλλουν νέα πολιτικά αφηγήματα και νέες καθημερινές πρακτικές που ορίζουν και νέου τύπου υποκειμενικότητες. Σε έρευνά της στο Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με το Brexit, ήρθαν στο προσκήνιο δύο νέες ταυτότητες πολιτών. Ο «συναισθηματικός» που εμφανίζεται παθιασμένος και συγκρουσιακός σε αντίθεση με τον «λογικό» που παραμένει συναινετικός και μετρημένος. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά: αυτοί οι δύο τύποι

πολιτών «...δεν αφορούν απλώς διαφορές απόψεων. Αντανακλούν τον τρόπο με τον οποίο το άτομο εμπλέκεται με την πολιτική και δρα ως πολιτικός παράγοντας».

Ανάλογου ύφους ταυτότητες πολιτών συγκροτούνται και στο λόγο της Σ1 και χρησιμεύουν ως λογοδοσία για την μη συμμετοχή της- τη δική της αλλά και πολλών συνομηλίκων της- στις εθελοντικές δράσεις της κοινωνίας των πολιτών. Από τη μία πλευρά υπάρχουν οι νέοι που ασχολούνται με την πολιτική, που έχουν ιδεολογικά επιχειρήματα («Είναι οι μοναδικοί που έχουν, όμως»), που «ψάχνονται». Είναι, όμως, «αναρχοί». Η λέξη που χρησιμοποιεί εδώ έχει ιδιαίτερη σημασία. Στην Ορθόδοξη Χριστιανική πίστη «αναρχος» είναι μόνο ο Θεός. «Στα καθ' ημάς η λέξη αναρχία ερμηνεύεται από τους αμύητους ως το απόλυτο κακό και έχει πολλούς χαρακτηρισμούς: «χάος», «τρομοκρατία», «βομβιστικές ενέργειες», «μπαχαλάκηδες» κ.λπ. Ή ακόμα σκέτο «αναρχία» που υποδηλώνει μύρια όσα δεινά», όπως έγραφε και ο Περικλής Κοροβέσης (2019). Η Σ1 είναι ένα βαθιά θρησκευόμενο άτομο, όπως φροντίζει να τονίζει σε αρκετά σημεία της συνέντευξής της και η ηθική της θεώρηση δεν της επιτρέπει την ανάμειξή της σε ομάδες που δεν ασπάζονται τις ίδιες αξίες με εκείνη. Στην αντίθετη όχθη, είναι όλοι οι «υπόλοιποι». Εκείνοι που δεν λειτουργούν χωρίς αρχές, αλλά παρόλα αυτά, βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε ένα σύστημα που προωθεί με κάθε μέσο («Στα ΜΜΕ, παντού, στην τηλεόραση») το «εγώ» και την «εικόνα» εξαλείφοντας παράλληλα κάθε πιθανότητα προσωπικής πρωτοβουλίας στην κατεύθυνση της εθελοντικής δράσης. Η Σ1 δεν λειτουργεί ατομικά. Ο λόγος της περιγράφει ένα συλλογικό «habitus» το οποίο είναι ορίζει την συμπεριφορά της. Η ταυτότητά της τη «δεσμεύει» σε συγκεκριμένη δράση ή, μάλλον σε απραξία.

Προκύπτει, λοιπόν, το εξής παράδοξο. Εκείνοι που ενδιαφέρονται «για το περιβάλλον, για την υγεία, για τον συνάνθρωπο» δεν έχουν το ηθικό πλεονέκτημα γιατί έχουν τη λάθος ιδεολογία. Από την άλλη πλευρά εκείνοι που φαίνεται να είναι ιδεολογικά σωστοί παραμένουν αδιάφοροι απέναντι σε σημαντικά κοινωνικά ζητήματα. Ο κόσμος της Σ1 μπορεί να είναι από πολλές απόψεις δυστοπικός, ανάλητος και εγωιστικός («νοιαζόμαστε πιο πολύ για την εικόνα. Τι θα δείξουμε στον κόσμο. Ότι κάνουμε πράγματα, να έχουν να πουν καλά πράγματα για μας. Δηλαδή κοίτα αυτός πήγε εκεί, έκανε αυτό. Όχι για τον εαυτό μας, ..ούτε για τον συνάνθρωπο σαν κοινωνία»), αλλά οτιδήποτε άλλο είναι εκτός των δυνατοτήτων της και απειλεί την προσωπική της ταυτότητα. Η ευθύνη για την έλλειψη εθελοντισμού

δεν είναι προσωπικά δική της· έτσι είναι ο κόσμος φτιαγμένος). Δεν υπάρχουν περιθώρια ελιγμών και κάθε απόπειρα αλλαγής εντός του συστήματος είναι μάταιη. («Είναι το εγώ μπροστά, παντού πλέον, παντού. Στα ΜΜΕ, παντού, στην τηλεόραση...»). Με το αφήγημα αυτό η Σ1 χρησιμοποιώντας μια ακραία διατύπωση περίπτωσης κατορθώνει μεταφέρει τη λογοδοσία -και ταυτόχρονα και τη μομφή- από το ατομικό στο συλλογικό.

4.3 Η Κοινωνία των Πολιτών και ο ρόλος της οικογένειας

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την ενασχόληση των νέων με τον εθελοντισμό και την εμπλοκή τους με τον κοινωνικό ακτιβισμό είναι η συμμετοχή των γονέων σε ανάλογες κοινωνικού τύπου δραστηριότητες. Όπως απέδειξαν πολλές έρευνες τις τελευταίες δεκαετίες, σε Ευρώπη και Η.Π.Α., οι τρόποι δράσης, οι κατευθύνσεις και προτιμήσεις της οικογένειας επηρεάζουν την κοινωνική συμπεριφορά των νέων σε όλη τους τη ζωή. Οι Matthews, Hempel and Howell (2010) ισχυρίζονται ότι ο λόγος για αυτό είναι ότι η γονεϊκή συμμετοχή στην κοινότητα και τις δράσεις της προωθεί μια «ηθική κοινωνικής υπευθυνότητας» που τα παιδιά ακολουθούν για το υπόλοιπο της ζωής τους. Με όρους “habitus”, αυτά τα συστήματα δομημένων ροπών, αίσθησης και δράσης καθοδηγούν τους κοινωνικούς δρώντες (Wacquant, 2005). Σε πρόσφατη έρευνα μεταξύ 18 χωρών της Ε.Ε., μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, αποδεικνύεται ότι υπάρχει θετική συσχέτιση της εμπλοκής των γονέων σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών με εκείνη των παιδιών. Η διαφορά μεταξύ των χωρών έγκειται στον τρόπο με τον οποίο οι γονείς μπορούν να προωθήσουν και να εξασφαλίσουν αυτή την εμπλοκή (Quaranta et al, 2016).

Απόσπασμα 19

Η κοινωνική δράση και το οικογενειακό πρότυπο

Νομίζω ότι και οι δύο γονείς μου επειδή ήταν αρκετά φιλότιμοι, και λίγο περισσότερο, αν θέλετε, μας το πέρασε η μαμά, επειδή βλέπαμε ότι βοηθούσε κάποιους γείτονες, ή όσοι είχαν ανάγκη και δίναμε ρούχα δικά μας που πλέον δεν μας χωρούσαν σε άλλες οικογένειες ή να προσφέρεις φαγητό ή να πάνε στο σούπερ μάρκετ από το δικό σου όνομα και να ψωνίσουνε εκείνοι. Αυτό. Είναι οι καθημερινές πράξεις που το βλέπεις και λες: «Ωραία! Αυτό μπορώ να το κάνω κι εγώ! Είναι πολύ εύκολο. Δεν είναι κάτι». (Σ10)

Στο απόσπασμα (19) η Σ4 εξηγεί πώς το παράδειγμα των γονιών της αποτέλεσε κίνητρο για την δική της εθελοντική προσφορά.

Η περιγραφή της είναι απλή, ξεκάθαρη, κατανοητή. Δεν υπεραναλύει. «Χτίζει» πάνω στο στερεότυπο της σωστής οικογένειας, όπως αυτό θα μπορούσε να εντοπιστεί σε οικείες για τους ακροατές εικόνες, όπως αυτές εμφανίζονται σε παλαιότερα βιβλία του δημοτικού σχολείου ή σε γνωστά διαφημιστικά σποτς. Πρόκειται για την εικόνα της πυρηνικής οικογένειας όπου ο ρόλος των φύλων είναι δεδομένος και η μητέρα έχει τον πρώτο λόγο σε θέματα ηθικής εκπαίδευσης των παιδιών («μας το πέρασε η μαμά, επειδή βλέπαμε ότι βοηθούσε κάποιους γείτονες»). Η Σ4 γνωρίζει ότι το οικογενειακό αυτό πρότυπο θεωρείται στην εποχή μας αρκετά ξεπερασμένο και, ενδεχομένως, να μην είναι επιθυμητό από τον ακροατή. Το αφήνει, λοιπόν, στην κρίση του («αν θέλετε»). Η οικογένειά της δεν είχε συμμετοχή σε οργανωμένες εθελοντικές δράσεις αλλά σε απλές καθημερινές πράξεις προσφοράς («.. επειδή βλέπαμε ότι βοηθούσε κάποιους γείτονες, ή όσοι είχαν ανάγκη»).

Η αμεσότητα της αφήγησής της ενισχύεται και με τη χρήση ενεργητικής φωνητικοποίησης («Ωραία! Αυτό μπορώ να το κάνω κι εγώ! Είναι πολύ εύκολο. Δεν είναι κάτι»). Πρόκειται για μια την περίπτωση του εθελοντισμού όπως εφαρμοζόταν στις παλαιότερες κλειστές κοινωνίες (Τάσιος, 2014). Πρόκειται, ουσιαστικά για την έλλειψη ανάγκης εθελοντικής προσφοράς και στηρίζεται στην διαχείριση τέτοιων

ζητημάτων στα στενά πλαίσια ενός μικρού κοινωνικού χώρου που παραβάλλονται με τη μορφή λίστας («...βοηθούσε κάποιους γείτονες, ή όσοι είχαν ανάγκη και δίναμε ρούχα δικά μας που πλέον δεν μας χωρούσαν σε άλλες οικογένειες ή να προσφέρεις φαγητό ή να πάνε στο σούπερ μάρκετ από το δικό σου όνομα και να ψωνίσουνε εκείνοι»). Και, φυσικά, δεν γίνεται λόγος για εθελοντισμό αλλά για «φιλότιμο» (όπως και στο απόσπασμα δεν μιλούσε για εθελοντισμό αλλά για «καλή πράξη»).

Η αφήγηση της Σ4 έχει ως στόχο να μεταφέρει τις δράσεις της κοινωνίας των πολιτών σε ένα άλλο επίπεδο, πιο άμεσο και λιγότερο οργανωμένο και η αυτοτοποθέτησή της στο πλαίσιο αυτό την βοηθά να διαχειριστεί το δίλημμα του διακυβεύματος που προκύπτει καθώς την καθιστά άξια να φέρει την ταυτότητα της εθελόντριας, παρόλο που η ίδια μου έχει ήδη κάνει γνωστό ότι δεν ασχολείται με κάποιου είδους εθελοντική δράση πέρα από εκείνη της αιμοδοσίας. Ο τρόπος αυτός της επιτρέπει, ταυτόχρονα, να δημιουργήσει ένα μη αμφισβητήσιμο επιχείρημα για την σημαντικότητα του ρόλου της οικογένειας στη μεταβίβαση των ηθικών αξιών της προσφοράς προς τον συνάνθρωπο.

Απόσπασμα 20

Η οικογένεια ως εμπόδιο στην κοινωνική δράση

Θα το 'κανα έτσι κι αλλιώς. Όχι, θα το 'κανα. Απλά, στην Κω που ήμουνα, οι γονείς μου, ο μπαμπάς μου πιο πολύ, φοβάται λίγο αυτά τα πράγματα και τότε που του είπα ότι έγινα δότης μυελού, γιατί δεν τους ρωτάς. Τους το ανακοινώνεις γιατί φοβούνται. Φοβήθηκε γιατί δεν ξέρω πώς το έχει στο μυαλό του. «Κι άμα γίνει κάτι! Και τι θα σου κάνουν!» Φοβάται με αυτά τα θέματα γενικά. Όπως θέλω να γίνω και δότης οργάνων που πάλι φοβάται. Δεν έχω την έγκριση, ας πούμε. (Σ8)

Στον αντίποδα του λόγου της Σ4 είναι το απόσπασμα από την συνέντευξη της Σ8 που ξεκίνησε να ασχολείται με τον εθελοντισμό (Ερυθρός Σταυρός, εθελοντική προσφορά σε γηροκομεία, εθελοντική αιμοδοσία και συμμετοχή σε ποικίλες δράσεις της κοινωνίας των πολιτών) παρά τη θέληση των γονιών της. Η Σ8 άρχισε να ασχολείται με εθελοντικές δράσεις αφότου άρχισε να φοιτά στη Νοσηλευτική και έφυγε από το πατρικό της σπίτι.

Όπως συμβαίνει με όλους τους συμμετέχοντες έτσι και η Σ8 γνωρίζει ότι η έννοια του εθελοντισμού φέρει θετικό πρόσημο στο κοινωνικό σύστημα αξιών και η αμφισβήτησή του μπορεί να εγείρει αμφιβολίες ως προς την ηθική του ατόμου που τον αμφισβητεί. Γι' αυτό στο λόγο της λογοδοτεί τόσο για τη δική της απόφαση να μην ασχοληθεί με τον εθελοντισμό πριν τη φοιτητική της ζωή όσο και για την άρνηση της οικογένειάς της να της επιτρέψει την ενασχόλησή της αυτή.

Ξεκινά επιβεβαιώνοντας emphaticά ότι η απόφαση είχε παρθεί πριν να ενηλικιωθεί και ότι παρόλες τις απαγορεύσεις η ίδια θα την ακολουθούσε («Θα το 'κανα έτσι κι αλλιώς. Όχι, θα το 'κανα»). Οφείλει όμως, να λογοδοτήσει και για την οικογένειά της. Δεν θέλει να φανεί ότι οι γονείς της αρνούνται να επιτρέψουν στην κόρη τους να πράξει κάτι που είναι ηθικά ορθό. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιεί τη θέση υποκειμένου που φέρουν οι γονείς της. Είναι ακριβώς αυτό. Γονείς που ενδιαφέρονται και ανησυχούν για το παιδί τους. Η λέξη που επαναλαμβάνει πέντε φορές είναι η λέξη «φόβος» («φοβάται λίγο», «φοβούνται», «Φοβήθηκε», «Φοβάται

με αυτά τα θέματα γενικά», «πάλι φοβάται»). Οι γονείς της, λοιπόν, είναι λογικό να φοβούνται για το παιδί τους και την ενασχόλησή του με δραστηριότητες που μάλλον φαντάζουν ακραίες, όταν από όλες τις δράσεις που θα μπορούσε να αναφέρει, επιλέγει εκείνες του δότη μυελού των οστών και του δωρητή οργάνων.

Η πρώτη εμπεριέχει την έννοια του πόνου και η δεύτερη την αδιανόητη, έστω και στη σκέψη, ιδέα του θανάτου του παιδιού τους. Φροντίζει χρησιμοποιώντας μια ακραία περίπτωση να ενισχύσει την έννοια του φόβου που αισθάνονται οι γονείς της και την καταστήσει δικαιολογημένη.

Επιπλέον, χρησιμοποιεί και τον επιμερισμό διαχωρίζοντας την μητέρα από τον πατέρα που ο φόβος του είναι μεγαλύτερος και εντείνεται στην αφήγησή της με τη χρήση της ενεργητικής φωνητικοποίησης («Κι άμα γίνει κάτι! Και τι θα σου κάνουνε!»). Τέλος, χρησιμοποιεί την συστηματική αοριστία («Φοβάται με αυτά τα θέματα γενικά») αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτό να δώσει λεπτομέρειες για το τι ακριβώς φοβάται και απομακρύνοντας τον κίνδυνο να αμφισβητηθεί η πρόθεσή του. Άλλωστε όπως τονίζει, αναπαράγοντας το κοινότοπο, ο φόβος προκύπτει από την άγνοια («Φοβήθηκε γιατί δεν ξέρω πώς το έχει στο μυαλό του»).

Η Σ8 στο σύντομο αυτό απόσπασμα γνωρίζει καλά ότι οι γονείς της είναι υπόλογοι για την απόφασή τους να μην την στηρίξουν στην εθελοντική της δράση και, παρόλο που κατασκευάζει μια εικόνα του εθελοντισμού ως αντίδρασης στο οικογενειακό κατεστημένο, φροντίζει να απαλύνει την μομφή του ακροατή προς τους γονείς της.

4.4 Η κοινωνία των πολιτών και ο ρόλος της εκπαίδευσης

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών και ο οργανωμένος εθελοντισμός λείπουν από τα σχολεία σύμφωνα με τα όσα ισχυρίζονται στις συνεντεύξεις τους οι φοιτητές/τριες της Νοσηλευτικής. Κανείς από τους συμμετέχοντες δεν ξεκίνησε την εθελοντική του δράση από τα σχολικά του χρόνια και ελάχιστοι είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι το σχολείο είχε καθοριστικό ρόλο στο να σκεφτούν σοβαρά την ενασχόλησή τους με τον κοινωνικό ακτιβισμό. Με εξαίρεση δύο από τις συμμετέχουσες που είναι από την Κύπρο, οι υπόλοιποι δεν αναφέρουν κάποιου είδους οργανωμένη δράση εθελοντισμού στο σχολείο. Δεν θυμούνται να διδάσκονται τον όρο «κοινωνία των πολιτών» σε κάποιο από τα μαθήματα- γεγονός που εξηγεί και την άγνοιά τους για την ερμηνεία του όρου αυτού- και δεν μπορούν να περιγράψουν έστω μία συγκεκριμένη εθελοντική δράση που να συνεχίστηκε, πέρα από αποσπασματικές δράσεις οικολογικού ενδιαφέροντος. Τέλος, οι περισσότερες εμπειρίες που αναφέρουν αφορούν το δημοτικό και δεν επεκτείνονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Απόσπασμα 21

Η έλλειψη διδασκαλίας του εθελοντισμού στο σχολείο

Γενικότερα στο σχολείο, δεν ξέρω... Εντάξει, τα συστήματα λειτουργούν... Υπολειτουργούν, βασικά. Εεε και πιστεύω ότι οι καθηγητές έχουν χάσει την έννοια του παιδαγωγού. Ξεκάθαρα. Και ασχολούνται αστείρευτα με την επιστήμη τους. Όποια κι αν είναι αυτή. Εν τέλει λιγότερο χρειαζόμαστε τις οξειδοαναγωγικές αντιδράσεις και περισσότερο τον εθελοντισμό για τον οποίο δεν έγινε λόγος ποτέ από κανέναν σε σχολική τάξη. Ποτέ από κανέναν. (Σ11)

Στο απόσπασμα (21) η Σ11 που είναι δραστήρια εθελόντρια τόσο σε ανθρωπιστικές δράσεις όσο και σε οικολογικές απαντάει στην ερώτηση σχετικά με τους λόγους που η ίδια πιστεύει ότι το σχολείο είναι ακατάλληλο να προωθήσει τον εθελοντισμό.

Ξεκινάει με δισταγμό και με μια αυθόρμητη παραδοχή («δεν ξέρω...») παρόλα αυτά πρέπει να βρει τρόπο να στηρίξει το επιχειρήμά της και γι' αυτό καταφεύγει αμέσως σε μια συστηματική αοριστία («Εντάξει, τα συστήματα λειτουργούν... Υπολειτουργούν, βασικά. Εεε και πιστεύω ότι οι καθηγητές έχουν χάσει την έννοια του παιδαγωγού»). Οι αιτιολογίες που προβάλλει ότι «τα συστήματα υπολειτουργούν» και ότι οι καθηγητές δεν είναι πλέον παιδαγωγοί. Σε αντιδιαστολή με άλλες χώρες (;) που τα συστήματα λειτουργούν κατάλληλα και με προηγούμενες εποχές (;) που το λειτούργημα του παιδαγωγού είχε άλλο κύρος. Η Σ11 χρησιμοποιεί εδώ και τη συστηματική αοριστία και μια υπόρρητη συναίνεση ότι η κατάσταση δεν είναι καλή. Και τα δύο εξυπηρετούν την αδυναμία της να στηρίξει το επιχειρήμά της από μια θέση υποκειμένου που να της επιτρέπει να έχει μια σφαιρική άποψη για τον χώρο της εκπαίδευσης.

Τα επιχειρήματά της μπορούν να υπονομευτούν και γι' αυτό επιλέγει να περιορίσει τον κίνδυνο έκθεσής της σε λεπτομέρειες. Κι ενώ για τα συστήματα δεν μπορεί να γνωρίζει, για τους παιδαγωγούς η μαθητική της ταυτότητα την τοποθετεί στη θέση του ειδικού («οι καθηγητές έχουν χάσει την έννοια του παιδαγωγού. Ξεκάθαρα»). Οι καθηγητές της ασχολούνταν μόνο με την επιστήμη τους και τίποτε

περισσότερο («ασχολούνται αστείρευτα με την επιστήμη τους»). Αυτό το «αστείρευτα» υπονοεί ότι ο καθηγητής έχει χάσει την επαφή του με την κοινωνία και το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η προσφορά τυπικών γνώσεων. Επιμερίζει την ταυτότητα του εκπαιδευτικού τοποθετώντας τον σε δύο διαφορετικές θέσεις υποκειμένου. Εκείνη του ειδικού στην επιστήμη του και εκείνη του παιδαγωγού. Δεν αμφισβητεί με τον τρόπο αυτή την επάρκεια του εκπαιδευτικού να διδάξει το μάθημα της ειδικότητάς του («οξειδοαναγωγικές αντιδράσεις»), το αντίθετο στο επιστημονικό του πεδίο είναι ειδήμονας. Η χρησιμότητα της διδασκαλίας του εθελοντισμού όμως, είναι απείρως σημαντικότερη από εκείνη της Χημείας («Εν τέλει λιγότερο χρειαζόμαστε τις οξειδοαναγωγικές αντιδράσεις και περισσότερο τον εθελοντισμό») και η ηθική βαρύτητα που φέρει η διδασκαλία του απαιτεί άλλου είδους εκπαιδευτική δεινότητα που υπονοεί ότι ένας απλός εκπαιδευτικός δεν μπορεί να έχει.

Καταλήγει εμφατικά με μια ακραία διατύπωση στο λόγο της που δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας. Ίσως να μην είναι σε θέση να γνωρίζει πώς λειτουργούν τα εκπαιδευτικά συστήματα, ίσως να μην μπορεί να υποδείξει τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να διδαχθεί ο εθελοντισμός αλλά, σίγουρα, το επιχείρημά της, ότι η διδασκαλία αυτή απουσιάζει από τα σχολεία, είναι ακλόνητο («εθελοντισμό για τον οποίο δεν έγινε λόγος ποτέ από κανέναν σε σχολική τάξη. Ποτέ από κανέναν»).

Απόσπασμα 22

Η βιοματική μάθηση και το παράδειγμα του εκπαιδευτικού

Αλλά αυτά δεν σχετίζονται με το σχολείο, με το σχολείο αυτό που νιώθω τώρα και όποτε το κάνω σκέφτομαι το γυμνασιάρχη, είναι άμα δω σκουπίδι που θα θέλω να πεταχτεί στα σκουπίδια, ή δεν θα μου αρέσει να δω κάτι κρεμασμένο σ' ένα δέντρο. Αυτά ναι! Αυτά μου θυμίζουνε το γυμνασιάρχη. Στην παραλία δεν μπορώ να δω μπουκαλάκι και πραγματάκια, αυτά ναι είναι το σχολείο. Αλλά τα υπόλοιπα με τους ανθρώπους δεν είναι τόσο το σχολείο. Είναι λίγο η φιλαρμονική. Γιατί με τη φιλαρμονική πηγαίναμε Χριστούγεννα και γιορτές και παίζαμε στους φυλακισμένους και σε ένα κέντρο με παιδιά με ειδικές ανάγκες. Και εκεί είχα την πρώτη επαφή. Είδα πώς είναι το παιδί, ο άρρωστος, το ότι είναι κάτι διαφορετικό, οι φυλακισμένοι που και αυτοί, εντάξει άνθρωποι είναι, και έχουν τα δικά τους, εκεί. Αυτό! (Σ8)

Στο πιο πάνω απόσπασμα η Σ8 μιλάει για το ρόλο του σχολείου στην απόφασή της να εμπλακεί με τον κοινωνικό ακτιβισμό. Η Σ8 είναι εθελόντρια και δραστηριοποιείται σε προγράμματα που αφορούν την τρίτη ηλικία. Μεγάλωσε σε ένα νησί του ανατολικού Αιγαίου και-όπως ήδη μου έχει περιγράψει- η μόνη ενημέρωση που είχε στα σχολικά της χρόνια σχετικά με τον εθελοντισμό και την κοινωνία των πολιτών ήταν από τον γυμνασιάρχη της που ήταν δραστήριος εθελοντής σε ό,τι αφορούσε οικολογικές δράσεις και προσπαθούσε να μεταφέρει τις οικολογικές του ευαισθησίες στους μαθητές του.

Στο απόσπασμα (22) η Σ8 αρνείται ότι η ενασχόλησή της με τον εθελοντισμό ξεκίνησε από το σχολείο και αναπτύσσει το επιχείρημά της αρχικά διαχωρίζοντας τις δράσεις σε οικολογικές και ανθρωπιστικές. Οι οικολογικές της ανησυχίες «σχετίζονται με το σχολείο». Οι υπόλοιπες, οι ανθρωπιστικές όχι. Οι πρώτες κατασκευάζονται ως ασήμαντες και γι' αυτό επιλέγει να χρησιμοποιήσει μικρής εμβέλειας καθημερινές πράξεις με τις οποίες θα μπορούσε να ασχοληθεί οποιοσδήποτε. Πρόκειται για το «σκουπίδι που θα θέλω να πεταχτεί στα σκουπίδια, ή δεν θα μου αρέσει να δω κάτι κρεμασμένο σ' ένα δέντρο», το «μπουκαλάκι» και τα

«πραγματάκια» στην παραλία. Είναι προφανές ότι και η χρήση υποκοριστικών στοχεύει στην υπονόμηση της αξίας των πράξεων αυτών. Είναι άνευ ουσίας, αποσπασματικές και δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη σημασία. Ταυτόχρονα, όμως, η επιλογή στη σειρά των λέξεων στη φράση «όποτε το κάνω σκέφτομαι το γυμνασιάρχη, είναι άμα δω σκουπίδι που θα θέλω να πεταχτεί στα σκουπίδια» στοχεύει και στην απαξίωση του εκπαιδευτικού απορρίπτοντας – και κυριολεκτικά– την ιδέα ότι είναι εκείνος που θα μπορούσε να είναι υπεύθυνος για την απόφασή της να ασχοληθεί με τον εθελοντισμό.

Από την άλλη πλευρά, είναι η φιλαρμονική. Μια όχι και τόσο διαφορετική θέση υποκειμένου. Πρόκειται για μια οργανωμένη εξωσχολική δραστηριότητα που σίγουρα απαιτούσε από εκείνη εντατική εξάσκηση. Παρόλα αυτά, η δραστηριότητα αυτή, σε αντίθεση με το σχολείο, δεν είναι υποχρεωτική. Η ενασχόλησή της με τη φιλαρμονική είναι προσωπική της επιλογή και την έφερε σε επαφή με ένα άλλο είδος δράσης της κοινωνίας των πολιτών. Εκείνο που αφορά τον άνθρωπο και μάλιστα τον άνθρωπο που βρίσκεται σε ανάγκη. Η επιλογή των φράσεων που παραπέμπουν σε αισθήσεις όπως η αφή και η όραση («Και εκεί είχα την πρώτη επαφή», «Είδα πώς είναι...») κατασκευάζουν ένα προσωπικό βίωμα που της επιτρέπει να χρησιμοποιήσει την επίκληση κατηγορίας και να μιλήσει από κοντινό έρεισμα για τις ανάγκες αυτών των ανθρώπων. Παραθέτει μια λίστα τριών μερών που- τουλάχιστον ως προς τα δύο μέρη («το παιδί, ο άρρωστος»)- αφορούν κατηγορίες που η προσφορά προς αυτές μόνο αξιέπαινη μπορεί να είναι. Η λογοδοσία προκύπτει για το τρίτο μέρος, δηλαδή τους φυλακισμένους.

Σύμφωνα με τον Sacks (1972,1974) και την Ανάλυση Κατηγορικής Υπαγωγής συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων συνδέονται με συγκεκριμένες δραστηριότητες (Díaz, 2011). Η χρήση των κατηγοριών αυτών αποσκοπεί στο να αναδειχθούν αδιόρατες πλευρές των κοινωνικών πράξεων (Potter & Wetherell, 2009). Η ιδιότητα του φυλακισμένου είναι συνώνυμη της ανηθικότητας και η χρήση τους στο λόγο της μπορεί να προκαλέσει μομφή αποδυναμώνοντας το επιχείρημά της και κλονίζοντας την ηθική του αξία. Κατά πόσον ένας φυλακισμένος «δικαιούται» τη φροντίδα ενός εθελοντή; Η μομφή αποσοβείται με την συμπερίληψη των φυλακισμένων στη γενικότερη κατηγορία του ανθρώπινου είδους -φέρνοντας τους σε ένα άλλο επίπεδο-

αλλά και με τη χρήση της συστηματικής αοριστίας (« εντάξει άνθρωποι είναι, και έχουν τα δικά τους»).

Όπως τονίζει ο Giroux (2010) «Τα σχολεία δεν θα αλλάξουν την κοινωνία, αλλά μπορούμε να δημιουργήσουμε μέσα σε αυτά θύλακες αντίστασης που παρέχουν παιδαγωγικά πρότυπα για νέες μορφές μάθησης και κοινωνικών σχέσεων - μορφές οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε άλλες σφαίρες, πιο άμεσα εμπλεκόμενες στον αγώνα για μια νέα ηθική και άποψη κοινωνικής δικαιοσύνης». Η βιωματική και συμμετοχική μάθηση είναι εκείνη που θα δημιουργήσει ενεργούς πολίτες και ο ρόλος του εκπαιδευτικού σε όλη αυτή τη διαδικασία είναι κρίσιμος. «Το έργο της διδασκαλίας [...] απαιτεί πάνω από όλα την ικανότητα να αγωνιζόμαστε για την ελευθερία, χωρίς την οποία η διδασκαλία δεν έχει σκοπό» (Freire, 2006).

Κεφάλαιο 5

Κατασκευάζοντας κίνητρα και αντικίνητρα

Απόσπασμα 23

Ο εθελοντισμός ως εγγενές χαρακτηριστικό

[...] νομίζω ότι όλοι έχουμε μέσα μας το μικρόβιο του εθελοντισμού (Σ1)

Τον εθελοντισμό ή τον έχεις μέσα σου ή δεν τον έχεις. Δεν μπορείς να τον...βγάλεις από τον άλλον. Είναι να υπάρχει μέσα σου. (Σ10)

Πάντα θυμάμαι στο μυαλό μου ότι είχα αυτή την έννοια του εθελοντισμού. Τώρα, ακριβώς από πού ήρθε δεν ξέρω, αλλά πάντα υπήρχε κάτι... (Σ6)

Για να είσαι εθελοντής, για να κάνεις εθελοντισμό θα πρέπει να έχεις και την ενσυναίσθηση. Που δεν την έχουν όλοι οι άνθρωποι. (Σ12)

Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα είναι η –σχεδόν-στερεοτυπική αντίληψη ότι ο εθελοντισμός αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό. Σε όλες τις συνεντεύξεις και με διαφορετικούς τρόπους στο λόγο των συμμετεχόντων επανέρχεται η άποψη ότι το να γίνει κάποιος εθελοντής είναι με κάποιο τρόπο καταγεγραμμένο στον γενετικό του κώδικα. Σε κάποιες περιπτώσεις η άποψη είναι ότι ο εθελοντισμός είναι μια καθολικό χαρακτηριστικό. Ένα μικρόβιο (της ψυχής;) που κατά αναλογία με έναν ιό θα προκαλέσει «νόσο» («νομίζω ότι όλοι έχουμε μέσα μας το μικρόβιο του εθελοντισμού»). Ένα γονίδιο που, αναπόφευκτα, θα εκφραστεί κάποια στιγμή στη ζωή ενός ανθρώπου όπως π.χ. το χρώμα των ματιών ή η ομάδα αίματος («Τον εθελοντισμό ή τον έχεις μέσα σου ή δεν τον έχεις. Δεν μπορείς να τον...βγάλεις από τον άλλον. Είναι να υπάρχει μέσα σου»). Το αποτέλεσμα συγκεκριμένων ψυχολογικών χαρακτηριστικών, όπως η ενσυναίσθηση, που η παρουσία τους είναι καταλυτική για την εμφάνιση του εθελοντισμού («Για να είσαι εθελοντής, για να κάνεις εθελοντισμό θα πρέπει να έχεις και την ενσυναίσθηση. Που δεν την έχουν όλοι

οι άνθρωποι»). Σε κάθε περίπτωση, όμως, είναι δύσκολο να εντοπιστούν τα γενικότερα αίτια που τον «προκάλεσαν» αρχικά («Πάντα θυμάμαι στο μυαλό μου ότι είχα αυτή την έννοια του εθελοντισμού. Τώρα, ακριβώς από πού ήρθε δεν ξέρω, αλλά πάντα υπήρχε κάτι...»).

Ανατρέχοντας στον Bourdieu (1986) η δημιουργία και η αναπαραγωγή του “habitus” είναι πράξη ασυνείδητη και οι πρακτικές και οι δομές που το διαμορφώνουν προκύπτουν μέσα από μια διαδικασία ώσμωσης παλαιών και νέων πρακτικών με τρόπο ώστε να μην αποτελεί τελικά προϊόν ελεύθερης βούλησης. Από κοινωνιολογική σκοπιά, η θέση αυτή εξηγεί την ευκολία με την οποία οι συμμετέχοντες κατανοούν τον εθελοντισμό ως εγγενές χαρακτηριστικό.

Από την πλευρά της ανάλυσης λόγου, οι ψυχολογικές μεταφορές που κινητοποιούνται από τους συμμετέχοντες ως λογοδοσία για να εξηγήσουν τα κίνητρα των εθελοντικών τους δράσεων εντάσσονται στα πλαίσια ενός εμπειριστικού ρεπερτορίου (Edwards & Potter, 1992). Η χρήση του εμπειριστικού ρεπερτορίου δεν αφήνει στον ακροατή περιθώρια για αμφισβήτηση των κινήτρων. Η ενασχόληση με τον εθελοντισμό αποτελεί αναπόφευκτο γεγονός που δεν εξαρτάται από τις επιθυμίες ή τις-τυχόν- αντιρρήσεις του φέροντα το χαρακτηριστικό. Η αναγωγή του εθελοντισμού σε ένα βιολογικό-ψυχολογικό χαρακτηριστικό απαλλάσσει τον ομιλητή από την ανάγκη να ερμηνεύσει το φαινόμενο με κοινωνικούς όρους. Μια τέτοιου είδους ερμηνεία θα δημιουργούσε ερωτήματα σχετικά με το συμφέρον που έχει και τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει από τη συμμετοχή του σε δράσεις εθελοντισμού και ταυτόχρονα θα οδηγούσε σε αμφισβήτηση της ταυτότητας του εθελοντή. Η κατασκευή στο λόγο του εθελοντισμού ως εγγενούς χαρακτηριστικού εξασφαλίζει στον ομιλητή μια εύκολη και αυταπόδεικτη ερμηνεία των κινήτρων του.

Απόσπασμα 24

Ο εθελοντισμός ως αποτέλεσμα προσωπικού βιώματος

Ήμασταν μία μέρα στην πλατεία Μαβίλη και έκανε μία επιληπτική κρίση ένας άνθρωπος Σύριος, από το Πακιστάν; Δεν ξέρω. Έκανε εμετό και έπεσε μπρούμυτα στο έδαφος. Προφανώς χτύπησε γιατί έπεσε απότομα. Απλά όλοι, σηκώθηκαν και έφυγαν. Απλά. Είδαν έναν άνθρωπο κάτω, ο οποίος αιμορραγούσε, τον άφησαν και έφυγαν. Και αν ήμουν εγώ, δεν θα έφευγα! Εκεί, κατευθείαν, πήρα την κολλητή μου. Βέβαια, η κολλητή μου φοβόταν αρκετά τη διαχείριση. Της λέω: «Το έχω!» Τον βάλαμε σε θέση ανάνηψης, τέλος πάντων. Βέβαια, είχε σφύξεις οπότε δεν προχωρήσαμε σε καρδιοαναπνευστική και τα λοιπά. Κάλεσα ασθενοφόρο και, εννοείται κατευθείαν, πριν κάνω ότι κάνω. Και φρόντισα να κρατήσει τις αναπνοές. Με θέση ανάνηψης. Γενικότερα να σταματήσω την αιμορραγία. Δεν φόραγα γάντια. Δεν σκέφτηκα ποτέ, το ότι: «Κωνσταντίνα, δεν φοράς γάντια. Μην τον ακουμπήσεις!». Απλά θεώρησα ότι αν δεν τον ακουμπήσω, θα φύγει. Και έτσι ξεκίνησα με την κολλητή μου. Πήγα στον Ερυθρό Σταυρό. Αυτό έγινε πριν ξεκινήσω με τον Ερυθρό Σταυρό. (Σ11)

Οι ιστορίες των φοιτητών που έχουν ασχοληθεί με τον εθελοντισμό και – κυρίως- με δράσεις ανθρωπιστικού ενδιαφέροντος αναδεικνύουν ότι τα άτομα που είχαν προσωπικά βιώματα οδηγήθηκαν στην αναζήτηση τρόπων προσφοράς στον συνάνθρωπο, σε όλο το φάσμα της εθελοντικής δράσης. Από μικρές πράξεις προσφοράς, όπως η εθελοντική αιμοδοσία μέχρι την καθημερινή εμπλοκή τους σε οργανωμένους συλλόγους και την αναγωγή του εθελοντισμού σε τρόπο ζωής. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες, στα παιδικά και εφηβικά τους χρόνια είχαν βιώσει απώλειες που τους στιγμάτισαν και οι περισσότεροι από αυτούς συνδέουν τα βιώματα αυτά με την μετέπειτα ενασχόλησή τους με δράσεις της κοινωνίας των πολιτών. Αρκετοί από αυτούς έχουν χάσει γονείς, φίλους και συμμαθητές από ατυχήματα ή ασθένειες. Άλλοι έχουν έρθει αντιμέτωποι με την ανθρώπινη δυστυχία και τον πόνο κατά τη συμμετοχή τους σε προγράμματα και εκδηλώσεις σε ιδρύματα

όπως τα γηροκομεία, τα νοσοκομεία, οι φυλακές κ.λπ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα η Σ7 που έχασε τον πατέρα της από αιμορραγία λόγω τροχαίου ατυχήματος και είναι πλέον δραστήρια εθελόντρια του Ερυθρού Σταυρού, η Σ10 που ο θάνατος μιας συμμαθήτριάς της στη φωτιά στο Μάτι την οδήγησε να δώσει για πρώτη φορά αίμα, αλλά και η Σ8 που κάθε Χριστούγεννα συμμετείχε, με τη φιλαρμονική της πόλης της, στις εορταστικές εκδηλώσεις που οργάνωνε ο δήμος στο τοπικό κέντρο για παιδιά με ειδικές ανάγκες και τις φυλακές και δραστηριοποιείται πλέον σε προγράμματα που έχουν σχέση με γηροκομεία και άλλου είδους ιδρύματα.

Η Σ11 που μιλάει στο απόσπασμα είναι μια δραστήρια εθελόντρια. Ασχολείται κυρίως με τον Ερυθρό Σταυρό και δράσεις οικολογικού ενδιαφέροντος. Παράλληλα είναι και εθελόντρια αιμοδότρια από την ηλικία των 17 ετών. Λίγα χρόνια πριν, από το περιστατικό που περιγράφει, είχε βιώσει το σοβαρό τραυματισμό της μητέρας της καθώς και την απώλεια του καλύτερου της φίλου σε τροχαίο ατύχημα.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στο περιστατικό αυτό ένας άγνωστος της άνθρωπος παθαίνει μπροστά της επιληπτική κρίση και η δική της παρουσία στη σκηνή είναι εντελώς τυχαία. Διαδραματίζεται σε κεντρικό σημείο της πόλης των Ιωαννίνων, την πλατεία Μαβίλη, σε ώρα που ήταν γεμάτη από κόσμο. Ένας πρόσφυγας πέφτει στο έδαφος κατά τη διάρκεια της κρίσης επιληψίας που παθαίνει και τραυματίζεται.

Το πρώτο σημείο στο λόγο της στο οποίο αξίζει να σταθούμε είναι στον τρόπο που επιλέγει να χρησιμοποιήσει τη λέξη «άνθρωπος». Ίσως η πιο αναμενόμενη επιλογή- που θα περίμενε κανείς στην έναρξη μιας τέτοιας αφήγησης- θα ήταν να εστίαζε στο φύλο δηλ. («ένας άνδρας ή μια γυναίκα»). Η Σ11 επιλέγει όμως τη λέξη «άνθρωπος» γιατί, ήδη, βρίσκεται σε ένα δίλημμα. Να παρουσιάσει μια εικόνα του πάσχοντα ως ενός ατόμου που βρίσκεται σε ανάγκη χωρίς να χαρακτηριστεί θετικά διακείμενη προς μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, τους πρόσφυγες και μετανάστες. Ο «άνθρωπος» για τον οποίο μιλάει είναι ένας «...Σύριο(ς). από το Πακιστάν; Δεν ξέρω». Σε κάθε άλλη περίπτωση η επίκληση της καταγωγής ενός ανθρώπου στην περιγραφή ενός τέτοιου περιστατικού θα φαινόταν άνευ σημασίας. Θα ήταν άτοπο και μάλλον περίεργο να έλεγε: «Ήταν ένας άνθρωπος Γιαννιώτης, από την Άρτα; Δεν ξέρω». Στο συγκεκριμένο περιστατικό όμως η καταγωγή του ατόμου έχει τεράστια σημασία γιατί προοικονομεί την σκηνή που πρόκειται να ακολουθήσει. («Απλά όλοι, σηκώθηκαν και έφυγαν. Απλά. Είδαν έναν άνθρωπο κάτω, ο οποίος

αιμορραγούσε, τον άφησαν και έφυγαν»). Οι άνθρωποι που βρίσκονται γύρω του αντί να προσπαθήσουν να τον πλησιάσουν και να τον βοηθήσουν απομακρύνονται. Η κίνηση αυτή της απομάκρυνσης από ένα τραυματισμένο άτομο που χρήζει βοήθειας θα ήταν σαφώς προβληματική σε κάθε άλλη περίπτωση και γι' αυτό η επίκληση της καταγωγής του είναι σημαντική.

Σύμφωνα με τον Μηχανισμό Υπαγωγικής Κατηγοριοποίησης που κινητοποιεί (Sacks, 1972) ο «πρόσφυγας/μετανάστης» κατατάσσεται στην κατηγορία «μολυσμένος». Αναφέρεται ευθέως στο στερεότυπο του πρόσφυγα-(λάθρο)μετανάστη, όπως αυτή κατασκευάστηκε στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια και ειδικά μετά την προσφυγική κρίση του 2015. Περιλαμβάνει την αντίληψη ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι φορείς ασθενειών ασχέτως αν αυτό δεν υποστηρίζεται από τα δεδομένα του Π.Ο.Υ. Αρκεί να θυμηθούμε την επιστολή των γονέων της γειτονικής Φιλιπιάδας στις αντιδράσεις τους για την ένταξη των προσφυγόπουλων στο εκπαιδευτικό μας σύστημα: «(...) προέρχονται από άλλη ήπειρο, με τελείως διαφορετικό υπόβαθρο ασθενειών και συνθηκών υγιεινής. Δεν είναι εμβολιασμένοι σύμφωνα με το Εθνικό μας σύστημα εμβολιασμού και είναι άγνωστο αν είναι έστω εμβολιασμένοι από το περιβάλλον που προέρχονται. Σε καθημερινή βάση ενημερωνόμαστε για παρουσία νέων περιστατικών από ασθένειες που έχουν εκλείψει εδώ και δεκαετίες στη χώρα μας και έχουν καταγραφεί περιπτώσεις με άκρως μεταδοτικές ασθένειες στις οποίες δεν συνεργάστηκαν καθόλου με τις υγειονομικές αρχές» (Κοκκίδου, 2018).

Ο λόγος περί φυλετικών και πολιτιστικών διαφορών μεταξύ Ελλήνων και προσφύγων που είναι κυρίαρχος στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια κατασκευάζει τους πρόσφυγες ως «μιάσματα» που καλό είναι να αποφεύγουμε. Η επίκληση της καταγωγής του θύματος εξυπηρετεί διπλό σκοπό. Ενώ αιτιολογεί την απομάκρυνση των ανθρώπων παράλληλα εξυψώνει και τον ρόλο της Σ11. Η κίνηση της είναι αντίθετη από των υπολοίπων. Με όση ευκολία εκείνοι αποτραβιούνται από τη σκηνή («Απλά!») με την ίδια ευκολία η ίδια έρχεται στο προσκήνιο για να αναλάβει δράση. Η μεταφορά του «ήρωα-εθελοντή» επαναλαμβάνεται με δραματικό τρόπο και της δίνει το δικαίωμα να προβάλλει τις αρετές της χωρίς να κατηγορηθεί για έπαρση, όπως την ηγετική της προσωπικότητα («η κολλητή μου φοβόταν αρκετά τη διαχείριση. Της λέω: «Το 'χω!»), την ηθική της υπεροχή («Και αν ήμουν εγώ, δεν θα

έφευγα!») και την ψυχική της δύναμη («Είδαν έναν άνθρωπο κάτω, ο οποίος αιμορραγούσε, τον άφησαν και έφυγαν.»). Αντί να νιώσει απέχθεια από την κατάσταση που βρίσκεται ο τραυματισμένος («έκανε εμετό», «αιμορραγούσε») ορμάει προς το κέντρο της σκηνής αναλαμβάνοντας δράση. Οφείλει να κάνει το ηθικά σωστό σε βάρος του ατομικού της συμφέροντος. («Δεν σκέφτηκα ποτέ, το ότι: «Κωνσταντίνα, δεν φοράς γάντια. Μην τον ακουμπήσεις!»). Απλά θεώρησα ότι αν δεν τον ακουμπήσω, θα φύγει»). Αυτό το «θα φύγει» δικαιολογεί κάθε υπερβολή. Η εξιστόρηση της Σ11, με την διαρκώς αυξανόμενη ένταση, επιτυγχάνει τον σκοπό της καθώς το αποτέλεσμα είναι αναπόφευκτο. Δεν είχε άλλη επιλογή. Πρόκειται για ζήτημα ζωής και θανάτου.

Χρησιμοποιώντας την ενεργητική φωνητικοποίηση και την ομιλία σε γ' πρόσωπο μεγεθύνει το δίλημμα στο οποίο βρίσκεται και που, κάθε ήρωας, αντιμετωπίζει. Η περιγραφή της περιλαμβάνει και εμπειριστικό ρεπερτόριο, κάνοντας χρήση της ιατρικής ορολογίας («Τον βάλουμε σε θέση ανάνηψης, τέλος πάντων. Βέβαια, είχε σφύξεις οπότε δεν προχωρήσαμε σε καρδιοαναπνευστική και τα λοιπά») αρκετή ώστε να μας υπενθυμίζει μια ακόμη θέση υποκειμένου από την οποία μιλάει, εκείνη της νοσηλεύτριας. Η φράση «και τα λοιπά» είναι σίγουρα συστηματική αοριστία. Όμως, δεν αφαιρεί από το επιστημονικό της κύρος αντίθετως το ενισχύει γιατί χρησιμοποιείται με τρόπο ώστε να υπενθυμίσει και τη δική μου θέση υποκειμένου. Οι κινήσεις της δεν χρειάζεται να αναλυθούν περαιτέρω γιατί μιλάει με μία νοσηλεύτρια και το πρωτόκολλο που ακολουθείται σε αυτές τις περιπτώσεις μου είναι ήδη γνωστό. Η επισήμανση αυτή είναι σημαντική ώστε να μην υποβαθμίσει την κίνηση της να βοηθήσει σε μια απλή παρόρμηση αλλά αντίθετα ότι στηρίζεται στην επιστημονική γνώση και εμπειρία που της προσφέρει η θητεία της στη νοσηλευτική. Με τον τρόπο αυτό κατορθώνει να μην αμφισβητηθούν οι προθέσεις της και να εδραιώσει την νοσηλευτική της ταυτότητα. Επιπλέον, η διαμεσολάβησή της αυτή, ηρωική όπως και σε τόσα άλλα αποσπάσματα, είναι αυτό που τελικά κράτησε στη ζωή τον ασθενή («Απλά θεώρησα ότι αν δεν τον ακουμπήσω, θα φύγει»). Η «απλοϊκότητα» της πράξης δεν είναι ανάλογη με την αξία της.

Το προσωπικό βίωμα μεταφράζεται στο λόγο της Σ11 σε ψυχικό μεγαλείο και η απλή πράξη καλοσύνης σε κίνητρο για την ενασχόληση με τον εθελοντισμό («Και έτσι ξεκίνησα με την κολλητή μου. Πήγα στον Ερυθρό Σταυρό»).

Το βίωμα της Σ11 είναι ένα από τα πολλά που περιγράφονται από τους συμμετέχοντες στην έρευνα και η αξία τους είναι ανεκτίμητη στην προσπάθεια προσέλκυσης περισσότερων νέων σε εθελοντικές δράσεις της κοινωνίας των πολιτών.

Απόσπασμα 25

Ο εθελοντισμός ως πράξη ενηλικίωσης

Πρώτη φορά που έδωσα αίμα ήταν στο σύλλογο του χωριού. Δηλαδή, έτσι ξεκίνησε κάπως ο δικός μου εθελοντισμός. Εεεε, παρακίνησή τους ήταν ουσιαστικά. Μπορεί εγώ να το σκεφτόμουνα ότι θέλω κάποια στιγμή να δώσω αίμα, είχα φτάσει και στην ηλικία δηλαδή που μπορούσα να δώσω και τα λοιπά, αλλά δεν το είχα ψάξει ποτέ, δεν ξέρω για ποιο λόγο. Ήταν η ηλικία, πιο μικρά ήμασταν. Και επειδή, έτυχε να έρθει, έτυχε, ήταν, τέλος πάντων, η εκδήλωση στο χωριό που ήρθε η αιμοδοσία και όλοι οι συγχωριανοί έδωσαν, πήγα κι εγώ κι έδωσα σαν πρώτη φορά σε πιο κοντινούς ανθρώπους, δηλαδή είχα πολύ κοντινούς ανθρώπους και ήταν πολύ αγχωτικό. Η πρώτη μου φορά ήταν πολύ, μου χαι μείνει δηλαδή στο μυαλό. (Σ1)

Μετά τον χαρακτηρισμό του εθελοντισμού ως εγγενούς χαρακτηριστικού και το βίωμα ως κίνητρο για τη συμμετοχή σε δράσεις της κοινωνίας των πολιτών, το τρίτο πολύ σημαντικό εύρημα της έρευνας αυτής είναι ο λόγος περί ενηλικίωσης. Όπως ακριβώς και με το βίωμα οι συμμετέχοντες περιγράφουν την ενηλικίωση ως σημαντικό παράγοντα για τη συμμετοχή τους στον εθελοντισμό ειδικότερα στην εθελοντική αιμοδοσία που η συμπλήρωση των 18 ετών είναι προαπαιτούμενο για να αιμοδοτήσει κάποιος.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες που είναι και εθελοντές αιμοδότες αναφέρουν την ανυπομονησία τους να ενηλικιωθούν για να δώσουν αίμα, την ανάγκη τους να δειχθούν ενήλικοι μέσα από την αιμοδοσία. Αφηγούνται τις εμπειρίες τους από την πρώτη αιμοδοσία τους και τον τρόπο που αυτή τους οδήγησε στην ενηλικίωση.

Ένα από τα ωραιότερα αποσπάσματα είναι εκείνο της Σ1 που περιγράφει την πρώτη φορά που έδωσε αίμα για τον σύλλογο του χωριού της. Η Σ1 γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα χωριό κοντά στην Κόνιτσα όπου και μένουν οι γονείς της. Είναι εθελόντρια αιμοδότρια και δεν έχει συμμετοχή σε άλλου είδους δράσεις. Ο «δικός της εθελοντισμός», όπως τον αποκαλεί, έγινε με παρότρυνση των συγχωριανών της. Οι

περισσότεροι από τους συμμετέχοντες που μίλησαν για την σημασιολόγηση της ενηλικίωσής τους μέσω της αιμοδοσίας αναφέρθηκαν σε μια προσωπική ανάγκη που περίμενε την κατάλληλη ηλικία για να ικανοποιηθεί.

Με την Σ1 η κατάσταση είναι διαφορετική. Το χωριό της είναι μικρό και αρκετά απομακρυσμένο και δυσχεραίνει τη μετακίνησή τους στο κοντινότερο νοσοκομείο για να δώσουν αίμα όταν προκύπτει ανάγκη. Η διοργάνωση της εθελοντικής αιμοδοσίας μία-δύο φορές το χρόνο είναι ένα σημαντικό γεγονός που αναδεικνύει τους δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ των κατοίκων και τους εξασφαλίζει ένα ικανό απόθεμα μονάδων αίματος για την κάλυψη των αναγκών τους. Πέρα όμως από αυτό –και μιλώντας από προσωπική εμπειρία- η άφιξη του κινητού συνεργείου αιμοδοσίας στο χωριό είναι μια ευκαιρία για γιορτή. Η αίθουσα του εγκαταλελειμμένου σχολείου ή του πολιτιστικού κέντρου ανοίγει και καθαρίζεται, οι κάτοικοι συγκεντρώνονται ανεξάρτητα από το αν θα δώσουν ή όχι αίμα και φροντίζουν το τέλος της αιμοδοσίας να κλείσει με ένα εορταστικό γεύμα στο οποίο όλοι είναι καλεσμένοι. Το να δώσει, λοιπόν, κάποιος αίμα σε ένα τέτοιο περιβάλλον διαφέρει κατά πολύ από την αντίστοιχη εμπειρία στο απρόσωπο περιβάλλον ενός νοσοκομείου. Επιπλέον, η αιμοδότηση αποκτά άλλη αξία καθώς γίνεται παρουσία όλης της κοινότητας και μοιάζει πολύ με τελετή ενηλικίωσης.

Για τον Eliade (1965) η ευρύτερη σημασία της μύησης είναι ότι προκαλεί μια ριζική μεταβολή τόσο στο θρησκευτικό όσο και στο κοινωνικό status του μυσούμενου. Η μεταβολή αυτή προκύπτει μέσα από μια σειρά δοκιμασιών που όταν ολοκληρώνονται «ο νέο-μυημένος αναδύεται από την περίοδο των δοκιμασιών του προικισμένος με μια ύπαρξη ριζικά διαφορετική από αυτή που είχε πριν την τελετή· έχει, πλέον, γίνει κάποιος άλλος» (Μπουρμπούλιας, 2008). Η παρουσία των συγχωριανών της δεν είναι τυπική. Είναι εκεί για να την κρίνουν και να αποφασίσουν για το αν είναι ή όχι άξιο μέλος της κοινότητας τους και η εθελοντική προφορά αίματος δεν ικανοποιεί απλώς μια προσωπική ανάγκη αλλά αποτελεί μια δοκιμασία απόδειξης της ικανότητάς της να ανταποκριθεί στις επιταγές τους.

Γνωρίζει ότι η δική της συμμετοχή είναι ζωτικής σημασίας για την συνέχεια ολόκληρης της κοινότητας («πήγα κι εγώ κι έδωσα σαν πρώτη φορά σε πιο κοντινούς ανθρώπους, δηλαδή είχα πολύ κοντινούς ανθρώπους και ήταν πολύ αγχωτικό. Η πρώτη μου φορά ήταν πολύ, μου 'χει μείνει δηλαδή στο μυαλό»). Η επιλογή της να

χαρακτηρίσει «κοντινούς της ανθρώπους» τους συγχωριανούς της, δεν είναι τυχαία. Τους τοποθετεί στη θέση της ευρύτερης οικογένειάς της και κάνει την ψυχική της κατάσταση, το άγχος της, εύκολα μεταβιβάσιμο και στον ακροατή. Παράλληλα, κάνει αυξάνει την αξία της αιμοδοσίας της. Δεν πρόκειται για μια απλή υποχρέωση αλλά για μια πράξη προσφοράς και αγάπης χωρίς αντίτιμο.

Η κατασκευή της τελετής μύησης, στο λόγο της Σ1, συνεχίζεται με μια φράση που μοιάζει να προέρχεται από ανθρωπολογική μελέτη σχετικά με άλλους πολιτισμούς («φτάσει και στην ηλικία»). Η ενασχόλησή με τον εθελοντισμό, η εθελοντική αιμοδοσία, δεν ήταν προσωπική της υπόθεση και ούτε καν προσωπική της απόφαση. Ήταν απόφαση των μεγαλύτερων και επομένως σοφότερων από εκείνη («δεν το είχα ψάξει ποτέ, δεν ξέρω για ποιο λόγο. Ήταν η ηλικία, πιο μικρά ήμασταν»). Οι εικόνες παραπέμπουν σε μια κλειστή κοινωνία που τα ήθη και τα έθιμα περνάνε από γενιά σε γενιά, εξασφαλίζοντας έτσι μια συνέχεια σε ένα πολιτισμό που κινδυνεύει να χαθεί.

Ο τρόπος με τον οποίο η Σ1 αντιμετωπίζει τις κοινωνικές δράσεις εντοπίζεται και σε άλλο σημείο της συνέντευξής της, τμήμα της αναλύθηκε ήδη στις ιδεολογικές προεκτάσεις της κοινωνίας των πολιτών και αφορά, όπως προαναφέρθηκε, ένα συλλογικό «habitus». Η εξάσκηση του κοινωνικού ακτιβισμού με τον τρόπο που τον περιγράφει η Σ1 στο απόσπασμα φαίνεται να καθιστά την έννοια του εθελοντισμού κενή σημασίας, παρά όλα αυτά, υπάρχει ένα σημείο που αξίζει προσοχής. Η Σ1 γεννήθηκε και μεγάλωσε σε μια μικρή κλειστή κοινότητα ενός χωριού, στο οποίο κατοικούν ακόμη οι γονείς της. Σύμφωνα με τον Fukuyama (2001) καταλυτικός παράγοντας για την λειτουργία τέτοιου είδους κοινωνικών δικτύων είναι η εμπιστοσύνη που υπάρχει μεταξύ των μελών τους παράλληλα με την συσσωρευμένη γνώση οργανωτικής κουλτούρας και την αλληλεγγύη, έστω κι αν ασκούνται οι πρακτικές εφαρμογής τους ασκούνται στην κατεύθυνση της πειθαρχίας (Κονιόρδος, 2006). Οι εθελοντικές δράσεις της κοινωνίας των πολιτών νοσηματοδοτούνται διαφορετικά ανάλογα με το πλαίσιο (Σωτηρόπουλος, 2016). Στην ουσία η εθελοντική αιμοδοσία του χωριού δεν είναι μια απλή κοινωνική δράση. Δεν προκύπτει ατόφια από την ανάγκη για προσφορά στον συνάνθρωπο. Πρόκειται για ένα είδος τελετής καθοριστικής για την επιβίωση της μικρής κοινωνίας στην οποία ανήκει και της διατήρησης και ενίσχυσης των δεσμών μεταξύ των μελών της.

Ο λόγος της Σ1 σκιαγραφεί μια διαφορετική οπτική της κοινωνίας των πολιτών και αποκαλύπτει τρόπους που θα μπορούσε να αναπτυχθεί και να ενισχυθεί μέσα από την δράση μικρών κοινωνικών ομάδων στη διασύνδεσή της με πολιτιστικά δρώμενα.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία είναι κοινωνιολογικά προσανατολισμένη στο θεωρητικό πλαίσιο του Κοινωνικού κεφαλαίου όπως αυτό αναπτύχθηκε από τους Bourdieu, Coleman και Putnam και εκπαιδευτικά στη θεωρία της Κριτικής Παιδαγωγικής των Freire και Giroux. Η έρευνα διενεργήθηκε με το μεθοδολογικό εργαλείο της ανάλυσης λόγου με βάση το Μοντέλο Λόγου-Δράσης των Edwards & Potter, αλλά και το θεωρία των Potter & Wetherell αναφορικά με τη χρήση του λόγου στην Κοινωνική ψυχολογία.

Η έρευνα επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο φοιτήτριες και φοιτητές της Νοσηλευτικής Σχολής κατασκευάζουν στο λόγο τις έννοιες της «Κοινωνίας των Πολιτών», του «Ενεργού Πολίτη» και του «Εθελοντισμού». Παράλληλα ερευνά τις απόψεις τους για το πώς οι δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών επηρεάζουν τη ζωή των νέων στην ελληνική πραγματικότητα και τους λόγους συμμετοχής τους –ή μη συμμετοχής τους- στο χώρο του οργανωμένου εθελοντισμού. Τέλος, επιχειρεί να αναλύσει το ρόλο της οικογένειας αλλά και της εκπαίδευσης στην προώθηση του κοινωνικού ακτιβισμού στη χώρα μας.

Οι συμμετέχοντες κινούνται μεταξύ ταυτοτήτων μιλώντας κάθε φορά από διαφορετικές θέσεις υποκειμένου. Οι απόψεις τους δομούνται είτε από τη θέση του εθελοντή, είτε του φοιτητή, είτε του μελλοντικού επαγγελματία υγείας κ.ά. Οι θέσεις αυτές εναλλάσσονται πολύ συχνά και μέσα στο ίδιο απόσπασμα μεταβάλλοντας και ισχυροποιώντας τα επιχειρήματά τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας αναλύθηκαν με βάση τρεις άξονες:

- Τον τρόπο που κατασκευάζεται στο λόγο των φοιτητών Νοσηλευτικής η έννοια του εθελοντισμού.
- Πώς νοηματοδοτούν τις δράσεις της Κοινωνίας των Πολιτών και το ρόλο της οικογένειας και της εκπαίδευσης για τη συμμετοχή τους στις δράσεις αυτές.
- Τα βασικότερα κίνητρα και αντικίνητρα – έτσι όπως οι ίδιοι τα περιγράφουν- για τη συμμετοχή τους σε δράσεις κοινωνικού ακτιβισμού.

Η σημασία του εθελοντισμού για τους νέους κατασκευάζεται μέσα από δύο βασικά ερμηνευτικά ρεπερτόρια (Potter & Wetherell, 2009). Εκείνο της ηθικής και εκείνο της ιδιοτέλειας. Στο ρεπερτόριο της ηθικής, που είναι και το αναμενόμενο, ο εθελοντισμός παρουσιάζεται με ποικίλες μεταφορές. Ο εθελοντισμός ως «δώρο προς τον συνάνθρωπο», ως «αλληλοβοήθεια», ως «ηρωική πράξη», ως «καλή πράξη» και ως «προσφορά προς τον λιγότερο τυχερό». Το ερμηνευτικό ρεπερτόριο της ηθικής κατασκευής του εθελοντισμού μοιάζει προφανές. Ωστόσο, ο λόγος που χρησιμοποιούν είναι δομημένος έτσι ώστε να εξυψώνουν την πράξη του εθελοντισμού αλλά όχι και τον ίδιο τον εθελοντή. Αυτό θα υποδήλωνε από πλευράς τους, όντας οι ίδιοι εθελοντές, μια έπαρση που θα υπονόμεινε τα επιχειρήματά τους.

Αντίστοιχα, ο, μη αναμενόμενος, λόγος περί ιδιοτέλειας περιλαμβάνει μεταφορές «εγωισμού», «προσωπικής ικανοποίησης», «πρακτικού οφέλους», «αισχροκέρδειας» και «αμειβόμενης προσφοράς». Ειδικότερα, στην κατασκευή της ιδιοτελούς του διάστασης οι συμμετέχουσες/συμμετέχοντες χρησιμοποιούν επικλήσεις κατηγορίας (π.χ. οι ίδιοι έχουν σημαντική εθελοντική δράση), μιλούν από μακρινό έρεισμα («Αλλά, αυτό που παρατηρεί αυτός [ο φίλος της] είναι ότι πολύς κόσμος πηγαίνει για τη βεβαίωση»), επιμερίζουν τον εθελοντισμό σε «καλό» και «κακό» («Εκεί οι εθελοντές πιο...είναι επειδή το θέλουν») και κινητοποιούν γνωστά στερεότυπα («Γιατί το περισσότερο αίμα που αγοράζουμε είναι από το εξωτερικό. Δεν γίνεται. Αυτοί γιατί να έχουν, ας πούμε. Άρα, κάποιος εκεί πέρα δίνει περισσότερο»). Η χρήση των ρητορικών αυτών τεχνικών ξεκαθαρίζει και το δίλημμα διακυβεύματος στο οποίο εμπλέκονται που είναι, το πώς μια –αναμφισβήτητα- αξιέπαινη πράξη όπως ο εθελοντισμός μπορεί να περιγραφεί με μελανά χρώματα χωρίς να εκπέσει από το ηθικό του βάθρο, προστατεύοντας ταυτόχρονα και τον ομιλητή από τη μομφή της προκατάληψης.

Οι νέοι συμμετέχοντες περιγράφουν τον εθελοντισμό ως μια εξέχουσα πράξη προσφοράς η οποία στέκεται ψηλά στο βάθρο των ηθικών αξιών. Ειδικότερα, οι ανθρωπιστικές δράσεις φαίνεται να εκτιμώνται περισσότερο σε σχέση με άλλου τύπου κοινωνικές δράσεις π.χ. οικολογικού ενδιαφέροντος. Παρόλο που εντοπίζουν και ιδιοτελή διάσταση, η ηθική αξία της προσφοράς διατηρείται στο ακέραιο και η μομφή απευθύνεται στον τρόπο που οι άνθρωποι εμπλέκονται στην διαδικασία και στη χρησιμοποίηση του εθελοντισμού προς ίδιον όφελος.

Κι ενώ ο εθελοντισμός σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως, ο όρος της «Κοινωνίας των Πολιτών» παραμένει άγνωστος για τους περισσότερους (« Για αυτό δεν ξέρω τίποτα (γέλιο).). Μόνο μία από τις συμμετέχουσες/συμμετέχοντες μπόρεσε να δώσει ολοκληρωμένο ορισμό. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σημασία της διδάσκεται στο μάθημα των Νέων Ελληνικών της Γ' λυκείου. Το ίδιο συμβαίνει και με τον όρο «Ενεργός Πολίτης» που για τους περισσότερους αφορά αποκλειστικά την ενασχόληση με την πολιτική («Να ασχολείται με τα κοινά, να του αρέσει η πολιτική, να θέλει να ψηφίζει»). Παρόλη την αδυναμία να την ορίσουν, η «Κοινωνία των Πολιτών» δομείται στο λόγο των μελλοντικών επαγγελματιών υγείας καθώς εντοπίζουν την ανάγκη της και, ταυτόχρονα, την απουσία της σε πολλούς τομείς και σχολιάζουν ανάλογα.

Πρόκειται για την κοινωνία των πολιτών στην πολιτική της διάσταση («είναι η καλή πράξη, αλλά είναι μέσα στον καπιταλισμό»), στην ελληνική πραγματικότητα («Κοίτα, νομίζω ότι θα πω αυτό το κλισέ, ότι νομίζω ότι η ελληνική κοινωνία είναι λίγο πίσω σε αυτά»), στην ταξική της διάσταση («είχα τη δυνατότητα, δόξα τω Θεώ, η μαμά μου να με πηγαίνει σε φροντιστήριο που ήταν ιδιωτικό, καταλαβαίνετε τι εννοώ. Οπότε πλήρωνα.»), στις ιδεολογικές της προεκτάσεις («Οι μόνοι που έχουν πολιτικές απόψεις είναι...οι...οι... άναρχοι [...] Ενώ οι υπόλοιποι, που.... είμαι κι εγώ μέσα σ' αυτούς σε κάποια θέματα, νοιαζόμαστε πιο πολύ για την εικόνα.»). Το θέμα της κοινωνικής ανισότητας εμφανίζεται σε όλες τις συνεντεύξεις. Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια για τον εθελοντισμό τοποθετούν τον εθελοντή σε δύο θέσεις ανάλογα με την οπτική. Σε καλύτερη θέση από τον αποδέκτη της προσφοράς («λιγότερο τυχερός») αλλά και –κατά περίπτωση- σε ισότιμη, με τον ομιλητή θέση (προσφορά προς τον συνάνθρωπο). Αντιθέτως, η κατασκευή των δράσεων της κοινωνίας των πολιτών εντοπίζει την ανάγκη για βοήθεια προς κάποιον που βρίσκεται σε χειρότερη κατάσταση και ζει στο περιθώριο. Εντοπίζει, επίσης και τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται τα άτομα αυτά φέρνοντας στο προσκήνιο την ανάγκη για ισχυροποίηση των κοινωνικών δεσμών και επανεξέταση του τρόπου που οι δημοκρατίες φροντίζουν για το συλλογικά επωφελές.

Παράλληλα, συζητούν και τη σημασία που έχει ο ρόλος της οικογένειας, της εκπαίδευσης αλλά και το προσωπικό παράδειγμα του εκπαιδευτικού στην δημιουργία συμμετοχικών πολιτών. Κατασκευάζουν κατηγοριοποιήσεις («οι καθηγητές έχουν

χάσει την έννοια του παιδαγωγού. Ξεκάθαρα. Και ασχολούνται αστείρευτα με την επιστήμη τους.»), χτίζουν πάνω σε γνωστά στερεότυπα («επειδή βλέπαμε ότι βοηθούσε κάποιους γείτονες») και χρησιμοποιούν ακραίες διατυπώσεις («εθελοντισμό για τον οποίο δεν έγινε λόγος ποτέ από κανέναν σε σχολική τάξη. Ποτέ από κανέναν.») για να σχολιάσουν τον τρόπο που το σχολείο και η οικογένεια επηρέασαν τις αποφάσεις τους. Ένα σημαντικό εύρημα είναι, ότι ενώ οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες μπορούν να ανατρέξουν στο οικογενειακό παράδειγμα για να εντοπίσουν τους λόγους συμμετοχής τους σε εθελοντικές δράσεις, δεν συμβαίνει το ίδιο με το σχολικό περιβάλλον και το παράδειγμα του εκπαιδευτικού. Ούτε μία συμμετέχουσα/συμμετέχοντας δεν θεωρεί ότι το σχολείο της/του δίδαξε με κάποιον τρόπο τον κοινωνικό ακτιβισμό. Παρόλο που εντοπίζονται στο λόγο αναφορές σε εκπαιδευτικούς που προσπάθησαν να περάσουν το μήνυμα της προσφοράς, ο τρόπος που αυτό έγινε ήταν είτε αποσπασματικός και χωρίς συνέχεια («Σίγουρα! Νομίζω ότι κάνανε κάποια προγράμματα που ερχόντουσαν κάποιες μέρες τον χρόνο και ενημέρωναν τους μαθητές για διάφορες δράσεις και, νομίζω, ότι είχαν έρθει στο σχολείο μου, δεν θυμάμαι για τι συγκεκριμένα. Θυμάμαι ότι είχαν έρθει και σίγουρα για εθελοντισμό.»), είτε το αντικείμενο δεν είχε ενδιαφέρον για τους μαθητές («Αλλά αυτά [οι εθελοντικές της δράσεις] δεν σχετίζονται με το σχολείο»). Η αδυναμία της εκπαίδευσης να ωθήσει προς αυτή την κατεύθυνση οδηγεί σε ακραία παραδείγματα και εκφράσεις θυμού και απόρριψης («με το σχολείο αυτό που νιώθω τώρα και όποτε το κάνω σκέφτομαι το γυμνασιάρχη, είναι άμα δω σκουπίδι που θα θέλω να πεταχτεί στα σκουπίδια»). Το σχολείο ανήκει σε ένα σύστημα που στέκεται απέναντι στον μαθητή –και κατ’ επέκταση στον πολίτη– και δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται για την ουσιαστική καλλιέργεια των αξιών της συνεργασίας και της αλληλεγγύης που θα αποτελούσαν ανάχωμα στην διαρκώς ευρυνόμενη κοινωνική ανισότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η συνέντευξη μιας φοιτήτριας, που ασχολείται με τον Ερυθρό Σταυρό από την ηλικία των δεκαπέντε ετών, όταν ρωτήθηκε αν κάποιος εκπαιδευτικός είχε συμμετοχή σε αυτή της την απόφαση: «Έψαχνα μόνη μου. Δεν είναι ότι με ώθησε κάποιος. Μόνη μου έψαξα, μόνη μου είπα στη μαμά, μόνη μου πήρα τηλέφωνο, απλά πήγα με τη μαμά μαζί γιατί ήμουν 16 χρονών, αυτό. Δεν υπήρχε κάποιος. [...] και με είχαν ρωτήσει: [οι καθηγητές στο λύκειο] «Πώς ξεκίνησες;» Εξαίρεση αποτελούν οι δύο Κύπριες φοιτήτριες που μίλησαν για οργανωμένες εθελοντικές δράσεις στο σχολείο τους, στη διάρκεια των μαθημάτων, με προβολές αλλά και βιωματικά παραδείγματα.

Τις ίδιες απόψεις επιφυλάσσουν και για τη Νοσηλευτική Σχολή και στο ρόλο που είχε στην προώθηση εθελοντικών δράσεων, ειδικά ανθρωπιστικών. Δεν υπήρξε οργανωμένη ενημέρωση και δεν εντοπίζουν τη συνεισφορά της στην απόφασή τους να ασχοληθούν με τον κοινωνικό ακτιβισμό. Αντίθετα, σχολιάζουν το γεγονός ότι η ενασχόληση με τον εθελοντισμό κατέστησε την νοσηλευτική ελκυστική επιλογή για σπουδές («Και με βάση τη συγκεκριμένη αυτή μικρή μου [εθελοντική] δράση, σκέφτηκα και τη συγκεκριμένη σχολή. Ότι μπορεί να ήταν κάτι το οποίο και εμένα να με ενδιέφερε»). Αξίζει να σημειωθεί, ότι η ενασχόληση αρκετών από τις συμμετέχουσες με τον Ερυθρό Σταυρό ξεκίνησε μέσω της σχολής.

Συμπερασματικά, οι δράσεις κοινωνικού ακτιβισμού κατασκευάζονται στο λόγο των νέων φοιτητών σε πολλαπλές διαστάσεις. Περιγράφουν την Κοινωνία των Πολιτών στην πολιτική, την ιδεολογική, την ταξική της διάσταση, τόσο στην Ελλάδα όσο και, συνολικά, στον δυτικό πολιτισμό. Όλες, όμως, οι απόψεις συγκλίνουν στο ότι η Κοινωνία των Πολιτών δεν καταφέρνει να εξομαλύνει την κοινωνική ανισότητα. Αδυνατεί όχι μόνο να ανατρέψει τις αδικίες, αλλά και τις εντοπίσει. Παραμένει υποχείρια πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Επιπλέον, η προσπάθεια προώθησής της μέσω της εκπαίδευσης είναι αναποτελεσματική και το οικογενειακό παράδειγμα περιορίζεται, κυρίως, σε πράξεις φιλανθρωπίας. Το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο είναι ισχνό και η ενίσχυση των κοινωνικών δικτύων προσφοράς αναιμική.

Τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας τα κίνητρα και τα αντικίνητρα που οι ίδιοι οι νέοι και νέες, συχνά άθελά τους, κατασκευάζουν με το λόγο τους. Τα μοτίβα επαναλαμβάνονται σε αρκετές συνεντεύξεις και θα μπορούσαν να σκιαγραφήσουν διάφορες εκδοχές για τι σημαίνει για τους νέους συλλογικότητα και προσφορά.

Το πρώτο εύρημα έχει να κάνει με την εικόνα του εθελοντισμού και την ταυτότητα του εθελοντή ως εγγενούς χαρακτηριστικού. Οι νέοι περιγράφουν τον εθελοντισμό ως ένα βιολογικό χαρακτηριστικό που –με κάποιον τρόπο– κληρονομείται ή ενυπάρχει σε μια λανθάνουσα μορφή μέσα στο άτομο και εκδηλώνεται την κατάλληλη στιγμή. Η σημασία του ευρήματος αυτού, πέρα από την αναγωγή ενός κοινωνικού φαινομένου σε ψυχολογικό, υποδηλώνει και κάτι σημαντικότερο. Απαλλάσσει το σχολείο από την ευθύνη να διδάξει τα νεότερα μέλη μιας κοινωνίας την αλληλεγγύη προς το συνάνθρωπο και τους πολίτες από την

υποχρέωση της ενεργούς συμμετοχής στα κοινά. Η οπτική αυτή ερμηνεύει τον ενεργό πολίτη ως έναν άνθρωπο που έχει τη φυσική ικανότητα να δει, πέρα από τον εγωκεντρισμό και την προσωπική ευδαιμονία, τις κοινωνικές ανισότητες και να δράσει προς όφελος του συνόλου.

Δεύτερο σημαντικό εύρημα είναι το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες έχουν να αφηγηθούν προσωπικές ιστορίες που τους σημάδεψαν ως αφορμή για να αρχίσουν να αναζητούν τρόπους ενασχόλησης με εθελοντικές δράσεις. Οι προσωπικές ιστορίες είναι πολλές και αφορούν ασθένειες και ατυχήματα γονέων, συμμαθητών, φίλων. Κάποιες φορές το βίωμα προήρθε από την απλή επαφή και συναναστροφή -μέσω των σχολικών και εξωσχολικών δραστηριοτήτων- με άτομα που βρισκόταν σε δομές και ιδρύματα όπως γηροκομεία, φυλακές κ.ά. Οι αφηγήσεις αυτές καταδεικνύουν την αξία της βιωματικής μάθησης και αποδεικνύουν ότι η διδασκαλία της ενσυναίσθησης είναι ο δρόμος για την απόκτηση ουσιαστικών ηθικών αξιών. Ο παιδαγωγός οφείλει χρησιμοποιεί τη διπλή ιδιότητα του εκπαιδευτικού και του πολίτη και να διδάξει το παιδί την ενεργό συμμετοχή στα κοινά, ώστε η ταυτότητα αυτή να γίνει τόσο ισχυρή που να το ακολουθεί σε όλη την πορεία της ζωής του.

Τελευταίο από τα ευρήματα είναι οι υπέροχοι λόγοι ενηλικίωσης που τα παιδιά χρησιμοποίησαν για να περιγράψουν την ανάγκη τους για προσφορά. Παραθέτω μερικούς από τους πιο ενθουσιώδεις. «... θυμάμαι ότι από πολύ μικρός ήθελα να δώσω αίμα. Από 15 χρονών, ας πούμε, εεε... και μάλιστα θυμάμαι είχε η μαμά μου ένα από αυτά τα φυλλάδια που δίνουνε στα νοσοκομεία. Το διάβαζα συνέχεια και της έλεγα: «Άχου, μαμά πάμε!» και μου έλεγε: «Πρέπει να είσαι 18». Δεν ξέρω... πρέπει να είμαι 18 για να δώσω αίμα;», « . Επίσης, ξέχασα να αναφέρω. Την πρώτη φορά που είχα δώσει αίμα, επειδή είχα δώσει περίπου όταν ήμουνα 18, ήμουν και αρκετά μικρή. Εγώ δεν είχα ενημερώσει, βασικά, τους γονείς μου. Το μάθανε αφότου έκανα τη διαδικασία, δηλαδή είχα πάει εντελώς μόνη μου, γιατί ήθελα να πάρω ας πούμε, τα ηνία, ας πούμε στα χέρια μου.», «εγώ είχα ψαχτεί από τα 16 μου. Οπότε όταν έφτασα στην Τρίτη Λυκείου, όλα αυτά τα ήξερα. Εγώ απλά περίμενα να ενηλικιωθώ για να δώσω». Ο λόγος των παιδιών αυτών αναδεικνύει τη σημασία χρήσης σωστών προτύπων στην κατάλληλη ηλικία. Τα παιδιά δεν είναι αμέτοχα στα ερεθίσματα που δέχονται και είναι προφανές ότι συνδέουν την ενηλικίωσή τους με την ανάληψη

υποχρεώσεων και καθηκόντων, την προσφορά και την αλληλεγγύη. Φανερόνουν την επιθυμία τους και να υιοθετήσουν συμπεριφορές που θα τους καταστήσουν ικανούς να χτίσουν μια εύρωστη και συνεκτική Κοινωνία των πολιτών. Η πολιτεία οφείλει να αφουγκραστεί το λόγο τους και να αναδιοργανώσει την εκπαιδευτική της πολιτική και τον τρόπο που χειρίζεται τους μελλοντικούς της πολίτες.

Καταλήγοντας, η κατασκευή του εθελοντισμού ως εγγενούς χαρακτηριστικού αποτελεί ισχυρό αντικίνητρο για τη συμμετοχή των νέων σε δράσεις. Οδηγεί σε αντιλήψεις ότι η εκμάθησή του επαφίεται αποκλειστικά στην φυσική ικανότητα του κάθε ατόμου και δεν αποτελεί ατομική επιλογή. Αντίθετα, τα προσωπικά βιώματα είναι καθοριστικός παράγοντας για την έναρξη της δράσης τους, όπως και η ανάγκη τους να φανούν ενήλικοι. Οι δύο αυτές παράμετροι φαίνεται να έχουν τεράστια σημασία για τους ίδιους τους νέους που η πολιτεία οφείλει να αξιοποιήσει για την προώθηση του κοινωνικού ακτιβισμού.

Προτάσεις

Τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνας οδηγούν στην ανάγκη να κατατεθούν συγκεκριμένες προτάσεις με τις οποίες θα μπορούσε να ενισχυθεί η Κοινωνία των Πολιτών και να αυξηθεί η συμμετοχή νέων ανθρώπων στις δράσεις της.

Η πολιτεία οφείλει να κινηθεί σε δύο κατευθύνσεις:

- Στην κατεύθυνση της εξυγίανσης και πάταξης των φαινομένων διαφθοράς στις οργανώσεις που προσφέρουν εθελοντικό έργο. Η εθελοντική προσφορά παραμένει μια ελκυστική προοπτική για τους νέους που θέλουν να ασχοληθούν. Οι περιπτώσεις αδιαφάνειας που αμαυρώνουν τον χώρο του εθελοντισμού αποτελούν τροχοπέδη για την προσέλκυση νέων ανθρώπων και δυναμιτίζουν τα θεμέλια μιας σταθερής και οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών.
- Στην κατεύθυνση της εκπαίδευσης. Η εκμάθηση του κοινωνικού ακτιβισμού είναι καθοριστική για το μέλλον των κοινωνιών. Κανένα κοινωνικό σύνολο δεν επιβιώνει χωρίς αλληλεγγύη και αλληλοϋποστήριξη. Τα εκπαιδευτικά

προγράμματα οφείλουν να διαμορφωθούν ώστε να προωθούν τον εθελοντισμό και να υποστηρίζουν κάθε δράση της κοινωνίας των πολιτών. Τα προγράμματα πρέπει να έχουν συνέχεια σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ξεκινώντας από το Δημοτικό και στηρίζονται στη βιωματική μάθηση. Τα παιδιά πρέπει να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που μπορεί να περιλαμβάνουν συστηματική προσφορά βοήθειας σε ιδρύματα π.χ. κάθε εβδομάδα επίσκεψη σε γηροκομείο και ενασχόληση με τους ηλικιωμένους ή εργασία στο δημοτικό καταφύγιο ζώων. Να εμπλέκονται σε οικολογικές δράσεις π.χ. αναλαμβάνοντας μια δεντροφύτευση και παρακολουθώντας την πορεία της ανάπτυξης του δάσους για τα επόμενα χρόνια. Μια απλή παρουσίαση στην τάξη και ένα μάθημα που αναφέρεται στον εθελοντισμό δεν αρκούν. Σε όλη αυτή τη διαδικασία καθοριστικός θα είναι και ο ρόλος του εκπαιδευτικού, που θα επιθυμεί να εμπλακεί ως πολίτης που ενδιαφέρεται για τα κοινά, καθοδηγώντας τους μαθητές του να χτίσουν ένα δικό τους καλύτερο μέλλον.

Επίλογος

Όταν κάποτε η Gertrude Stein πήγε σε ένα συνεργείο αυτοκινήτων να φτιάξει το αυτοκίνητό της άκουσε τον ιδιοκτήτη του να επιπλήττει τον νεαρό μηχανικό που δεν μπορούσε να εντοπίσει και να επιδιορθώσει τη βλάβη: «Αυτό είστε! Αυτό είστε όλοι, όλοι οι νέοι που υπηρετήσατε στον πόλεμο. Είστε μια χαμένη γενιά».

Η χαμένη γενιά του νεαρού μηχανικού ήταν εκείνη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Πόσες ομοιότητες, άραγε, παρουσιάζει εκείνη η γενιά με τη σημερινή; Οι σημερινοί νέοι δεν έχουν βιώσει πόλεμο αλλά μια οικονομική καταστροφή και μια πανδημία. Η νέα γενιά, στη χώρα μας τουλάχιστον, είναι η καλύτερη εκπαιδευμένη γενιά. Παρόλα τα εφόδια, το μέλλον τους είναι αβέβαιο. Το κράτος-πρόνοιας διαρκώς υποχωρεί, οι εργασιακές σχέσεις γίνονται όλο και πιο ελαστικές, τα εισοδήματα χαμηλώνουν. Οι σχέσεις ισχύος ανακατατάσσονται παγκοσμίως προσδιορίζοντας τη μοίρα εκατομμυρίων ανθρώπων. Η κλιματική αλλαγή καταστρέφει τον πλανήτη.

Η Κοινωνία των πολιτών δεν μπορεί να είναι ουτοπία. Είναι ανάγκη. Οι νέοι δεν είναι το πρόβλημα αλλά η λύση. Η σύγχρονη κοινωνία των πολιτών έρχεται αντιμέτωπη με πολλαπλές προκλήσεις στις μετασχηματισμένες κοινωνίες που προκύπτουν από την παγκοσμιοποίηση. Χρειάζεται να ισορροπήσει μεταξύ του νέου και του παλιού. Ανάμεσα σε μια νέα παγκόσμια δημοκρατική κοινότητα και στις παραδοσιακές αξίες του ανθρωπισμού και της αλληλεγγύης. Η εκπαίδευση, όπως άλλωστε και σε κάθε μεγάλη κοινωνική αλλαγή, καλείται να δημιουργήσει ένα νέο, ενεργό, συμμετοχικό και δημοκρατικό πολίτη ικανό να «υπάρχει», να συμβιώνει και να δραστηριοποιείται σε ένα φλεγόμενο τοπίο. Για να μην τελειώσει ο κόσμος ούτε «με πάταγο», ούτε «με λυγμό».

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

1. Abd Rahman, M. R. (2014). “*Good deeds in Christianity and Islam: comparing the perspectives of Augustine and al-Ghazālī*” (Doctoral dissertation, Monash University).
2. Afifi, W. A. (2007). “*Nonverbal Communication*”.
3. Althusser, L., (1999) «*Θέσεις*» (1964-1975) Εκδ: Θεμέλιο
4. Andreouli, E. (2019). “Social psychology and citizenship: A critical perspective”. *Social and Personality Psychology Compass*, 13(2), e12432.
5. Baldock, C. (1998). “Feminist discourses of unwaged work: The case of volunteerism”. *Australian Feminist Studies*, 13(27), 19-34.
6. Bekkers, R., & Wiepking, P. (2011). “A literature review of empirical studies of philanthropy: Eight mechanisms that drive charitable giving”. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 40(5), 924-973.
7. Berkowitz, L., & Daniels, L. R. (1964). “Affecting the salience of the social responsibility norm: effects of past help on the response to dependency relationships”. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68(3), 275.
8. Berkowitz, L., & Lutterman, K. G. (1968). “The traditional socially responsible personality”. *Public opinion quarterly*, 32(2), 169-185.
9. Billig, M. (1985). Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach. “*European Journal of Social Psychology*”, 15(1), 79-103.
10. Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D., and Radley, A.R., (1988) “*Ideological Dilemmas*”. London: Sage Publications
11. Billig, M., (1991) “*Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical psychology.*” London: Sage
12. Billig, M., (1995) “*Banal Nationalism*”. London: Sage
13. Bonnesen, L. (2018). “Social inequalities in youth volunteerism: A life-track perspective on danish youths”. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(1), 160-173.
14. Bourdieu, P. (1977) “*Outline of a theory of practice*” Cambridge University Press
15. Bourdieu, P., (1986), “The Forms of Capital”, in Richardson, I., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, N.Y. Greenwood
16. Bourdieu, P., (1986), “*Distinction: A social critique of the judgement of taste*”, Routledge & Kegan Paul, London, 1986
17. Bourdieu, P. (1994). “Structures, habitus, power: Basis for a theory of symbolic power”. *Culture/power/history: A reader in contemporary social theory*, 155, 199.
18. Bozatzis, N. (1999). “*Greek national identity in talk: The rhetorical articulation of an ideological dilemma*” (Doctoral dissertation, University of Lancaster).

19. Bozatzis, N., Condor, S. G., & Levine, M. (2004). "Greek national identity in conversational contexts: a discourse analysis".
20. Bozatzis, N. (2016). "Cultural Othering, Banal Occidentalism and the Discursive Construction of the 'Greek Crisis'" in *Global Media: A Case Study*. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 41(2), 47-71.
21. Carpenter, J., & Myers, C. K. (2010). "Why volunteer? Evidence on the role of altruism, image, and incentives". *Journal of Public Economics*, 94(11-12), 911-920.
22. Chouliaraki, L. (2006). "*The spectatorship of suffering*". Sage.
23. Coleman, J.S., (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital" *American Journal of Sociology*. 94. pp. 95-120
24. Coleman, J.S., (1990) "*Foundations of Social Theory*", Cambridge, MA, Harvard, University Press
25. Condor, S., (2011), "*Towards a social psychology of citizenship?*" Wiley Online Library <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/casp.1089>
26. Diaz, F., (2009), «Κατηγορικά σύνολα και κατηγορικά συνδεδεμένες δραστηριότητες: Η ταυτότητα από τη σκοπιά των συμμετεχόντων» στο *Κοινωνική Ψυχολογία: Η στροφή στο λόγο*, Ν. Μποζατζής & Θ. Δραγώνα (επιμ.)
27. Dunick, J. (2010). "*Teaching altruism: Essays examining the impact of education on volunteerism among young adults*". University of Illinois at Urbana-Champaign.
28. Edwards, D., & Potter, J. (1992). "*Discursive psychology*". London: Sage.
29. Eisner, E. W. (2017). "*The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*". Teachers College Press.
30. Eliade, M. "*Rites and Symbols of Initiation: The mystery of Birth and Rebirth*", Harper & Row, New York, 1965.
31. Fahey, C. (2006). "*Volunteers in an Organisational Setting: a critical discourse analysis of identification and power*".
32. Falk, A., & Fischbacher, U. (2006). "A theory of reciprocity. *Games and economic behavior*", 54(2), 293-315.
33. Finlay, L., & Gough, B. (Eds.). (2008). "*Reflexivity: A practical guide for researchers in health and social sciences*". John Wiley & Sons
34. Foucault, M., (1972) "*The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*". New York: Pantheon
35. Freire, P. (2006). «*Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν*». (επιμ.) Τ. Λιάμπας. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
36. Fukuyama, F. (1995). "Social capital and the global economy". *Foreign Aff.*, 74, 89.
37. Fukuyama, F., (2001), "Social Capital, Civil society and Development" *Third World Quarterly* vol. 22, issue 1, January 2001
38. Ganesh, S., & Mcallum, K. (2009). "Discourses of volunteerism". *Annals of the International Communication Association*, 33(1), 343-383.
39. Gergen, K. (1985) "The social constructionist movement in modern social psychology" *American Psychologist*, 40(3): 266-75.
40. Giddens, A., Kolarz, P., (2016) "Sociology, Politics and Power: An interview with Anthony Giddens", *Global Dialogue: Magazine of the International Sociological Association*, vol. 6, issue 4, U.K. Οδ. Διαμάντη (μετ/επιμ.)

<http://socialpolicy.gr/2017/12/%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CE%BC.html>

41. Gilbert, G.N. & Mulkay, M. (1984) “*Opening Pandora’s box: A sociological analysis of scientists’ discourse*”. Cambridge: Cambridge University Press.
42. Giroux, H. A. (1995). “Is there a place for cultural studies in colleges of education?”. *The Review of Education/Pedagogy/Cultural Studies*, 17(2), 127-142.
43. Giroux, H. (2010). «Θεωρίες της Αναπαραγωγής και της Αντίστασης στη Νέα Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Προς μία Κριτική Θεωρία του Σχολείου και μία Αντίπαλη Παιδαγωγική». Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (επιμ.) *Κριτική Παιδαγωγική: μια συλλογή κειμένων*. Αθήνα: Gutenberg, 63-120.
44. Giroux, H. A. (2013). “*Impure acts: The practical politics of cultural studies*”. Routledge.
45. Giroux, H., (2018), «Η κριτική παιδαγωγική, ο Paulo Freire και η τόλμη να σκέφτεσαι με πολιτικούς όρους» από *Σελιδοδείκτης*, Καλημερίδης Γ., Χατζοπούλου Σ., (μετ/επιμ) <https://selidodeiktis.edu.gr/2018/01/25/%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BF-paulo-freire-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CF%8C%CE%BB%CE%BC%CE%B7/>
46. Goffman, E. (1979) “Footing”. *Semiotica*, 25, 1-29.
47. Grönlund, H. (2012). “*Volunteerism as a mirror of individuals and society: reflections from young adults in Finland*”.
48. Harre, R. (1985β) “The Language Game of Self-Ascription: A Note” στο K. J. Gergen & K. E. Davis (επιμ.) *The Social Construction of the Person*, New York: Springer-Verlag.
49. Harré, R., (1991) “*Physical Being*” Oxford: Basil Blackwell
50. Haski-Leventhal, D., Meijs, L., & Hustinx, L. (2010). “The third-party model: Enhancing volunteering through governments, corporations and educational institutes”. *Journal of Social Policy*, 39(1), 139-158.
51. Hobsbawm, E., (1997), «*Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας. 1914-1991*», Καπετανγιάννης Β., (μετ.)
52. Holdsworth, C. (2010). “Why volunteer? Understanding motivations for student volunteering”. *British Journal of Educational Studies*, 58(4), 421-437.
53. Holdsworth, C., & Quinn, J. (2010). “Student volunteering in English higher education”. *Studies in Higher Education*, 35(1), 113-127.
54. Jensen M.N., (2006), “Concepts and conceptions of civil society” στο *Journal of Civil Society*, τομ.2, τευχ.1
55. Kain, P.J., (2014) “Hegel and the failure of civil society” *The Owl of Minerva*, 46 (1/2), 43-65

56. Katz, E., & Rosenberg, J. (2005). "An economic interpretation of institutional volunteering". *European Journal of Political Economy*, 21(2), 429-443.
57. Keane, J., (1998), "Civil society", Cambridge
58. Kelly, D. C. (2009). "In preparation for adulthood: Exploring civic participation and social trust among young minorities". *Youth & Society*, 40(4), 526-540.
59. Kvale, S. (1992) "Postmodern psychology: a contradiction in terms?" στο S. Kvale (επιμ.) *Psychology and Postmodernism*. Λονδίνο: Sage.
60. Lochner, K., Kawachi, I., & Kennedy, B. P. (1999). "Social capital: a guide to its measurement". *Health & place*, 5(4), 259-270.
61. Locke, J., «Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεων». Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκοπό της πολιτικής εξουσίας Εισ- Μετ- Σχόλ. Πασχάλης Μ. Κητρομηλίδης, 2η έκδοση, εκδ. «Πόλις», Αθήνα, 2010
62. Lombardi, F., (1986), «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αντόνιο Γκράμισι», Τ. Δαρβέρης (μετ.)
63. Marta, E., & Pozzi, M. (2008). "Young people and volunteerism: A model of sustained volunteerism during the transition to adulthood". *Journal of Adult Development*, 15(1), 35-46.
64. Matthews, T. L., Hempel, L. M., & Howell, F. M. (2010). "Gender and the transmission of civic engagement: Assessing the influences on youth civic activity". *Sociological inquiry*, 80(3), 448-474.
65. Mulkay, M., (1985) "The word and the world: Explorations in the Form of Sociological Analysis". London: Allen & Unwin
66. Osler, A., & Starkey, H. (2005). "Changing citizenship: Democracy and inclusion in education". McGraw-Hill Education (UK).
67. Perugini, M. (2002). "What is an altruistic action?" *Behavioral and Brain Sciences*, 25(2), 270-271.
68. Phillips, L. & Jorgensen, M. (2009) «Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και μέθοδος». Αθήνα: Παπαζήση.
69. Polyzoidis, P. (2008). "Social Welfare Voluntarism in Greece: a Fall before the Rise?" *Social Cohesion and Development*, 3(2), 93-108.
70. Pomerantz, A. (1986). "Extreme case formulations: A way of legitimizing claims". *Human studies*, 9(2-3), 219-229.
71. Portes, A., Sensenbrenner, J., (1993), "Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action". *American Journal of Sociology*. 98. pp.1320-50
72. Potter, J., & Edwards, D., (2001) "Discursive Social Psychology" στο W. P. Robinson & H. Giles (επιμ.), *The New Handbook of Language and Social Psychology*, London: John Wiley and Sons Ltd.
73. Potter, J. & Wetherell, M. (2009) «Λόγος και Κοινωνική ψυχολογία. Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά». Μεταίχμιο
74. Putnam, R.D., (1993), "Making democracy work: Civic Traditions in Modern Italy", Princeton, NJ Princeton University Press
75. Putnam, R. D. (2000). "Bowling alone: The collapse and revival of American community". Simon and Schuster.

76. Quaranta, M., & Dotti Sani, G. M. (2016). "The relationship between the civic engagement of parents and children: A cross-national analysis of 18 European countries". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(6), 1091-1112.
77. Sacks, H. (1972) "An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology" στο D. Sudnow (επιμ.), *Studies in Social Interaction*, New York: Free Press.
78. Sacks, H. (1974) "On the Analyzability of Stories by Children", στο R. Turner (επιμ.), *Ethnomethodology*, Harmondsworth: Penguin
79. Seitz, S. (2016). "Pixilated partnerships, overcoming obstacles in qualitative interviews via Skype: A research note". *Qualitative Research*, 16(2), 229-235.
80. Summers-Effler, E. (2002). "The micro potential for social change: Emotion, consciousness, and social movement formation". *Sociological Theory*, 20(1), 41-60.
81. Throop, C. J., & Murphy, K. M. (2002). "Bourdieu and phenomenology: A critical assessment". *Anthropological theory*, 2(2), 185-207.
82. Wacquant, L. (2005). "Carnal connections: On embodiment, apprenticeship, and membership". *Qualitative sociology*, 28(4), 445-474.
83. Walker, K.N., MacBride, A., & Vachon M.L.S., (1977). "Social support networks and the crisis of bereavement". *Social Science and Medicine*, 11, 35-41
84. Wetherell, M. (1998). "Positioning and interpreting repertoires: Conversation analysis and post –structuralism". *Discourse & Society*, 9(3): 387–412.
85. Woffitt, R., (1992) "*Telling Tales of the Unexpected: The Organization of Factual Accounts*" Hemel Hempstead: Harvest Wheatsheaf

Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Ανθόπουλος, Χ. (2000). «Εθελοντισμός, αλληλεγγύη και δημοκρατία». *Η εθελοντική*.
2. Αποστολίδου, Κ., Ρεκλείτη, Μ., Σαρίδη, Μ., Τόσκα, Α., Σουλιώτης, Κ., & Ζηλίδης, Χ. (2013). «Διερεύνηση των στάσεων και των κινήτρων εθελοντών αιμοδοτών». *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας*, 5(4), 176-189
3. Αφουξενίδης, Α., (2015), «Η κοινωνία των πολιτών στην εποχή της κρίσης» στο *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας*, Ν. Γ. Γεωργαράκης & Ν. Δεμερτζής (επιμ), Εκδόσεις Gutenberg και Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2015, σελ. 317-33
4. Βλαζάκης, Α., (2019), «*Η κοινωνία των πολιτών στον κλασικό και σύγχρονο φιλελευθερισμό: η σύγχρονη πολιτική της υποβάθμιση και τα παράγωγά της*», (Doctoral dissertation, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας)
5. Βούλγαρης, Γ., (2006), «Κράτος και κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα: Μια σχέση προς επανεξέταση;», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ. 28, Νοέμβριος 2006
6. Βουτσάκης, Β. (2004). «*Εθελοντές και κράτος, οι σειρήνες της σύμφυσης*». Αθήνα, Ποταμός.
7. Γουβιάς, Δ. Σ., & Θεριανός, Κ. Ν. (2014). «*Εκπαιδευτική πολιτική*»

8. Γούναρη, Π., (2018), «Για μια κριτική παιδαγωγική της ανυπακοής» στο Alfavita https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/262358_gia-mia-kritiki-paidagogiki-tis-anypakois
9. Δημητράκος, Δ., (2002) «Η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών» στο Μακρυδημήτρης Α., (επιμ), *Κράτος και Κοινωνία των Πολιτών*, Μεταμεσονύχτιες εκδόσεις, Αθήνα
10. Δραγώνα, Θ., (2007), «Έλληνες έφηβοι και εθνικός εαυτός: Ανάμεσα στην ανατροπή και την εξασφάλιση του οικείου» στο *Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες. Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Καφετζής, Π., Μαλούτας, Θ., Τσιγκάνου, Ι.
11. Ζάγκος, Χ. κ.ά «Οι Neets στην Ελλάδα: Κοινωνικά χαρακτηριστικά, εκπαίδευση και προφίλ δεξιοτήτων» στο *Νέα Γενιά και Neets στην Ελλάδα της Κρίσης οι Επείγουσες Διαστάσεις του Προβλήματος: Έρευνα και Ολοκληρωμένη Παρέμβαση*, Πρακτικά Συνεδρίου (Ακαδημία ΓΣΕΕ, 2 Δεκεμβρίου 2016)
12. Ζουμπής, Κ., Λαβδανίτη, Μ., Ιωαννίδης, Α., Κατσαραγάκης, Σ., Γκούβα, Μ., Βασιλόπουλος, Γ., Ζυγά, Σ. (2014). «Διερεύνηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των επαγγελματιών υγείας σχετικά με τον εθελοντισμό». *Το Βήμα του Ασκληπιού*, 13(1), 66-79.
13. Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015) «Ποιοτική μεθοδολογία της έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση». Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλίων. https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf
14. Καζάκος, Π. (2006). «Κοινωνικό κεφάλαιο και συλλογική δράση: Επιπτώσεις σε οικονομικές δομές, επιδόσεις και μεταρρυθμίσεις: Η ελληνική εμπειρία». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 107-138.
15. Κάσκαρης, Γ. (1997). «Εκπαιδευτική πολιτική, μεταμοντέρνο και κριτική παιδαγωγική».
16. Κοκκίδου, Δ. Γ. (2018). «Εκπαίδευση παιδιών προσφύγων: Θεσμικός ρατσισμός και πρακτικές αποκλεισμού» (No. GRI-2018-21046). Aristotle University of Thessaloniki.
17. Κονιάρη, Σ. (2013). «Το κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα»
18. Κονιόρδος, Σ., (2006), «Κοινωνικό κεφάλαιο: μεταξύ θεωρητικής σαφήνειας και σύγχυσης» στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, τευχ. 16
19. Κοροβέσης, Π., (2019) «Ο άναρχος Θεός των Εξαρχείων» άρθρο στο https://www.efsyn.gr/stiles/sto-kentro-toy-perithorion/181837_o-anarhos-theos-ton-exarheion
20. Λιάκος, Α., (2019) «Ο ελληνικός 20ος αιώνας» Πόλις
21. Λινάρδης, Απ., Κουσούλη, Μ., Σταθογιαννάκου, Ζ., «Μια bottom-up διερεύνηση των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου», Κείμενα εργασίας 2012/25, Αθήνα, *Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*
22. Λουκίδου, Κ. (2018). «Η κοινωνία πολιτών στη σύγχρονη Ελλάδα με έμφαση στην περίοδο της κρίσης: Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 150, 185-192.
23. Μάκη, Κ. (2014). «Κατασκευάζοντας έμφυλες ταυτότητες: η ρητορική του φύλου στο λόγο εργαζομένων σε μη κυβερνητικές οργανώσεις για την διακίνηση και εμπορία γυναικών». (Doctoral Dissertation, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Τομέας Ψυχολογίας)
24. Μακρυδημήτρης, Α., (2006), «Κράτος των πολιτών», Αθήνα, Λιβάνης

25. Μαρινάκη, Μ., (2015), «Ψηφιακή πολιτειότητα και εκπαίδευση. Η ιδιότητα του πολίτη σήμερα: εννοιολογήσεις και προβληματισμοί», στο *8th International Conference in Open and Distance Learning – November 2015, Athens, Greece*
26. Μαρξ, Κ. 1978-α, «*Το Κεφάλαιο*», τόμος πρώτος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
27. Μασούρου, Β. (2012). «*Κοινωνικό κεφάλαιο και σύγχρονες μορφές εκπαίδευσης: η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου στην εκπαιδευτική πράξη και τη διδακτική με την αξιοποίηση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών*» (ΤΠΕ) (Doctoral dissertation, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης. Τομέας Επιστημών της Αγωγής).
28. Μουζέλης, Ν., (2008), «Τι είναι η κοινωνία των πολιτών» *Εφ. «Το Βήμα»* <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/ti-einai-i-koinwnia-twn-politwn/>
29. Μποζατζής, Ν., (2016-17) Σημειώσεις από το σεμιναριακό μάθημα «*Θεωρίες Ανάλυσης Λόγου*» στη σχολή Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
30. Μπουρμπούλιας, Β. Γ. (2008). «*Αρχαιοελληνικός μύθος και τελετές ενηλικίωσης*» (No. GRI-2009-2275). Aristotle University of Thessaloniki.
31. Νικολάου, Σ.Μ., (2006), «Από την ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη στη Δημοκρατική Πολιτεία-Ο ρόλος της Εκπαίδευσης», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη», Αθήνα, 2006
32. Παναγιωτοπούλου, Ρ., (2003) «Εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα και ολυμπιακός εθελοντισμός» στο Χ. Βερναρδάκης (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα*, Λιβάνης, Αθήνα, 2003
33. Παναγιωτοπούλου, Ρ., - Παπλιάκου, Β., (2007) στο «*Πολιτική- Κοινωνία- Πολίτες*» *Αναλύσεις Δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας- ESS* Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., (επιμ.), Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2007.
34. Παρασκευόπουλος, Χ.Ι., (2001), «Κοινωνικό κεφάλαιο, κοινωνία των πολιτών και δημόσια πολιτική: Συλλογική δράση και δημόσια αγαθά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 106 (106), 43-65
35. Παρασκευόπουλος, Χ. Ι. (2006). «Κοινωνικό κεφάλαιο και δημόσια πολιτική στην Ελλάδα». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 69-105.
36. Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. Α. (2019). «Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας: συνεντεύξεις και συνεντεύξεις μέσω διαδικτύου». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), 24-37.
37. Πεπονάκη, Ζ. Μ. (2019). «*Αναπαραστάσεις νέων γυναικών σε λαϊκά παραμύθια της Φθιώτιδας: η περίπτωση της Πεντάμορφης*».
38. Πέτσιος, Κ., (2015) Από το σεμινάριο «*Ιατρική και Φιλοσοφία*» στο τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
39. Πλατσίδου, Μ. (2001). «Τα ηρωικά πρότυπα των παιδιών: Ένα παράδειγμα εφαρμογής της εκπαίδευσης για την ηθική». *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών*.

40. Ροζάκου, Α. Κ. (2007). «Οι πολιτικές του δώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εθελοντικής εργασίας με πρόσφυγες».
41. Σακελλαρόπουλος, Θ. (1999). «Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους». Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
42. Σαπουντζής, Α., (2013) «Ιδεολογικά διλήμματα για τον επιπολιτισμό των παιδιών των μεταναστών στα πλαίσια του ελληνικού σχολείου».
43. Σιάνου-Κύργιου-Κύργιου, Ε. (2006α). «Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες. Η μετάβαση από τη δευτεροβάθμια στην Ανώτατη Εκπαίδευση» (1997-2004). Αθήνα: Μεταίχμιο
44. Σκίτσα, Α. (2017). «Η έννοια του εθελοντισμού». <https://www.sxediastinpoli.gr/ethelontismos/ennoia-ethelontismou>
45. Σωτηρόπουλος, Δ., (2014), «Το διπρόσωπο κεφάλι του Ιανού: Η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα πριν και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ. 42, 2014
46. Σωτηρόπουλος, Δ., (2016), «Θετικό και αρνητικό κεφάλαιο και η άνιση ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών στην νοτιοανατολική Ευρώπη»
47. Τακτικός, Β., (2014), «Η νέα καθολικότητα της κοινωνίας των πολιτών» στο <http://socialactivism.gr/index.php/koinonia-politon/825-%CE%B7-%CE%BD%CE%B5%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B1%CF%83-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CF%89%CE%BD>
48. Τάσιος, Θ. Π. (2014) «Ας αναστοχαστούμε εαυτούς και αλλήλους» Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης Ηράκλειο
49. Τσαλαπάτης, Θ.(2017) «Δεν έχουμε παιδεία» άρθρο στο https://www.efsyn.gr/nisides/anohyroti-poli/102089_den-ehoyme-paideia
50. Τσουνής, Α., Σαράφης, Π., (2016). «Κοινωνικό Κεφάλαιο: Μια Απόπειρα Εννοιολογικής Οριοθέτησης του Όρου», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος ΙΖ, Τεύχος 66, Καλοκαίρι, 2016
51. Φερόνας, Α., (2009), «Κοινωνία των πολιτών: Η θεσμική συγκρότηση και ο ρόλος της σε Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα» στο *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τομ. ΙΔ, τευχ. 56, Φθινοπωρο 2009

Πηγές

1. ΟΚΕ, (1999), «Ο ρόλος και η συμβολή της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση» Υποεπιτροπή Οργανωμένη Κοινωνία των Πολιτών, C329/10, Βρυξέλλες <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:51999IE0851&from=FR>
2. Συμβούλιο της Ευρώπης, 2001 https://ec.europa.eu/education/policies/about-education-policies_en
3. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Υπουργών <https://www.consilium.europa.eu/el/european-council/>

4. Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<https://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002L0098:20090807:EL:PD>
5. European Education and Culture Executive Agency
https://www.eacea.ec.europa.eu/index_el
6. <https://gr.euronews.com/2016/10/20/are-refugees-bringing-diseases-to-europe>
7. Ευρωπαϊκή Διαδικτυακή Πύλη της Νεολαίας
https://europa.eu/youth/eu/article/46/897_el
8. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blood-safety-and-availability>
9. American Psychological Association
<https://dictionary.apa.org/body-language>
10. Παγκόσμιος Τράπεζα
<https://unric.org/el/%ce%b5%cf%80%ce%af%cf%83%ce%b7%ce%bc%ce%b7-%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%83%ce%b5%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%8d-%ce%b3%cf%81%ce%b1%ce%bc%ce%bc/>
11. Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
<https://unric.org/el/ilo-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B7%CF%83-%CE%BF%CF%81%CE%B3%CE%B1%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%83-2/>
12. Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης <https://www.ypes.gr/>
13. Γραφείο Διασύνδεσης και Απασχόλησης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
http://dasta.uoi.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=153&Itemid=213
14. <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/pk/arthro-405-poinikos-kodikas-aishrokerdeia>
15. Βιολογία Γ' Λυκείου Γενικής Παιδείας
http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2724/Biologia_G-Lykeiou_html-apli/
16. Βιολογία Α' Λυκείου http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2666/Biologia_A-Lykeiou_html-empl/